

सुवर्णरजताद्यैस्त्वं शैलमृदारुलेखनम् । पूजोपहारैर्विविधैः सम्पूजय त्रिलोचनम् ॥२४
 तस्याश्रितं समाविश्य सर्वभावेन सर्वदा । पूजिता सैव ते भक्त्या ध्याता चैवोपकारिणी ॥२५
 गच्छंस्तिष्ठन्स्वपन्भुञ्जस्तामेवाग्रे च पृष्ठतः । उपर्यधस्तथा पार्श्वे चिन्तयंस्तन्मयश्च वै ॥२६
 स्नानैस्तीर्थोदकैर्हृद्यैः ^१पुष्पैर्गन्धानुलेपनैः । वासोभिर्भूषणैर्भक्ष्यैर्गीतवाद्यैर्मनोरमैः ॥२७
 यच्च यच्च तवेष्टं वै किञ्चिद्भोज्यादिकं तव । भक्तिनम्रो गणश्रेष्ठ प्रीणयस्व कृतिं^२ मम ॥२८
 रागेणाकृष्यते तात गन्धर्वाभिमुखं यदि । मयि बुद्धिं समावेश्य गायेथा याः कथा मम ॥२९
 कथया रमते चेतो यदि तद्भुवतो मम । श्रोतव्याः प्रीतियोगेन मत्स्वरूपोदयाः कथाः ॥३०
 एवं समर्पितमनाश्चेतसो येऽथ आश्रयाः । हेयांस्तान्निखिलान्दिण्डे परित्यज्य सुखी भव ॥३१
 अक्षीणरागद्वेषोऽपि मत्प्रियः परमः परम् । पदमाप्नोषि मा भैषीर्मव्यर्पितमना भव ॥३२
 मयि संन्यस्य सर्वं त्वमात्मानं यत्नवान्भव । मदर्थं कुरु कर्माणि मा च धर्मव्यतिक्रमम् ॥३३
 एवं व्यपोह्य हत्यास्त्वं ब्रह्मण मोक्ष्यसे भवात् । एतेनैवोपदेशेन व्याख्यातमखिलं तव ॥३४
 क्रियायोगं^३ समास्थाय मदर्पितमनाभव ॥३५

मेरे रूप की कल्पना करो । २३। इस भाँति सुवर्ण, चाँदी, पत्थर या लकड़ी आदि किसी की मेरी मूर्ति बनवाकर विविध भाँति के उपहार आदि प्रदान करते हुए उस त्रिलोचन की पूजा करो । २४। उसके आश्रित रहकर सदैव अपनी भावनाएँ उसी के निमित्त करके एकाग्रचित्त द्वारा भक्तिपूर्वक उसके ध्यान और पूजन करने से इष्ट-सिद्धि प्राप्त होगी । २५। इस प्रकार बैठते, शयन करते, भोजन करते, आगे-पीछे ऊपर-नीचे एवं पार्श्व भाग में उसी की तन्मयता से चिंतन करते हुए तीर्थोदक से स्नान, मनोहर पुष्पों से

दिण्डिरुवाच

मद्धिताय जगन्नाथ क्रियायोगामृतं मम । विस्तरेण समाख्याहि प्रसन्नस्त्वं हि दुःखहा ॥३६
त्वामृते न हि तद्वक्तुं समर्थोऽन्यो^१ जगद्गुरो । गुह्यमेतत्पवित्रं च तदाचक्ष्व प्रसीद मे ॥३७

आदित्य उवाच

आख्यास्यते तदखिलं निर्विकल्पं गणाधिप । इत्युक्त्वान्तर्दधे देवः सर्वलोकप्रदीपकः ॥३८
स च दिण्डिर्महातेजा जगामाशु नभोगतिम् ॥३९

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि
दिण्ड्यादित्यसंवादवर्णनं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥६२॥

अथ त्रिषष्टितमोऽध्यायः

आदित्यमहिमावर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

प्रणम्य शिरसा देवं सुरज्येष्ठं चतुर्मुखम् । उवाच स महातेजा दिण्डिलोकेशमादरात् ॥१
देवदेवेन भवतादिष्टोऽस्मि च महात्मना । क्रियायोगामृतं^२ सर्वमाख्यास्यति भवान्किल ॥२

दिंडि ने कहा—हे जगन्नाथ ! मेरे हित के लिए आप इस क्रियायोग रूपी अमृत का पान विस्तार पूर्वक यदि (मेरे कानों का) करायेंगे तो बड़ी कृपा होगी क्योंकि सदैव आप प्रसन्नतापूर्वक रहते हैं एवं दुःख नाशक भी कहे गये हैं ॥३६॥ ने जगद्गुरो ! गुह्य मेरे पवित्रं च तदाचक्ष्व प्रसीद मे ॥३७॥

स त्वां पृच्छाम्यहं ब्रह्मन्क्रियायोगं निरन्तरम् । सन्तोषयितुमीशेहं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥३

ब्रह्मोवाच

एह्येहि मत्सकाशं च मत्समीपे गणाधिप । ब्रह्महत्या प्रणष्टा ते दर्शनादेव तस्य तु ॥४
 अनुप्राह्योऽसि भूतेश भास्करस्यामितौजसः । आराधनाय भूतेश यदीशे प्रवर्णं मनः ॥५
 यदि देवपतिं भानुमाराधयितुमिच्छसि । भगवन्तमनाद्यन्तं भव दीक्षागुणान्वितः ॥६
 न ह्यदीक्षान्वितैर्भानुर्जातुं स्तोतुं च तत्त्वतः । द्रष्टुं वा शक्यते मूढैः प्रवेष्टुं कुत एव हि ॥७
 जन्मभिर्बहुभिः पूता नरास्तद्गतचेतसः । भवन्ति भगवन्सौरास्तदा दीक्षागुणान्विताः ॥८
 अनेकजन्मसंसारचिते पापसमुच्चये । नाक्षीणे जायते पुंसां मार्तण्डाभिमुखी मतिः ॥९
 प्रद्वेषं याति मार्तण्डे द्विजान्वेदांश्च निन्दति । यो नरस्तं विजानीयात्पापबीजसमुद्भवम्^१ ॥१०
 पाखण्डेषु रतिः पुंसां हेतुवादानुकूलता । जायते विष्णुमायाम्भःपतितानां दुरात्मनाम् ॥११
 यदा पापक्षयः पुंसां तदा वेदद्विजादिषु । रवौ च देवदेवेशे श्रद्धा भवति निश्चला ॥१२
 यदा स्वल्पावशेषस्तु नराणां पापसञ्चयः । तदा दीक्षागुणान्सर्वे भजन्ते नात्र संशयः ॥१३
 भ्रमतामत्र संसारे नराणां पापदुर्गमे^२ । हस्तावलम्बदोप्येको भक्तिप्रीतो दिवाकरः ॥१४

११-२। हे ब्रह्मन् ! अतः मैं चाहता हूँ कि क्रियायोग की व्याख्या आप यथोचित रीति से प्रदर्शित करें । जिससे मुझे सन्तोष हो जाये । ३

ब्रह्मा बोले—हे गणाधिप ! आओ ! मेरे समीप बैठो क्योंकि उनके दर्शन मात्र से ही तुम्हारी ब्रह्महत्या नष्ट हो गई है । ४। हे भूतेश ! यदि अमित तेजवाले उन सूर्य की आराधना में तुम्हारा मन लग

सर्वभागवतो भूत्वा सर्वपापहरं रविम् । आराधयेह तं भक्त्या प्रीतिमेष्यति भास्करः ॥१५

दिण्डिरुवाच

किं लक्षणा नरा दीक्षामर्हन्ति पद्मसम्भव ! यच्च दीक्षान्वितैः कार्यं तन्मे कथय पद्मज ॥१६

ब्रह्मोवाच

कर्मणा मनसा वाचा प्राणिनां यो न हिंसकः । भावभक्तश्च मार्तण्डे तस्य दीक्षा गुणान्विता ॥१७

ब्राह्मणांश्चैव देवांश्च नित्यमेव नमस्यति । न च द्रोघा^१ परं वादे स मार्तण्डं समर्चति ॥१८

सर्वान्देवान् रविं वेत्ति सर्वलोकांश्च भास्करम् । तेभ्यश्च नान्यमात्मानं स नरः सौरतां व्रजेत् ॥१९

देवं मनुष्यमन्यं वा पशुपक्षिपीलिकान् । तरुपाषाणकाष्ठानि भूम्यंभोगगनं दिशः ॥२०

आत्मानं चापि देवेशाद्ब्यतिरिक्तं दिवाकरात् । यो न जानाति यतिषु स वै दीक्षागुणान्भजेत् ॥२१

भावं न कुरुते यस्तु सर्वभूतेषु पापकम् । कर्मणा मनसा वाचा स तु दीक्षां समर्हति ॥२२

सुतप्तेनेह तपसा यथैर्वा बहुदक्षिणैः । तां गतिं न नरा यान्ति यां गताः सूर्यमाश्रिताः ॥२३

येन सर्वात्मना भानौ भक्त्या भावो निवेशितः । गणेश्वर कृतार्थत्वाच्छ्लाघ्यः सौरः स मानवः ॥२४

अपि नः स कुले धन्यो जायते कुलपावनः । भगवान्भक्तिभावेन येन भानुरुपासितः ॥२५

भक्ति द्वारा प्रसन्न होते हैं । १४। अतः सभी भाँति से स्वयं भागवत होकर समस्त पापों का नाशक सूर्य की उपासना भक्तिपूर्वक सम्पन्न करो, वे अवश्य प्रसन्न होंगे । १५

दिंडि ने कहा—हे पद्मसंभव ! किस भाँति के पुरुष दीक्षा प्राप्त करके योग्य होते हैं और दीक्षित होने पर उनका क्या कर्तव्य होता है, आप मुझसे इसे कहने की कृपा करें । १६

यः कारयति देवार्चां हृदयालम्बनं रवेः । स नरो भानुसालोक्यमाप्नोति धृतकल्मषः ॥२६
 यस्तु देवालयं भानोर्भक्त्या कारयति ध्रुवम् । स सप्त पुरुषाँल्लोकं भानोर्नयति मानवः ॥२७
 यावन्त्याब्दानि देवार्चा रवेस्तिष्ठति मन्दिरे । तावद्वर्षसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥२८
 देवार्चा लक्षणोपेता तद्गृहे सन्ततो विधिः । निष्कामं च मनो यस्य स यात्यक्षरसाम्यताम् ॥२९
 पुष्पाणि च सुगन्धीनि मनोज्ञानि च यः पुमान् । प्रयच्छति सहस्रांशोः सदा प्रयतमानसः ॥३०
 धूपांश्च तांस्तान्विविधानान्धाढ्यं चानुलेपनम् । नरः सोऽनुदिनं यज्ञं करोत्याराधनं रवेः ॥३१
 यज्ञेशो भगवान्पूषा सदा क्रतुभिरिज्यते । बहूपकरणा यज्ञा नानासम्भारविस्तराः ॥३२
 न ते दिण्डिन्नवाप्यन्ते मनुष्यैरल्पसञ्चयैः । भक्त्या तु पुरुषैः पूजा कृता दूर्वाङ्कुरैरपि ॥
 भानोर्ददाति हि फलं सर्वयज्ञैः सुदुर्लभम् ॥३३
 यानि पुष्पाणि हृद्यानि धूपगन्धानुलेपनम् । दयितं भूषणं यच्च प्रीतये चैव वाससी ॥३४
 यानि चाभ्यवहार्याणि भक्ष्याणि च फलानि वै । प्रयच्छ तानि मार्तण्डे भवेथाश्रैव तन्मनाः ॥३५
 आद्यं तं भुवनाधारं यथाशक्त्या प्रसादय । आराध्य याति तं देवं तस्मिन्नेव नरो लयम् ॥३६
 पुष्वैस्तीर्थोदकैर्गन्धैर्मधुना सर्पिषा तथा । क्षीरेण स्नापयेद्भ्रानुं ग्रहेशं गोपतिं खगम् ॥३७

देवाराधनपूर्वक सूर्य में अपना चित्त लगाता है वह पाप-मुक्त होकर सूर्य लोक की प्राप्ति करता है । २६।
 तथा जो मनुष्य सूर्य के (सौन्दर्यपूर्ण) मन्दिर की रचना करवाता है, उसकी सात पीढ़ी के वंशज सूर्य लोक
 को प्राप्त करते हैं । २७। इसी भाँति मन्दिर में सूर्य की पूजा, जितने वर्षों तक होती है, उतने सहस्र गुने वर्षों

दधिक्षीरहृदान्पुण्यांस्ततो लोकान्मधुच्युतः । प्रयास्यति गणश्रेष्ठ निर्वृत्तिं च विलक्षणाम् ॥३८
 स्तोत्रैर्गीतैस्तथा वाद्यैर्ब्राह्मणानां च तर्पणैः । मनसश्चैव योगेन आराधय दिवाकरम् ॥३९
 आराधय तं जगन्नाथं मया सर्गः प्रवर्तितः । विष्णुश्च पालयेल्लोकांस्तमाराध्य दिवाकरम् ॥४०
 रुद्रश्च प्राप्तवान्देवीं भवानीं तत्प्रसादतः । दीप्यन्ते ऋषयश्चापि तमाराध्य दिवाकरम् ॥४१
 स त्वमेभिः प्रकारैस्तमुपवासैश्च भास्करम् । तोषयाब्दं हि तुष्टोऽसौ भानुर्द्विप्रशान्तिदः ॥४२
 इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे ब्रह्मदिण्डिसंवादे
 आदित्यक्रियायोगवर्णनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः । ६३ ।

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः

फलसप्तमीवर्णनम्

दिण्डिरुवाच

उपवासैः सुरश्रेष्ठ कथं तुष्यति भास्करः । परिहारांस्तथाचक्ष्व ये त्याज्याश्रोपवासिभिः ॥१
 यद्यत्कार्यं यथा चैव भास्कराराधने नरैः । तत्सर्वं विस्तराद्ब्रह्मन्यथावद्वक्तुमर्हसि ॥२

ब्रह्मोवाच

स्मृतः सम्पूजितो धूपपुष्पान्नैर्भानुरादरात् । भोगिनामुपकाराय किं पुनश्चोपवासिनाम् ॥३

आदि कराता है, वह मधु से भरा और दही एवं दूध के सरोवर से युक्त पुण्यलोक और विलक्षण (संसार के) निर्वृत्ति प्राप्त करनेवाला है ॥३८॥ ३९॥ उपवास्यन्त्याने मनोव यथा योग और तर्पणैः एवं ब्राह्मण को तर्प

उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह । उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥४
 एकरात्रं द्विरात्रं वा त्रिरात्रं नक्तमेव च । उपवासी रविं यस्तुभक्त्या ध्यायति मानवः ॥५
 तन्नामजापी तत्कर्मरतस्तद्गतमानसः । निष्कामः पुरुषो दिण्डे स ब्रह्म परमाप्नुयात् ॥६
 यं च काममभिध्याय भास्करार्पितमानसः । उपोषति तमाप्नोति प्रसन्ने खगमेऽखिलम् ॥७

दिण्डिरुवाच

ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैः स्त्रीभिश्च कञ्जज । संसारगते पङ्कस्थे सुगतिः प्राप्यते कथम् ॥८

ब्रह्मोवाच

अनाराध्य जगन्नाथं गोपतिं ध्वान्तनाशनम् । निर्व्यलीकेन चित्तेन कः प्रयास्यति सद्गतिम् ॥९
 विषयग्राहि वै यस्य न चित्तं भास्करार्पितम् । स कथं पापपङ्काक्तो नरो यास्यति सद्गतिम् ॥१०
 यदि संसारदुःखार्तः सुगतिं गन्तुमिच्छसि । तदाराधय सर्वेशं भास्करं ज्योतिषां पतिम् ॥११
 पुष्पैः सुगन्धैर्हृद्यैश्च धूपैः सागरुचन्दनैः । वासोभिर्भूषणैर्भक्ष्यैरुपवासपरायणः ॥१२
 यदि संसारनिर्वेदादभिवाञ्छसि सद्गतिम् । तदाराधय मार्तण्डं भक्तिप्रवणचेतसा ॥१३
 पुष्पाणि यदि ते न स्युः शस्तपादपपल्लवैः । दूर्वाङ्कुरैरपि दिण्डे तदभावेऽर्चयार्यमम् ॥१४

प्रदान करते हैं इसलिए उपवास द्वारा उनकी आराधना करने वालों को कहना ही क्या है ? । ३। पापों की निवृत्तिपूर्वक समस्त उपभोग पदार्थों के त्याग करते हुए गुणों के साथ रहने को उपवास कहते हैं । ४। हे दिंडे ! इस प्रकार एक, दो या तीन रात तक अथवा नक्तत्रय में उपवास करने वाला मनुष्य भक्तिपूर्वक

पुष्पपत्राम्बुभिर्धूपैर्यथाविभवमात्मनः । पूजितस्तुष्टिमनुलां भक्त्या यात्येकचेतसा ॥१५
 यः सदायतने भानोः कुरुते मार्जनक्रियाम् । स यात्युत्तमके स्थाने सर्वपापं व्यपोहति ॥१६
 यावत्यः पांसुकणिका मार्ज्यन्ते भास्करालये । दिनानि दिवि तावन्ति तिष्ठत्यर्कसमो नरः ॥१७
 अहन्यहनि यत्पापं कुरुते गणनायक । गोचर्ममात्रं सम्मार्ज्यं हन्ति तद्भास्करालये ॥१८
 यश्चानुलेपनं कुर्याद्भ्रानोरायतने नरः । सोऽपि लोकं समासाद्य हंसेन सह मोदते ॥१९
 मृदा धातुविकारैर्वा वर्णकैर्गोमयेन वा । उपलेपनकृद्याति मत्पुरं यानमास्थितः ॥२०
 उदकाभ्युक्षणं भानोर्यः करोति सदा गृहे । सोऽपि गच्छति यत्रास्ते भगवान्यादसां पतिः ॥२१
 पुष्पप्रकरमत्यर्थं सुगन्धं भास्करालये । अनुलिप्ते नरो दत्त्वा न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥२२
 विमानमतिशोभाढ्यं सर्वर्तुसुखभूषितम् । समाप्नोति नरो दत्त्वा दीपकं भास्करालये ॥२३
 यस्तु संवत्सरं पूर्णं तिलपात्रप्रदो नरः । ध्वजं च भास्करे दद्यात्सममत्र फलं लभेत् ॥२४
 विधूतो हन्ति वातेन दातुरज्ञानतः कृतम् । पापं कर्तुर्गृहे भानोर्दिवा रात्रौ नराधिप ॥२५
 गीतवाद्यादिभिर्भानुं य उपास्ते तमोपहम् । गन्धवैर्नृत्यगीतैः स विमानस्थो निषेव्यते ॥२६
 जातिस्मरत्वं मेधां च तथैवोपरमे स्मृतिम् । प्राप्नोति गणाशार्दूल कृत्वा पुस्तकवाचनम् ॥२७

पुष्प, पत्र, जल तथा धूपादिकों द्वारा अपनी शक्ति के अनुसार जो प्राप्त किये गये हों, भक्तिपूर्वक एकचित्त होकर उनकी पूजा करने पर अतुल संतोष प्राप्त होता है । १५। इसी भाँति जो सूर्य के मन्दिर में सदैव झाड़ू द्वारा मार्जन (शुद्धि करता) रहता है, वह समस्त पापों का नाश कर उत्तम स्थान प्राप्त करता है । १६। और जो सूर्य के मन्दिर में (झाड़ू द्वारा) सफाई करते समय जितने धूल के कणों की सफाई करता है, उन्ने

एवं ह्येश्वरो भक्त्या येन भानुरुपासितः । स प्राप्नोति गतिं श्लाघ्यां यां यामिच्छति चेतसा ॥२८
 देवत्वं मनुजैः कैश्चिद्गन्धर्वत्वं तथा परैः । विद्याधरत्वमपरैः संराध्येह दिवाकरम् ॥२९
 शक्रः^१ क्रतुशतेनेशमाराध्य ज्योतिषां पतिम् । देवेन्द्रत्वं गतस्तस्मान्नान्यः^२ पूज्यतमः क्वचित् ॥३०
 ब्रह्मचारिगृहस्थानां वनस्थानां गणाधिप । नान्यः पूज्यस्तथा स्त्रीणामृते देवं दिवाकरम् ॥३१
 मध्ये परिव्राजकानां सहस्रांशुं महात्मनाम् । मोक्षद्वारं विशन्तीह तं रविं विजितात्मनाम् ॥३२
 एवं सर्वाश्रमाणां हि सहस्रांशुः परायणम् । सर्वेषां चैव वर्णानां ग्रहेशो वै गतिः परा ॥३३
 शृणुष्व गदतः काम्यानुपवासांस्तथापरान् । शृणु दिण्डे महापुण्यफलकां सप्तमीं पराम् ॥३४
 आदित्याराधनायैनां सर्वपापहरां शिवाम् । यामुपोष्य नरो भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥३५
 तथा लोकमवाप्नोति सूर्यस्यामिततेजसः । अथ भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षे समागते ॥३६
 सोपोष्या प्रथमं तात विधानं शृणु तत्र वै । अयाचितं चतुर्थ्यां तु पञ्चम्यामेकभोजनम् ॥३७
 उपवासपरः षष्ठ्यां जितक्रोधो जितेन्द्रियः । अर्चयित्वा दिनकरं^३ गन्धधूपनिवेदनैः ॥३८
 पुरतः स्थण्डिले रात्रौ स्वप्याद्देवस्य पुत्रक । प्रध्यायन्मनसा देवं सर्वभूतार्तिनाशनम् ॥३९
 सर्वदोषप्रशमनं सर्वपातकनाशनम् । विबुद्धस्त्वथ सप्तम्यां कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥४०
 पूजयित्वा दिनकरं पुष्पधूपविलेपनैः । नैवेद्यं तात देवस्य फलानि कथयन्ति^४ हि ॥४१

भांति जो आकाशचारी सूर्य की उपासना, भक्तिपूर्वक करता है, उसे मनइच्छित उत्तम गति प्राप्त होती है ॥२८॥ मनुष्यों में किसी ने देवत्व, किसी ने गन्धर्व, तथा किसी ने विद्याधरत्व इन्हीं की उपासना द्वारा प्राप्त की है ॥२९॥ इसी भांति इन्द्र सौ यज्ञ द्वारा इन्हीं ग्रहेश (सूर्य) की उपासना करके देवेन्द्र हुए हैं । अतः (१) देवत्व (२) गन्धर्वत्व (३) विद्याधरत्व (४) मोक्षद्वार (५) विशन्ती (६) रवि (७) विजितात्मना (८) सर्वपातक (९) सप्तमी (१०) महापुण्यफलका (११) अर्चयित्वा (१२) गन्धधूपनिवेदनैः (१३) दिनकरं (१४) कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् (१५) पूजयित्वा (१६) पुष्पधूपविलेपनैः (१७) नैवेद्यं (१८) कथयन्ति (१९) फलानि (२०) हि ॥४१॥

खर्जूरनालिकेराणि तथा चाम्रफलानि तु । मातुलिङ्गफलान्येव कथितानि मनीषिभिः ॥४२
 एतैश्च भोजयेद्विप्रानात्मना च प्रभक्षयेत् । तथैषां चाप्यभावेन शृणु चान्यानि सुव्रत ॥४३
 शालिगोधूमपिष्टानि कारयेद्गणनायक । गुडगर्भकृतानीह घृतपाकेन पाचयेत् ॥४४
 चातुर्यावकमिश्राणि आदित्याय निवेदयेत् । अग्निकार्यमथो कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥४५
 इत्थं द्वादश वै मासान्कार्यं व्रतमनुत्तमम् । मासि मासि फलाहारः फलदायी फलार्चनः ॥४६
 वर्षान्ते त्वथ कुर्वीत शक्त्या ब्राह्मणभोजनम् । स्नानप्राशनयोश्चापि विधानं शृणु सुव्रत ॥४७
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । तिलसर्षपयोः कल्कं श्वेता मृच्चापि सुव्रत ॥४८
 दूर्वाकल्कं घृतं चापि गोशृंगक्षालितं जलम् । जातिगुल्मविनिर्यासः प्रशस्तः स्नानकर्मणि ॥४९
 प्राशने चाप्यथैतानि सर्वपापहराणि वै । आदौ कृत्वा भाद्रपदं यथा संख्यं विदुर्बुधाः ॥५०
 इत्थं वर्षान्तमासाद्य भोजयित्वा द्विजोत्तमान् । दिव्यान्भोगाम्महादेव ततस्तेभ्यो निवेदयेत् ॥५१
 फलानि तात^१ हैमानि यथा शक्त्या गणाधिप । सवत्सामथ वा धेनुं भूमिं सस्यान्वितामथ ॥५२
 प्रासादमथ वा भौमं सर्वधान्यसमन्वितम् । दद्यात्छुक्लानि^२ वस्त्राणि तामपात्रं^३ सविद्रुमम् ॥५३
 शक्तियुक्तस्य चैतानि दरिद्रस्य तु मे शृणु । फलानि पिष्टकान्येषां तिलचूर्णान्वितानि तु ॥५४
 भोजयित्वा द्विजान्दद्याद्राजतानि^४ फलानि तु । धातुरक्तं वस्त्रयुगममाचार्याय निवेदयेत् ॥५५

विद्वानों के कथनानुसार खजूर, नारियल, आम, तथा विजौरा नीबू उन्हें समर्पित करने योग्य हैं ॥४२॥ इन्हें ब्राह्मणों को अर्पित करते हुए स्वयं भी भक्षण करे । हे सुव्रत ! यदि (उस समय) ये अप्राप्य हों तो चावल या गेहूँ के चूर्ण (आटे) में गुड़ डालकर घी द्वारा पकवान बनाकर उसके साथ चार भाँति की लप्सी भी समर्पित करे, और हवन करने के पश्चात् ब्राह्मण भोजन भी कराये ॥४३-४५॥ इसी भाँति प्राशन करने के

सहिरण्यं महादेव पञ्चरत्नसमन्वितम् । इत्थं समाप्यते तात पारणं वार्षिकान्तिकम् ॥५६
 इत्येषा वै पुण्यतमा सप्तमी दुरितापहा । यामुपोष्य नराः सर्वे यान्ति सूर्यसलोकताम् ॥५७
 पूज्यमानः सदा देवैर्गन्धर्वाप्सरसां गणैः । अनया मानवो नित्यं पूजयेद्भास्करं सदा ॥५८
 बारिद्र्यदुःखदुरितैर्मुक्तो याति दिवाकरम् । ब्राह्मणो मोक्षमायाति क्षत्रियश्चेन्द्रतां व्रजेत् ॥५९
 वैश्यो धनदसालोक्यं शूद्रो विप्रत्वमाप्नुयात् । अपुत्रो लभते पुत्रं दुर्भगा सुभगा भवेत् ॥६०
 यामुपोष्य च नारीमां सप्तमीं लोकपूजिताम् । विधवा वा सती भक्त्या अनया पूजयेद्रविम् ॥६१
 नान्यजन्मनि वैधव्यं नारी प्राप्नोति मानद । चिन्तामणिसमा ह्येषा विज्ञेया फलसप्तमी ॥६२
 पठतां शृण्वतां दिण्डे सर्वकामप्रदा स्मृता ॥६३

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि ब्रह्मदिण्डिसंवादे
 सप्तमीकल्पे फलसप्तमीवर्णनं नामचतुःषष्टितमोऽध्याय ॥६४॥

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

आदित्यमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि रहस्यां नाम सप्तमीम् । सप्तमी कृतमात्रेयं नरांस्तारयते भवात् ॥१

करना चाहिए ॥५१-५६॥ क्योंकि इसी प्रकार इस पुण्य स्वरूप एवं पाप नाशिनी सप्तमी का उपवास करके
 मनष्य सूर्य लोक प्राप्त करते हैं ॥५७॥ अतः इस विधि द्वारा भास्कर की पूजा करने पर वह प्राणी

सप्तापरान्सप्त पूर्वान्पितृश्रापि न संशयः । रोगांश्छिनत्ति दुश्छेद्यान्दुर्जयाञ्जयते ह्यरीन् ॥२
 अर्थान्प्राप्नोति दुष्प्रापान्यः कुर्यान्नाम सप्तमीम् । कन्यार्थी लभते कन्यां धनार्थी लभते धनम् ॥३
 पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धर्मार्थी धर्ममाप्नुयात् । समयान्पालयन्सर्वान्कुर्याच्चेमां विचक्षणः ॥४
 समयान्छुणु भूतेश श्रेयसे गदतो मम । आदित्यभक्तः पुरुषः सप्तम्या गणनायक ॥५
 मैत्रीं सर्वत्र वै कुर्याद्भास्करं वापि चिंतयेत् । सप्तम्यां न स्पृशेत्तैलं नीलं वस्त्रं न धारयेत् ॥
 न चाप्यामालकैः स्नानं न कुर्यात्कलहं क्वचित् ॥६

दिण्डिरुवाच

किमर्थं न स्पृशेत्तैलं सप्तम्यां पद्मसंभव ॥७
 कश्च दोषो भवेद्देव नीलवस्त्रस्य धारणात् ।

ब्रह्मोवाच

शृणु दिण्डे महाबाहो नीलवस्त्रस्य धारणे ॥८
 दूषणं गणशार्दूल गदतो मम कृत्स्नशः । पालनं विक्रयश्चैव सदृतिरुपजीवनम् ॥९
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्धयति । नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत्कर्म कुरुते द्विजः ॥१०
 स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् । वृथा तस्य महायज्ञा नीलसूत्रस्य धारणात् ॥११
 नीलीरक्तं यदा वस्त्रं विप्रस्त्रवंङ्गेषु धारयेत् । अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥१२

मनुष्य स्वयं तथा उसके सात पूर्व और सात पर पीढ़ी संसार सागर को पार कर लेते हैं । १। जिस प्रकार इस सप्तमी के व्रत को सुसम्पन्न करने वाले को उसको रोगों का नाश, महान शत्रुओं पर विजय एवं

रोमकूपे यदा गच्छेद्रक्तं नीलस्य^१ कस्यचित् । पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्धयति ॥१३
नीलीमध्यं यदा गच्छेत्प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित् । अहोरात्रोषितो^२ भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥१४
नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणानां शरीरके । शोणितं दृश्यते यत्र द्विजश्रान्द्रायणं चरेत् ॥१५
कुर्यादज्ञानतो यस्तु नीलेर्वा दन्तधावनम् । कृत्वा कृच्छ्रद्वयं दिण्डे विशुद्धः स्यान्न संशयः ॥१६
वापयेद्यत्र नीलीं तु भवेत्तत्राशुचिर्मही । प्रमाणद्वादशाब्दानि तत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत्^३ ॥१७
सप्तम्यां स्पृशतस्तैलमिष्टा भार्या विनश्यति । इत्येष नीलीतैलस्य दोषस्ते कथितो मया ॥१८
न चैव खादेन्मांसानि मद्यानि न पिबेद्बुधः । न द्रोहं कस्यचित्कुर्यान्न पारुष्यं समाचरेत् ॥१९
नावभाषेत चाण्डालं स्त्रियं नैव रजस्वलाम् । न वापि संस्पृशेद्धीनं मृतकं नावलोकयेत् ॥२०
नास्फोटयेन्नातिहसेद्गायेच्चापि न गीतकम् । न नृत्येदतिरागेण न च वाद्यानि वादयेत् ॥२१
न शयीत स्त्रिया सार्धं न सेवेत दुरोदरम् । न रुद्यादश्रुपातेन न च वाच्यं च शौकिकम् ॥२२
आकृषेन्न शिरोयूका न वृथावादमाचरेत् । परस्यानिष्टकथनमतिशोकं च वर्जयेत् ॥२३
न कञ्चित्ताडयेज्जन्तुं न कुर्यादतिभोजनम् । न^४ चैव हि दिवा स्वप्नं दम्भं शाठ्यं च वर्जयेत् ॥२४
रथ्यायामटनं वापि यत्नतः परिवर्जयेत् । अथापरो विधिश्चात्र श्रूयतां त्रिपुरान्तक ॥२५
चैत्रात्प्रभृति कर्तव्या सर्वदा नाम सप्तमी । धातेति चैत्रमासे तु पूजनीयो दिवाकरः ॥२६

का उपवास करके पञ्चगव्य का पान करने पर ही शुद्ध होता है ॥८-१२॥ शरीर में रोम के छिद्रों में नील रंग किसी भाँति लग जाये तो ब्राह्मण पतित हो जाता है । और उसकी तीन बार कृच्छ्र करने पर ही उसकी शुद्धि होगी इसी प्रकार कभी प्रभाव वश ब्राह्मण यदि नील के (खेत आदि के) मध्य में पहुँच जाये तो वह खित रात्र के उपवास पूर्वक पञ्चगव्य के पान करने पर शुद्ध होता है ॥१३-१४॥ एवं नील की

अर्यमेति च वैशाखे ज्येष्ठे मित्रः प्रकीर्तितः । आषाढे वरुणो ज्ञेय इन्द्रो नभसि कथ्यते ॥२७
 विवस्वांश्च नभस्येऽथ पर्जन्योश्चयुजि स्मृतः । पूषा कार्तिकमासे तु मार्गशीर्षेषुकथ्यते ॥२८
 भगः पौषे भवेत्पूज्यस्त्वष्टा माघे तु शस्यते । विष्णुश्च फाल्गुने मासि पूज्यो वन्द्यश्च भास्करः ॥२९
 सप्तम्यां चैव सप्तम्यां भोजयद्भोजकान्बुधः^१ । सघृतं भोजनं देयं भोजयित्वा विधानतः ॥३०
 भोजकायैव विप्राय दक्षिणां स्वर्णमाषकम् । सघृतं भोजनं देयं रक्तवस्त्राणि चैव हि ॥३१
^२अभावे भोजकानां तु दक्षिणीया द्विजोत्तमाः । तथैव भोजनीयाश्च श्रद्धया परया विभो ॥३२
 विशेषतो वाचकश्च ब्राह्मणः कल्पवित्सदा । इत्येषा कथिता तुभ्यं सप्तमी गणनायक ॥३३
 श्रुता सती पापहरा सूर्यलोकप्रदायिनी ॥३४
 इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि ब्रह्मादिण्डिसंवादे सप्तमीकल्पे
 आदित्यमहात्म्यवर्णने सप्तमीवर्णनं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः । ६५।

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः

याज्ञवल्क्यवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा जगामादर्शनं विभोः^३ । सूर्यमारुधयद्दिण्डी^४ सूर्यस्यानुचरोऽभवत् ॥१

अर्यमा, ज्येष्ठ के मित्र, आषाढ के वरुण, सावन के इन्द्र, भादों के विवस्वान्, आश्विन के पर्जन्य, कार्तिक तथा अगहन के पूषा, पौस के भग, माघ के त्वष्टा एवं फाल्गुन के विष्णु नामक सूर्य की पूजा तथा वन्दना करनी चाहिए । २६-२९। इस प्रकार प्रत्येक सप्तमी में भोजन करने वाले ब्राह्मणों को घृत समेत एवं

शतानीक उवाच

भूयः कथय विप्रेन्द्र माहात्म्यं भास्करस्य मे । शृण्वतो नास्ति मे तृप्तिरमृतस्येव सुव्रत ॥२

सुमन्तुरुवाच

शृणुष्व्वावहितो राजन्सम्वादां द्विजशङ्खयोः । यं श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो^१ नृप ॥३
 आसीनमाश्रमे शंखं द्विजो द्रष्टुं जगाम ह । फलभारानतच्छाये वृक्षवृन्दसमाकुले ॥४
 परस्परमृगशृङ्गकण्डूयितमृगावृते । बर्हिर्वनाम्बरानीततीर्थकन्दोपभोगिनि ॥५
 प्रभूतकुसुमामोदषट्पदोद्गीतशालिनी । सिद्धदेवर्षिगन्धर्वतीर्थसेवितवारिणि ॥६
 मुण्डैश्च जटिलैश्चैव तापसैरुपशोभिते । आश्रमे तं मुनिश्रेष्ठं शंखाह्वं सुखमास्थितम् ॥७
 स्तोत्रैः स्तोतुं सहस्रांशुं तद्भक्तं तत्परायणम् । ततः संहत्य सहसा तं भोजककुमारकाः ॥८
 विनीता उपसंगम्य यथावदभिवाद्य च । आसनेषूपविष्टास्त उपविष्टमथाद्भुवन् ॥९
 भगवन्सर्ववेदेषु^२ च्छिधि नः संशयो महान् । विनयेनोपपन्नानां कुमाराणां ततो मुनिः ॥१०
 अनादींश्चतुरो वेदानुवाच प्रीतमानसः । तेषां तु पठतामेव आश्रमं तु यद्दृच्छया ॥११
 मुनिश्रेष्ठोऽथ तं देशमाजगाम द्विजो नृप । यथावदर्चितस्तेन शङ्खेनामिततेजसा ॥१२
 वन्दितश्च कुमारैस्तैरभवत्प्रीतमानसः । अथैतान्ब्रवीच्छंखस्तान्भोजककुमारकान् ॥१३

शतानीक ने कहा—हे विप्रेन्द्र ! अमृत की भाँति सूर्य के इस माहात्म्य को सुनकर मुझे तृप्ति नहीं हो रही है, अतः फिर उसे कहने की कृपा करें । २

सुमन्तु बोले—हे राजन् ! (इसी विषय के) दिज एवं शंख ऋषि के संवाद को मैं बता रहा हूँ जिसे

शिष्टागमादनध्यायः स च जातो विरम्यताम् । यथाज्ञापयसीत्याहुः कुमारस्ते ऋषिं ततः ॥१४
 प्रपच्छ सिद्धिदश्रैतान्के ह्येते किं पठन्ति च । शङ्खोवाच महाराज कुमारा भोजकात्मजाः ॥१५
 समूत्रकल्यांश्रतुरो विप्र वेदानधीयते । तथैव सप्तमीकल्पे परिचर्यां च भास्वतः ॥१६
 अग्निकार्यविधानं च प्रतिष्ठाकल्पमादितः । अध्यङ्गलक्षणं^१ ब्रह्मन् रथयात्राविधिं तथा ॥१७

द्विज उवाच

कथं क्रियेत सप्तम्यां कश्चार्चनविधिक्रमः । गन्धपुष्पप्रदीपानां किं फलं रविमन्दिरे ॥१८
 केन तुष्यति दानेन व्रतेन नियमेन च । धूपपुष्पोपहारादि किं च देयं विवस्वते ॥१९
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतु तन्मे ब्रूहि तपोधन । विशेषतस्तु माहात्म्यं ब्रूहि मां भास्करस्य हि ॥२०

शङ्ख उवाच

इममर्थं वशिष्ठेन पृष्टः साम्बो यथा पुरा । स^२ चोवाच वशिष्ठाय तदहं कथयामि ते ॥२१
 अत्राश्रमे पुण्यतमे तीर्थानामुत्तमे प्रभुः । ववन्दे नियतात्मानं वशिष्ठं मुनिसत्तमम् ॥२२
 विनयेनोपसंगम्य ववन्दे चरणौ मुनेः । कृतप्रणामं साम्बं तु भक्तिप्रह्वीकृताननम् ॥२३
 विलोक्य^३ परमप्रीतो मुनिः पप्रच्छ तं तदा । सर्वतः स्फुटितं गात्रं कुष्ठेन महता तव ॥२४

हुए । पश्चात् शंख ने उन कुमारों से कहा । ११-१३। किसी शिष्ट (सम्य) व्यक्ति के आने पर (उसके आतिथ्य सत्कार के निमित्त) कुछ समय अनध्याय हो जाता है, अतः अध्ययन करना बन्द कर दो । कुमारों ने भी 'जैसी आज्ञा' कह कर अपना अध्ययन रोक दिया । तदनन्तर द्विज ने शंख मुनि से पूछा—ये कौन हैं और क्या पढ़ रहे हैं ।

घोररूपेण तीव्रेण कथं तद्विगतं तव^१ । कथं च लक्ष्मीरधिका रूपं चातिमनोहरम् ॥२५
तेजस्वितातिमहती तथैव^२ सुकुमारता ॥२६

साम्ब उवाच

स्तुतो नामसहस्रेण लोकनाथो दिवाकरः । दर्शनं च गतः साक्षाद्दत्तवांश्च वरान्मम ॥२७

वशिष्ठ उवाच

कथमाराधितः सूर्यस्त्वया यादवनन्दन । कैश्च व्रततपोदानैर्दर्शनं भगवान्गतः ॥२८

साम्ब उवाच

भृशुष्वावहितो ब्रह्मन्सर्वमेव मया यथा । तोषितो भगवान्सूर्यो विधिना येन सुव्रत ॥२९
मोहान्मयोपहसितो^३ दुर्वासाः कोपनो मुनिः । ततोऽहं तस्य शापेन महाकुष्ठमवाप्तवान् ॥३०
ततोऽहं पितरं गत्वा कुष्ठयोगाभिपीडितः । लज्जमानोऽतिगर्वेण इदं वाक्यमथाब्रवम् ॥३१
तात सीदति मे गात्रं स्वरश्च परिहीयते । घोररूपो महाव्याधिर्वपुरेष जिघांसति ॥३२
अशेषव्याधिराज्ञाहं पीडितः क्रूरकर्मणा । वैद्यैरोषधिभिश्चैव न शान्तिर्मम विद्यते ॥३३
सोऽहं त्वया ह्यनुज्ञातस्त्यक्तुमिच्छामि जीवितम् । यदि वाहमनुग्राह्यस्ततोऽनुज्ञातुमर्हसि ॥३४

देखकर प्रेमपूर्वक उससे कहा—तुम्हारी शरीर के सभी अंग इस महान् कुष्ठ रोग द्वारा विदीर्ण हो गये हैं । तो इस भयानक रोग से शान्ति पूर्वक तुम्हें भी रूप सौन्दर्य, अतुलतेज और यह कोमलता कहाँ से पुनः प्राप्त हुई है । २२-२६

साम्ब ने कहा—लोकनाथ भगवान् सूर्य की आराधना मैंने उनकी सहस्रनामावली द्वारा किया था,

इत्युक्तवाक्यः स पिता पुत्रशोकाभिपीडितः । पिता क्षणं ततो ध्यात्वा मामेवं वाक्यमुक्तवान् ॥३५
 धैर्यमाश्रयतां^१ पुत्र मा शोके च मनः कृथाः । हन्ति शोकादितं व्याधिः शुष्कं तृणमिवानलः ॥३६
 देवताराधनपरो भव पुत्रक मा शुचः । इत्युक्ते च मया प्रोक्तो देवमाराधयामि कम् ॥३७
 कमाराध्य विमुच्येऽहं तात रोगैः समन्ततः । इत्येवमुक्तो भगवान्मामुवाच पिता मम ॥३८
 इममर्थं पुरा पृष्टः पद्मयोनिः सनातनः । याज्ञवल्क्येन ऋषिणा योगीशेन महात्मना^२ ॥३९
 यदुवाच महातेजास्तस्मै स यदुनन्दन । तच्छृणुष्व शुचिर्भूत्वा आत्मनः श्रेयसे सुत ॥४०
 सुरज्येष्ठं सुखासीनं पद्मयोनिं प्रजापतिम् । याज्ञवल्क्यो महातेजाः पर्यपृच्छत्पितामहम् ॥४१
 भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि किञ्चिदात्ममनोगतम् । समाराध्य विभो देवं नरो मुच्येत वै भवात् ॥४२
 गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः । य इच्छेन्मोक्षमास्थातुं देवतां कां यजेत सः ॥४३
 कुतो ह्यस्य ध्रुवः स्वर्गः कुतो नैः श्रेयसं सुखम् । स्वर्गतश्चैव किं कुर्याद्येन न च्यवते पुनः ॥४४
 देवातानां तु को देवः पितृणां चैव कः पिता । तस्मात्परतरं यच्च तन्मे ब्रूहि पितामह ॥४५
 केन सृष्टमिदं विश्वं ब्रह्मस्थावरजङ्गमम् । प्रलयो च कमभ्येति तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥४६

ब्रह्मोवाच

साधु पृष्टोऽस्मि भवता तुष्टश्चास्मि महामते । प्रणम्य शिरसा देवं पुण्योत्तरमनुत्तमम् ॥४७

पर मेरे पिता पुत्र-शोक से अत्यन्त पीड़ित हुए । पश्चात् कुछ देर सोच कर उन्होंने कहा । ३५। हे पुत्र ! धैर्य का आलम्बन करो और मन में किसी प्रकार का शोक न करो । क्योंकि रोग शोक करने वाले प्राणी को सूखे तृण की अग्नि की भाँति नष्ट कर देता है । ३६। अतः पुत्र ! चिन्ता न कर देवाराधन करो । उनके इस प्रकार कहने पर मैंने कहा—किस देव की आराधना करूँ ? ३७। देव ! मैंने प्रोक्त किया कि जो देवताराधन करेगा, मैं उसे मुक्त कर दूँगा । ३८। भगवान् मेरे पिता को यह सुनकर मुझे ब्रह्मचर्य के पदमयोनि, सनातन, याज्ञवल्क्येन ऋषिणा योगीशेन महात्मना ३९। यदुवाच महातेजास्तस्मै स यदुनन्दन । तच्छृणुष्व शुचिर्भूत्वा आत्मनः श्रेयसे सुत ४०। सुरज्येष्ठं सुखासीनं पद्मयोनिं प्रजापतिम् । याज्ञवल्क्यो महातेजाः पर्यपृच्छत्पितामहम् ४१। भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि किञ्चिदात्ममनोगतम् । समाराध्य विभो देवं नरो मुच्येत वै भवात् ४२। गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः । य इच्छेन्मोक्षमास्थातुं देवतां कां यजेत सः ४३। कुतो ह्यस्य ध्रुवः स्वर्गः कुतो नैः श्रेयसं सुखम् । स्वर्गतश्चैव किं कुर्याद्येन न च्यवते पुनः ४४। देवातानां तु को देवः पितृणां चैव कः पिता । तस्मात्परतरं यच्च तन्मे ब्रूहि पितामह ४५। केन सृष्टमिदं विश्वं ब्रह्मस्थावरजङ्गमम् । प्रलयो च कमभ्येति तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ४६।

कथयिष्ये द्विजश्रेष्ठ शृणुष्वैकमनाधुना । आत्मनः श्रेयसे विप्र शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥४८
 उद्यम्य एष कुरुते जगद्वितिमिरं करैः । नातः परतरो देवः किमन्यत्कथयामि ते ॥४९
 अनादि निधनो ह्येषः पुरुषः शाश्वतोऽव्ययः । दीपयत्येव लोकांस्त्रीन्रवी रश्मिभिरुल्बणैः ॥५०
 सर्वदेवात्मको ह्येष तपसा चांशुतापनः । सर्वस्य जगतो नाथः कर्मसाक्षी शुभाशुभे ॥५१
 क्षपयत्येष भूतानि तथा विसृजते पुनः । एष भाति तपत्येष वर्धते च गभस्तिभिः ॥५२
 एष धाता विधाता च पूषा^१ प्रकृतिभावन । न ह्येष क्षयमायति नित्यमक्षयमण्डलः ॥५३
 पितृणां हि पिता देवतानां च देवता । ध्रुव^२ स्थानं स्मृतं ह्येष आधारो जगतस्तथा ॥५४
 सर्वकाले जगत्कृत्स्नमादित्यात्संप्रसूयते । प्रलये च तमभ्येति आदित्यं दीप्ततेजसम् ॥५५
 योगिनश्चात्र संलीनास्त्यक्त्वा गृहकलेवरम् । वायुभूता विशन्त्यस्मिन्तेजोराशौ दिवाकरे ॥५६
 तस्य रश्मिसहस्राणि शाखा इव विहंगमाः । वसन्त्याश्रित्य मुनयः संसिद्धा दैवतैः सह ॥५७
 जनकादयो गृहस्थास्तु राजानो योगधर्मिणः । वालखिल्यादयश्चैव मुनयो ब्रह्मचारिणः ॥५८
 व्यासादयो वनस्थाश्च भिक्षुः पञ्चशिखस्तथा । सर्वे^३ ते योगमास्थाय प्रविष्टाः सूर्यमण्डलम् ॥५९
 शुको व्यासात्मजः श्रीमान्योगधर्ममवाप्य तु । आदित्यकिरणान्पीत्वा न पुनर्भवमाप्तवान् ॥६०

अतः पुण्य स्वरूप उस देव को प्रणाम कर मैं उसे कह रहा हूँ । सावधान होकर सुनो ! उसमें तुम्हारा
 अवश्य कल्याण होगा । इस समय पवित्रतापूर्वक ध्यान लगाओ । ४७-४८। ये (सूर्य) उदय होते ही
 अपनी किरणों द्वारा समस्त जगत् को प्रकाशित करते हैं, अतः इनसे श्रेष्ठ देव और कौन हो सकता है जिसे
 मैं कहूँ । ४९। यही सूर्य देव नित्य प्रत्यय (अनश्वर) एवं जन्म मरण से रहित हैं और अपनी प्रखर किरणों

शब्दमात्राः श्रुतिमुखा ब्रह्मविष्णुशिवादयः । प्रत्यक्षोऽयं स्मृतो देवः सूर्यस्तिमिरनाशनः ॥६१
 तस्मादन्यत्रते भक्तिर्न कार्या शुभमिच्छता । हृष्टेन साध्यते यस्माददृष्टं नित्यमेव हि ॥
 त्वयातः सततं विप्र अर्चनीयो दिवाकरः ॥६२

याज्ञवल्क्य उवाच

अहो य एष कथितो भवता भास्करो मम । देवता सर्वदेवानां नैतन्मिथ्या प्रजायते ॥६३
 तस्य देवस्य माहात्म्यं श्रुतं सुबहुशो मया । देवर्षिसिद्धमनुजैः स्तुतस्येह महात्मनः ॥६४
 कः स्तौति दैवतमजं यस्यैतत्सचराचरम् । अक्षयस्याप्रमेयस्य किरणोद्गमनाद्भवेत् ॥६५
 दक्षिणात्किरणाद्यस्य सम्भूतो भगवान्हरिः । वामाद्भवांस्तथा जातः किरणात्किल कञ्जज ॥६६
 लालाटाद्यस्य रुद्रस्तु का तुल्या तेन देवता । तस्य देवस्य कः शक्तः प्रवक्तुं गुणविस्तरम् ॥६७
 सोऽहमिच्छामि देवस्य तस्य सर्वात्मनः प्रभो । श्रोतुमाराधनं येन निस्तरेयं भवार्णकम् ॥६८
 केनोपायेन मन्त्रैर्वा रहस्यैः परिचर्यया । दानवैर्तोपवासैर्वा होमैर्जप्यैरथापि वा ॥६९
 आराधितः समस्तानां क्लेशानां हानिदो रविः । शक्यः समाराधयितुं कथं शंस प्रजापते ॥७०
 धर्मार्थकामसम्प्राप्तौ पुरुषाणां विचेष्टताम्^१ । जन्मन्यवितथा सैका क्रिया यार्कं समाश्रिता ॥७१
 दुर्गसंसारकांतरमपारमभिधावताम् । एकः सूर्यनमस्कारो मुक्तिमार्गस्य देशकः^२ ॥७२

ही सुनाई देते हैं, किन्तु तम के नाशक सूर्य प्रत्यक्ष दिखायी देने वाले देव है । ६१। इसलिए शुभ की अभिलाषा वाले प्राणियों को अन्य की भक्ति कभी न करनी चाहिए, अपितु दृष्ट पदार्थ (सूर्य) द्वारा अपने अदृष्ट (सौभाग्य) को उत्पन्न करना चाहिए । अतः हे विप्र ! तुम भी सदैव सूर्य की उपासना करो । ६२

याज्ञवल्क्य ने कहा—आपने मेरे लिए देवाधि देव सूर्य का जो उपासना किया है, वह सर्वोत्तम

सोऽहमिच्छामि तं देवं सप्तलोकपरायणम् । कालायनमशेषस्य^१ जगतो हृद्यवस्थितम् ॥७३
 आराधयितुं गोपालं ग्रहेशममितौजसम्^२ । शङ्करं जगतो दीपं स्मृतमात्राघनाशनम् ॥७४
 तमनाद्यं सुरश्रेष्ठं प्रसादयितुमिच्छतः । उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥७५
 तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा भक्तिमुद्रहतो रवौ । जगाम परितोषं स पद्मयोनिर्महातपाः ॥७६

ब्रह्मोवाच

यत्पृच्छसि द्विजश्रेष्ठ सूर्यस्याराधनं प्रति । व्रतोपवासजप्यादि तदिहैकमनाः शृणु ॥७७
 अनादि यत्परं ब्रह्म सर्वहेयविर्वाजितम् । व्याप्ययत्सर्वभूतेषु स्थितं सदसतः परम् ॥७८
 प्रधानपुंसोरनयोर्यतः क्षोभः प्रवर्तते । नित्ययोर्व्यापिनोश्चैव जगदादौ महात्मनोः ॥७९
 तत्क्षोभकत्वाद् ब्रह्मांडं सृष्टेर्हेतुनिरञ्जनः । अहेतुरपि सर्वात्मा जायते परमेश्वरः ॥८०
 प्रधानपुरुषत्वं च तथैवेश्वरलीलया । समुपैति ततश्चैवं ब्रह्मत्वं छन्दतः प्रभुः ॥८१
 ततः स्थितौ पालयिता विष्णुत्वं जगतः क्षये । रुद्रत्वं च जगन्नाथः स्वेच्छया कुरुते रविः ॥८२
 तमेकमक्षरं धाम सर्वदेवनमस्कृतम् । भेदाभेदस्वरूपं तं प्रणिपत्य दिवाकरम् ॥
^३वर्णयिष्येऽखिलं विप्र तस्यैवाराधनं रवेः ॥८३

गुह्यं चापि तथा तस्य भास्करस्य शृणुष्व वै । तुष्टेन हि पुरा मह्यं कथितं भास्करेण तु ॥८४
 इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि याज्ञवल्क्यब्रह्मसंवादे
 सप्तमीकल्पे आदित्यमाहात्म्यवर्णनं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः । ६६।

भी उस देव की, जो सातों लोकों में प्रदत्त, समस्त जगत् के हृदय में अवस्थित, समय के अयन, पृथिवी-पालक, ग्रहों के ईश, अमेय तेजस्वी, कल्याण-कर्ता, जगत्-प्रकाशक, स्मरण मात्र से पापों को नाश करने वाले, अनादि तथा सुरश्रेष्ठ हैं, आराधना करके उन्हें प्रसन्न करना चाहता हूँ, आप उपदेश द्वारा उस (आराधन-विधान)

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः

ब्रह्मयाज्ञवल्क्यसम्वादवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

प्रभाते संस्तुतो देवो मूर्तिहेतोर्मया पुरा । यजन्तं चापरं देवं भक्तिनम्रं महामतिः ॥१
 प्रत्यक्षत्वमथो गत्वा रहस्यं प्रोक्तवान्मम । अहं च कृतवान्प्रभ्रं दृष्ट्वा प्रत्यक्षतो रविम् ॥२
 वेदेषु^१ च पुराणेषु साङ्गोपाङ्गेषु गीयसे । त्वमजः शाश्वतो धाता महाभूतमनुत्तमम्^२ ॥३
 प्रतिष्ठितं भूतभव्यं त्वयि सर्वमिदं जगत् । चत्वारो ह्याश्रमा देव सर्वे गार्हस्थ्यमूलकाः ॥४
 यजन्ते त्वामहरहर्नानामूर्तिसमाश्रिताः^३ । पिता माता हि सर्वस्य दैवतं त्वं हि शाश्वतम् ॥५
 यजसे चैव कं देवमेवं चापि न विद्महे । कथ्यतां मम देवेश परं कौतूहलं हि मे ॥६
 इत्थं मयोक्तो भगवानिदं वचनमब्रवीत् । अवाच्यमेतद्वक्तव्यमात्मगुह्यं सनातनम् ॥७
 तव भक्तिमतो ब्रह्मन्वक्ष्यामीह यथातथम् । यतः सूक्ष्ममविज्ञेयमव्यक्तमचलं ध्रुवम् ॥८
 इन्द्रियैरिन्द्रियार्थैश्च सर्वभूतैश्च वर्जितम् । स ह्यन्तरात्मा भूतानां क्षेत्रज्ञश्चेति कथ्यते ॥९
 त्रिगुणव्यतिरिक्तोऽसौ पुरुषश्चेति कथ्यते । हिरण्यगर्भो भगवानसैव^४ बुद्धिरिति स्मृतः ॥१०
 महानिति च योगेषु प्रधानश्चेति कथ्यते । सांख्ये^५ च पठ्यते शास्त्रे नामभिर्बहुभिः सदा ॥११

अध्याय ६७

ब्रह्म-याज्ञवल्क्य के संवाद का वर्णन

विश्वगो विश्वभूतश्च विश्वात्मा विश्वसम्भवः^१ । धृतं चैवात्मकं येन इदं त्रैलोक्यमात्मना ॥१२
 अशरीरः शरीरेषु लिप्यते न च कर्मभिः । ममान्तरात्मा तव च ये चान्ये देहसंज्ञकाः ॥१३
 सर्वेषां साक्षिभूतोऽसौ^२ न करोति न लिप्यते । सगुणो निर्गुणो^३ विष्णुर्ज्ञानगम्यो ह्यसौ स्मृतः ॥१४
 सर्वतः पाणिपादोऽसौ सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः । सर्वतः श्रुतियुक्तोऽसौ सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥१५
 विश्वमूर्धा^४ विश्वभुजो विश्वपादाक्षिनासिकः । एकश्चरति क्षेत्रेषु स्वैरचारी यथासुखम् ॥१६
 क्षेत्राण्यस्य शरीराणि बीजं चापि शुभाशुभम् । तानि वेत्ति स योगात्मा अतः क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥
 अव्यक्तके पुरे शेते तेनाऽसौ पुरुषः स्मृतः ॥१७
 विश्वं बहुविधं ज्ञेयं स च सर्वत्र विद्यते । तस्मात्स बहुरूपत्वाद्विश्वरूप इति स्मृतः ॥१८
 महापुरुषशब्दं हि विभर्त्येष सनातनः^५ । स तु वै विक्रियापन्नः सृजत्यात्मानमात्मना ॥१९
 आकाशात्पतितं तोयं याति स्वाद्वन्तरं यथा । भूमे रसविशेषेण तथा गुणवशात्तु सः ॥२०
 एक एव यथा वायुर्देहे तिष्ठति पञ्चधा । एकत्वं च पृथक्त्वं च तथा तस्य न संशयः ॥२१
 स्थानान्तरविशेषेण यथाग्निर्लभते पराम् । संज्ञां दावाग्निकाद्येषु तथा देवो^६ ह्यसौ स्मृतः ॥२२
 यथा दीपसहस्राणि दीप एकः प्रसूयते । तथा रूपसहस्राणि स एवैकः प्रसूयते ॥२३

प्राणियों के अन्तरात्मा, क्षेत्रज्ञ, सत्त्वादि तीन गुणों से पृथक् होने के नाते प्रधान पुरुष, भगवान् हिरण्य गर्भ (साकार ब्रह्म), बुद्धिरूप, योग में महान् रूप सांख्य में प्रधान रूप, विराट रूप, विश्व का आधार, विश्वात्मा, विश्व के कारण, इन तीनों लोकों को धारण करने वाले, निराकार साकार होते हुए भी कर्मों से लिप्त न होने वाले, मेरे एवं तुम्हारे हृदय-निवासी, सभी प्राणियों के कर्म-साक्षी, सगुण-निर्गुण रूप विष्णु तथा ज्ञान द्वारा जानने के योग्य हैं । इनके चारों ओर अनेकों हाथ, पैर, आंखें, शिर, मुख एवं श्रवण

स यदा बुध्यतेत्मानं तदा भवति केवलः । एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं स्यात्प्रवर्तने ॥२४
 नित्यं हि नास्ति जगति भूतं स्थावरजङ्गमम् । ऋते^१ तमेकमीशानं पुरुषं बीजसंज्ञितम् ॥२५
 अक्षयश्चाप्रमेयश्च सर्वगश्च स उच्यते । तस्मादव्यक्तमुत्पन्नं त्रिगुणं सर्वकारणम् ॥२६
 अव्यक्ताव्यक्तभावस्था या सा प्रकृतिरुच्यते । तां योनिं ब्रह्मणो विद्धि योऽसौ सदसदात्मकः ॥२७
 नास्ति तस्मात्परो ह्यन्यः स पिता स प्रजापतिः । आत्मा मम स विज्ञेयस्ततस्तं पूजयाम्यहम् ॥२८
 स्वर्गताश्चापि ये केचित्तं नमस्यन्ति देहिनः । ते तत्प्रसादाद्गच्छन्ति तेनादिष्टाः^२ परां गतिम् ॥२९
 तं देवाश्चासुराश्चैव नानामतसमाश्रिताः^३ । भक्त्या सम्पूजयन्त्याद्यं गतिं चैषां ददाति सः ॥३०
 स हि सर्वगतश्चैव निर्गुणश्चापि कथ्यते । एवं ज्ञात्वा तमात्मानं पूजयामि सनातनम् ॥
 भास्करं देवदेवेशं सर्वभूतेशमच्युतम्

॥३१

ब्रह्मोवाच

इत्युक्तवान्पुरा पृष्टो मया देवो दिवाकरः । पूजय त्वं महात्मानं तपन्तं विपुलं तपः ॥३२

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि ब्रह्मयाज्ञवल्क्यसंवादे
 सप्तमीकल्पे सूर्यमहिमवर्णनं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः । ६७।

होते हैं । २३। और जिस समय इन्हें अपने आत्मा का ज्ञान हो जाता है तब वे केवल होते हैं । इस भाँति प्रलय में अकेले और सृष्टि में भाँति-भाँति के अनेक रूप का होना इन्हें जानना चाहिए । २४। इस स्थावर और जंगम रूप जगत् में इन्हीं एक बीजरूप पुरुष के अतिरिक्त कोई नित्य नहीं है । २५। इन्हीं को अक्षय,

अथाष्टषष्टितमोऽध्यायः

सिद्धार्थसप्तमीव्रतवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

वन्मि ते परमं देवं सर्वदेवैश्च पूजितम् । आराधयन्ति यं देवं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥१
 पद्माकूर्तिं सदा ब्रह्मा नलिनैर्गुग्गुलेन तु । व्योमरूपं सदा देवं महादेवोर्चते रविम् ॥२
 जातिपुष्पैर्द्विजश्रेष्ठ धूपेन विजयेन तु । वृषणं सिंहकं विप्र श्रीखण्डमगरस्तथा ॥३
 कर्पूरं च तथा मुस्ता शर्करा सत्वचा द्विज । इत्येष विजयो धूपः स्वयं देवेन निर्मितः ॥४
 केशवश्चक्ररूपं तु सदा सम्पूजयेद्रविम् । नीलोत्पलदलश्यामो नीलोत्पलकदम्बकैः ॥५
 धूपेनागुरुसंज्ञेन भक्तिश्रद्धासमन्वितः । मया स पृष्ठो देवेशस्तस्यैवाराधनाय वै ॥६
 कानि पुष्पाणि चेष्टानि सदा भास्करपूजने । तेन चोक्तानि पुष्पाणि स्वयं तानि निबोध मे ॥७
 मल्लिकायास्तु कुसुमैर्भोगवाञ्छयायते नरः । सौभाग्यं पुण्डरीकैश्च भजत्येव च शाश्वतम् ॥८
 गन्धकुटजकैः पुष्पैः परमैश्वर्यमश्नुते । भवत्यक्षयमत्यन्तं नित्यमर्चयतो रविम् ॥९
 मन्दारपुष्पैः पूजा तु सर्वकुष्ठविनाशिनी^२ । बिल्वपत्रैश्च कुसुमैर्महतीं श्रियमश्नुते ॥१०
 अर्कस्रजा भवत्यर्थं सर्वकामफलप्रदः । प्रदद्याद्रूपिणीं कन्यामर्चितो बकुलस्रजा ॥११

अध्याय ६८

सिद्धार्थसप्तमी व्रत का वर्णन

किंशुकैरचितो देवो न पीडयति भास्करः । पूजितोऽगस्त्यकुसुमैरानुकूल्यं प्रयच्छति ॥१२
 करवीरैस्तु विप्रेन्द्र सूर्यस्थानुचरो भवेत् । तथा ^१मुद्गरपुष्पैश्च समभ्यर्च्य दिवाकरम् ॥१३
 हंसयुक्तेन यानेन रवैः सालोक्यतां व्रजेत् । शतपुष्पसहस्रैस्तु पूषसालोक्यतां व्रजेत् ॥
 बकपुष्पैर्द्विजश्रेष्ठ याति भानुसलोकताम् ^२ ॥१४
 चतुःसमेन गन्धेन समभ्यर्च्य दिवाकरम् । पञ्चभूतालयस्थानमाप्नुयान्नात्र संशयः ॥१५
 देवागारं तु सम्मार्ज्यं भक्त्या यस्तु प्रलेपयेत् । स रोगान्मुच्यते क्षिप्रं द्रव्यलाभं च विन्दति ॥१६
 तस्य चायतनं भक्त्या गैरिकेणोपलेपयेत् । प्राप्नुयान्महतीं लक्ष्मीं रोगैश्चापि प्रमुच्यते ॥१७
 अष्टादशेह कुष्ठानि ये चान्ये व्याधयो नृणाम् । प्रलयं यान्ति ते सर्वे मृदा यद्गुपलेपयेत् ॥१८
 विलेपनानां सर्वेषां रक्तचन्दनमुत्तमम् । पुष्पाणां करवीराणि प्रशस्तानि प्रचक्षते ॥१९
 नातः परतरं किञ्चिद्भास्वतस्तुष्टिकारकम् । किं तस्य न भवेल्लोके यस्त्वेभिः स्वर्चयेद्रविम् ॥२०
 करवीरैः पूजयेद्यो भास्करं श्रद्धयान्वितः । सर्वकामसमृद्धोऽसौ सूर्यकाममवाप्नुयात् ॥२१
 विलेप्यायतनं ^३ यस्तु कुर्यान्मण्डलकं शुभम् । स सूर्यलोकमासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः ॥२२
 एकेनास्य भवेदर्थो द्वाभ्यामारोग्यमश्नुते । त्रिभिः सन्तत्यविच्छिन्ना चतुर्भिर्भार्गवीं ^४ लभेत् ॥२३

से रूपवती कन्या, किंशुक के पुष्पों को समर्पित करने से भास्कर की प्रसन्नता, अगस्त्य पुष्पों को समर्पित करने से मन इच्छित वस्तु प्राप्त होती है । १०-१२। हे विप्रेन्द्र ! करवीर के पुष्पों को समर्पित करने पर वह उनका अनुचर हो जाता है । कुँदरू के पुष्पों को समर्पित करने पर हंस वाले विमान पर बैठकर रवि के सालोक्य मोक्ष की प्राप्ति होती है । हे द्विज श्रेष्ठ ! शतपुष्पा (सौंफ) के सहस्र पुष्पों को समर्पित करने पर पूषा सूर्य के सालोक्य मोक्ष की प्राप्ति होती है एवं बक पुष्पों को समर्पित करने पर स्थान का सालोक्य मोक्ष प्राप्त होता है । १३-१४। चार भाँति के गन्धों द्वारा सूर्य की अर्चना करने पर पाँच मन्त्रात्मों का लग्य

पञ्चभिर्विपुलं धान्यं षड्भिरायुर्बलं यशः । सप्तमण्डलकारी स्यान्मंडलाधिपतिर्नरः ॥२४
 आयुर्धनसुतैर्युक्तः सूर्यलोके महीयते । घृतप्रदीपदानेन ^१क्षुष्माञ्जायते नरः ॥२५
 कटुतैलप्रदानेन स शत्रुञ्जयते नरः । तिलतैलप्रदानेन सूर्यलोके महीयते ॥२६
 मधूकतैलदानेन^२ सौभाग्यं परमं व्रजेत् । संपूज्य विधिवद्देवं पुष्पधूपादिभिर्बुधः ॥२७
 यथाशक्त्या ततः पश्चान्नैवेद्यं भक्तितो न्यसेत् । पुष्पाणां प्रवरा जाती धूपानां विजयः परः ॥२८
 गन्धानां कुङ्कुमं श्रेष्ठं ,लेपानां रक्तचन्दनम् । दीपदाने घृतं श्रेष्ठं नैवेद्ये मोदकः परः ॥२९
 एतैस्तुष्यति देवेशः सान्निध्यं चाधिगच्छति । एवं संपूज्य विधिवत्कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥३०
 प्रणम्य शिरसा देवं देवदेवं दिवाकरम् । सुखासीनस्ततः पश्येद्रवेरभिमुखे स्थितः ॥३१
 एकं सिद्धार्थकं कृत्वा हस्ते पानीयसंयुतम् । कामं यथेष्टं हृदये कृत्वा तं वाञ्छितं नरः ॥३२
 पिबेत्सतोयं तं विप्र अस्पृष्टं दशनैः सकृत् । द्वितीयायां तु सप्तम्यां द्वौ गृहीत्वा तु सुव्रत ॥३३
 तृतीयायां तु सप्तम्यां ग्रहीतव्यास्त्रयोऽपि च । ज्ञेयाश्चतुर्थ्यां चत्वारः पञ्चम्यां पञ्च एव हि ॥३४
 षट् पिबेच्चापि षष्ठ्यां तु इतीयं वैदिकी श्रुतिः । सप्तम्यां सप्तमायां तु सप्त चैव पिबेन्नरः ॥३५
 आदौ प्रभृति विज्ञेयो मन्त्रोऽयमभिमन्त्रणे । सिद्धार्थकस्त्वं हि लोके सर्वत्र श्रूयसे यथा ॥
 तथा मामपि सिद्धार्थमर्थतः कुरुतां रविः

॥३६

अविच्छेद, (संतान परम्परा) चार मण्डल से पृथ्वी, पाँच से अत्यन्त धन, छह मण्डलों से आयु, बल एवं वंश और सात मण्डलों की रचना करने पर वह मण्डलेश्वर होकर आयु, धन एवं पुत्रों की प्राप्ति करके

ततो हविरुपस्पृश्य जपं कुर्याद्यथेप्सितम् । हुताशनं च जुहुयाद्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥३७
 एवमेव पराः कार्या सप्तम्यः सप्त सर्वदा । एकात्प्रभृति कार्या सा सर्वदोदकसप्तमी ॥३८
 एकं तोयेन सहितं द्वौ चापि घृतसंयुतौ । त्रींस्तथा मधुना सार्धं दध्ना चतुर एव च ॥३९
 युक्तान्नपयसा पञ्च षट् च गोमयसंयुतान् । पञ्चगव्येन वै सप्त पिबेत्सिद्धार्थकान्द्विज ॥४०
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्सर्षपसप्तमीम् । बहुपुत्रो बहुधनः सिद्धार्थश्चापि सर्वदा ॥४१
 इह लोके नरो विप्र प्रेत्ययाति विभावसुम् । तस्मात्सम्पूजयेद्देवं विधिनानेन भास्करम् ॥४२
 इति श्रीभविष्ये महपुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे

सिद्धार्थसप्तमीव्रतवर्णनं नामाष्टषष्टितमोऽध्यायः । ६८ ।

अथैकोनसप्ततितमोऽध्यायः

स्वप्नदर्शनवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

सप्तम्यामुषितो विप्रः स्वप्नदर्शनमुच्यते । स्वप्ने दृष्टे च सप्तम्यां पुरुषो नियतव्रतः ॥१
 समाप्य विधिवत्सर्वं जपहोमादिकं क्रमात् । पूजयित्वा दिनेशं तु यथाविभवमात्मनः ॥२

लेना चाहिए । ३६। पश्चात् घी का स्पर्श करके मन इच्छित जप करके तदुपरान्त विधि पूर्वक हवन करना चाहिए । ३७

इसी प्रकार से सातों सप्तमी में करना बताया गया है । इसका दूसरा भी विधान है । पहली सप्तमी में श्वेत राई का एक दाना जल के साथ, दूसरी में दो घी के साथ, तीसरी में तीन णवद के साथ, चौथी में

ततः शयीत शयने देवदेवं विचिन्तयन् । सम्प्रमुप्तो यदा पश्येदुदयन्तं दिवाकरम् ॥३
शक्रध्वजं तथा चन्द्रं तस्य सर्वाः समृद्धयः । दृश्यं जनं तथा शक्तिं^१ स्रग्विगोवेणुनिस्वनाः ॥४
श्वेताब्जचामरादर्शकनकासिसुतोद्भवम् । रुधिरस्य स्रुतिं सेकं पानं चैश्वर्यकारकम् ॥५
श्वेतायाः पञ्चपूताया दर्शनं वृद्धिकारकम् । प्रजापतेर्घृताक्तस्य दर्शनं पुत्रदं स्मृतम् ॥६
शस्तवृक्षाभिरोहश्च क्षिप्रमैश्वर्यकारकः । दोहनं महिषीसिहीगोधेनूनां स्वके मुखे ॥७
धनुषां च शराणां च नाभौ च द्रुतनिर्गतिः । अभिहन्यात्स्वयं खादेत्सिहान्गा भुजगांस्तथा ॥८
स्वांगशीर्षं^२ हृतवहे तस्य श्रीरग्रतः स्थिता । राजते हैमने पात्रे यो भुंक्ते पायसं द्विजः ॥९
पद्मपात्रे यथा विप्रस्तस्य^३ जन्तोर्बलं भवेत् । द्यूते वादेऽथ वा युद्धे विजयो हि सुखावहः ॥१०
अग्नेस्तु ग्रसनं विप्र आग्नेयं वृद्धिकारकम् । गात्रस्य ज्वलनं विप्र शिरोवेधश्च भूतये ॥११
माल्याम्बराणां^४ शुक्लानां शस्तानां शुक्लपक्षिणाम् । सदा लाभं प्रशंसन्ति तथा विष्ठानुलेपनम् ॥१२
स्वाङ्गस्य कर्तने क्षेपे रथयाने प्रजागमः । नानाशिरोबाहुता च हस्तानां कुरुते श्रियम् ॥१३
अगम्यागमनं चैव शोकमध्ययनं तथा । देवद्विजजनाचार्यगुरुवृद्धतपस्विनः ॥१४
यद्यद्वदन्ति तत्सर्वं सत्यमेव हि निर्दिशेत् । प्रशस्तदर्शनं चैव अभिषेको नृपश्रियाः ॥१५

पूर्वक जप होमादि कर्म क्रमशः समाप्त करते हुए अपनी शक्ति के अनुसार देवाधि देव सूर्य की पूजा करे और उपरांत शयनासन पर देव-देव की चिन्ता करते हुए शयन करें स्वप्न में यदि उदय कालीन सूर्य इन्द्र ध्वजा एवं चंद्र को देखता है तो उसे सभी समृद्धियां प्राप्त होती हैं, इसी भाँति दर्शनीय और बलवान् पुरुष, माला पहने गाय, वेणु की ध्वनि, श्वेत कमल, चामर, दर्पण, सुवर्ण, तलवार, पुत्र जन्म, रुधिर का बहना इत्यादि सब कल्याण देखने से देवत्व की प्राप्ति होती है । १-५। श्वेतवर्ण के पूर्व दर्शन से वृद्धि, धी में

स्याद्राज्यं शिरश्छेदेन बहुधा स्फुटितेन तु । रुदितं हर्षसम्प्राप्त्यै राज्यं निगडबन्धने ॥१६
 तुरङ्गं वृषभं पद्मं राजानां श्वेतकुञ्जरम् । महदैश्वर्यमाप्नोति योभीकश्चाधिरोहति ॥१७
 प्रसमानो ग्रहांस्तारा महीं च परिवर्तयन् । उन्मूलयन्पर्वतांश्च राज्यलाभमवाप्नुयात् ॥१८
 देहान्निष्क्रान्तिरन्त्राणां तैर्वा वृक्षस्य वेष्टनम् । पातः समुद्रसरितामैश्वर्याणि सुखानि च ॥१९
 उर्दाधि सरितं वापि तीर्त्वा पारं प्रयाति च । अद्रिं लङ्घयतेश्चापि भवन्त्यर्थजयायुषः ॥२०
 उज्ज्वला स्त्री विशेदङ्कुमाशीर्वादपराः स्त्रियः । भवत्यर्थागमः शीघ्रं कृमिभिर्वदि भक्ष्यते ॥२१
 स्वप्ने स्वप्न इति ज्ञातं दृष्टप्रकथनं तथा । मङ्गलानां च सर्वेषां शुभं दर्शनमेव च ॥२२
 संयोगश्चैव मङ्गल्यैरारोग्यधनकारकः । ऐश्वर्यराज्यलाभाय यस्मिन्स्वप्न उदाहृतः ॥२३
 तैर्दृष्टै रोगिणो रोगान्मुच्यन्ते नात्र संशयः । न स्वप्नं शोभनं दृष्ट्वा स्वप्यात्प्रातश्च कीर्तयेत् ॥
 राजभोजकविप्रेभ्यः शुचिभ्यश्च शुचिर्नरः ॥२४

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे
 स्वप्नदर्शनवर्णनं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः । ६९ ।

अथ सप्ततितमोऽध्यायः

सर्षपसप्तमीवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

ततो मध्याह्नसमये स्नातः प्रयतमानसः । तथैव देवान्विधिवत्पूजयित्वा यथासुखम्^१ ॥१

हर्ष से रुदन एवं वेणी में बंधने से राज्य-लाभ, घोड़े, बैल, कमल, राजा, श्वेत वर्ण के गज, एवं अभीक (कामुक, स्वामी एवं निर्दयी) के आरोहण करने से महान ऐश्वर्य की प्राप्ति होती। १५-१७। ग्रह एवं तारा निगलने

सम्यक्कृतजपो मौनी नरो हुतहुताशनः । निष्क्रम्य देवायतनाद्भोजकान्भोजयेत्ततः^१ ॥२
तथा पुराणविदुष इतिहासविदो द्विजान् । तथा वेदविदश्चैव दिव्यान्भौमांश्च सुव्रत ॥३

रक्तानि वस्त्राणि तथा च गावः सुगन्धमाल्यादि हविष्यमन्नम् ।

पयस्विनी चाप्यथ भोजकाय देया तथान्यत्प्रियमात्मनो यत् ॥४

भवेदलाभो यदि भोजकानां विप्रास्तदार्हन्ति जयोपजीविनः ।

ये मन्त्रविद्ब्राह्मणपाठकाश्च ये येऽपि सामाध्ययनेषु युक्ताः ॥५

प्रथमं भोजका भोज्याः पुराणविदुषैः^२ सह । तेषामृते मन्त्रविदस्तथा वेदविदो द्विजाः ॥६

कृत्वैवं सप्तमीः सप्त नरो भक्त्या समन्वितः । श्रद्धधानोऽनसूयश्च अनन्तं प्राप्नुयात्सुखम्^३ ॥७

दशानामश्वमेधानां कृतानां यत्फलं लभेत् । तत्फलं सप्तमीः सप्त कृत्वा प्राप्नोति मानवः ॥८

दुष्प्रापं नास्ति तल्लोके अनया यन्न लभ्यते । न च रोगस्त्यसौ लोके अनया यो न शाम्यति ॥९

कुष्ठानि चापि सर्वाणि दुरुच्छेद्यान्यपि ध्रुवम् । अपयान्ति यथा नागा गरुडस्य भयार्दिताः ॥१०

व्रतनियमतपोभिः सप्तमीः सप्तएवं विधिवदिह हि कृत्वा मानवो धर्मशीलः ।

श्रुतधनसुतभाग्यारोग्यपुण्यैरुपेतो व्रजति तदनुलोकं शाश्वतं तिग्मरश्मेः ॥११

इमं विधिं द्विजश्रेष्ठ श्रुत्वा कृत्वा च मानवः । सहस्ररश्मि स विशेषान्नात्र कार्या विचारणा ॥१२

देवताओं की पूजा, जप एवं मौन रहकर हवन का कार्य समाप्त करके मन्दिर से बाहर भोजक ब्राह्मणों को भोजन कराना चाहिए । १-२। तदुपरांत पौराणिक, ऐतिहासिक तथा वैदिक ब्राह्मणों को भोजन कराना बताया गया है । ३। हे सुव्रत ! पुनः रक्त वस्त्र, गाय, सुगन्ध (इत्र) माला, हविष्यान्न पयस्विनी गाय और अपनी अत्यन्त प्रिय वस्तु भोजक को समर्पित करे । ४। यदि भोजकों के अभाव में जयोपजीवी

सुरैर्वा मुनिभिर्वापि पुराणज्ञैरिदं श्रुतम् । सर्वे ते परमात्मानं पूजयन्ति दिवाकरम् ॥१३
 इदमाख्यानमार्षेयं यन्मयाभिहितं तव । सूर्यभक्ताय दातव्यं नेतराय^१ कदाचन ॥१४
 यश्चैतच्छ्रावयेन्नित्यं यश्चैतच्छृणुयान्नरः । स सहस्रार्चिषं देवं प्रविशेन्नात्र संशयः ॥१५
 मुच्येदार्तस्तथा रोगाच्छ्रुत्वेमामादितः कथाम् । जिज्ञासुर्लभते कामान्भक्तः^२ सूर्यगतिं लभेत् ॥१६
 क्षेमेण गच्छतेऽध्वानं यस्त्विदं पठतेध्वनि । यो यं प्रार्थयते कामं स तं प्राप्नोति च ध्रुवम् ॥१७
 एकान्तभावोपगत एकान्ते सुसमाहितः । प्राप्यैतत्परमं गुह्यं भूत्वा सूर्यव्रतो नरः ॥१८
 प्राप्नोति परमं स्थानं भास्करस्य महात्मनः । लग्नगर्भा प्रमुच्येत गर्भिणी जनयेत्सुतम् ॥१९
 वन्ध्या प्रसवमाप्नोति पुत्रपौत्रसमन्वितम् । एवमेतन्ममाख्यातं^३ भास्करेणामितौजसा ॥

मयापि तव माख्यातं भक्त्या भानोरिदं द्विज

॥२०

पूजनीयस्त्वया भानुः सर्वपापोपशान्तये । स हि धाता^४ विधाता च सर्वस्य जगतो गुरुः ॥२१
 उद्यन्यः कुरुते नित्यं जगद्वितिमिरं करैः । द्वादशात्मा स देवेशः प्रीयतां तेऽदितेः सुतः ॥२२

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे

आदित्यमाहृत्ये सर्षपसप्तमीवर्णनं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥७०॥

ज्ञान रखते हुए परमात्मा सूर्य की पूजा करते हैं ॥१३॥ इस प्रकार इस आर्षेय (ऋषियों) के कहे हुए उपाख्यान को जो सूर्य के भक्तों के अतिरिक्त किसी को कभी देने (बताने) योग्य नहीं है, मैंने तुम्हें बताया ॥१४॥ इस लिए जो मनुष्य इसे नित्य सुनता या सुनाता है, वह सहस्र किरण वाले (सूर्य) में निःसंदेह प्रविष्ट होता है । अर्थात् सायुज्य मोक्ष प्राप्त करता है ॥१५॥ एवं इस कथा को आरंभ से सुनकर आर्त रोग-मक्त, जिज्ञासु सफल मनोरथ और भक्त सूर्य की गति प्राप्त करते हैं ॥१६॥ इस भक्ति का फल

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः

ब्रह्मप्रोक्तसूर्यनामवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

नामभिः संस्तुतो देवो यैरर्कः परितुष्यति । तानि ते कीर्तयाम्येष यथावदनुपूर्वशः ॥१
 नमः सूर्याय नित्याय रवये कार्यभानवे । भास्कराय मतङ्गाय मार्तण्डाय विवस्वते ॥२
 आदित्यायादिदेवाय नमस्ते रश्मिमालिने । दिवाकराय दीप्ताय अग्नये मिहिराय च ॥३
 प्रभाकराय मित्राय नमस्तेऽदितिसम्भव । नमो गोपतये नित्यं^१ दिशां च पतये नमः ॥४
 नमो धात्रे विधात्रे च अर्यम्णे वरुणाय च । पूष्णे भगाय मित्राय पर्जन्यायांशवे नमः ॥५
 नमो हितकृते नित्यं धर्माय तपनाय च । हरये^२ हरिताश्राय विश्वस्य पतये नमः ॥६
 विष्णवे ब्रह्मणे नित्यं त्र्यम्बकाय तथात्मने । नमस्ते सप्तलोकेश नमस्ते सप्तसप्तये ॥७
 एकस्मै हि नमस्तुभ्यमेकचक्ररथाय च । ज्योतिषां पतये नित्यं सर्वप्राणभृते नमः ॥८
 हिताय सर्वभूतानां शिवायार्तिहराय च । नमः पद्मप्रबोधाय नमो वेदादिमूर्तये^३ ॥९
 काधिजाय^४ नमस्तुभ्यं नमस्तारामुताय च । भीमजाय नमस्तुभ्यं पावकाय च वै नमः ॥१०
 धिषणाय^५ नमोनित्यं नमः कृष्णाय नित्यदा । नमोऽस्त्वदितिपुत्राय नमो लक्ष्याय नित्यशः ॥११
 एतान्यादित्यनामानि मया प्रोक्तानि वै पुरा । आराधनाय देवस्य सर्वकामेन सुव्रत ॥१२

सायं प्रातः शुचिर्भूत्वा यः पठेत्सुसमाहितः । स प्राप्नोत्यखिलान्कामान्यथाहं प्राप्तवान्पुरा ॥१३
 प्रसादात्तस्य देवस्य भास्करस्य महात्मनः । श्रीकामः श्रियमाप्नोति धर्मार्थी धर्ममाप्नुयात् ॥१४
 आतुरो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् । राज्यार्थी राज्यमाप्नोति कामार्थी काममाप्नुयात् ॥१५
 एतज्जप्यं रहस्यं च संध्योपासनमेव च । एतेन जपमात्रेण नरः पापात्प्रमुच्यते ॥१६
 इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे
 ब्रह्मप्रोक्तसूर्यनामवर्णनं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥७१॥

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः

दुर्वासाशापविसर्जनवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

इत्थं ब्रह्मवचो योगी श्रुत्वा राजन्दिवाकरम् । व्योमरूपं समाराध्य गतः सूर्यसलोकताम् ॥१
 तथा त्वमपि राजेन्द्र पूजयित्वा विभावसुम् । गमिष्यसि परं स्थानं देवानामपि दुर्लभम् ॥२

शतानीक उवाच

आद्यं स्थानं रवेः कुत्र जम्बूद्वीपे महामुने । यत्र पूजां विधानोक्तां प्रतिगृह्णात्यसौ रविः ॥३

बता दिया था ॥१२॥ प्रातः काल और सायंकाल पवित्र होकर ध्यानपूर्वक जो इसका पाठ करता है मेरी ही भाँति उसके सभी मनोरथ सफल होते हैं ॥१३॥ महात्मा सूर्य देव की प्रसन्नता के फलस्वरूप धर्मार्थी को

सुमन्तुरुवाच

स्थानानि त्रीणि देवस्य द्वीपेऽस्मिन्भास्करस्य^१ तु । पूर्वमिन्द्रवनं^२ नाम तथा मुण्डीरमुच्यते ॥४
कालप्रियं^३ तृतीयं तु त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । तथान्यदपि ते वच्मि यत्पुरा ब्रह्मणोदितम् ॥५
चन्द्रभागातटे नाम्ना पुरं यत्साम्बसंज्ञितम्^४ । द्वीपेस्मिञ्छाश्वतं स्थानं यत्र सूर्यस्य नित्यता ॥६
प्रीत्या साम्बस्य तत्रको जनस्यानुग्रहाय च । तत्र द्वादशभागेन मित्रो मैत्रेण चक्षुषा ॥७
अवलोकञ्जगत्सर्वं श्रेयोऽर्थं तिष्ठते^५ सदा । प्रयुक्तां विधिवत्पूजां गृह्णाति भगवान्स्वयम् ॥८

शतानीक उवाच

कोऽयं^६ साम्बः सुतः कस्य कस्य प्रीतो दिवाकरः । यस्य चायं सहस्रांशुर्वरदः पुण्यकर्मणः^७ ॥९

सुमन्तुरुवाच

य एते द्वादशादित्या विराजन्ते महाबलाः । तेषां यो विष्णुसंज्ञस्तु सर्वलोकेषु विश्रुतः ॥१०
इहासौ वासुदेवत्वमवाप भगवान्विभुः । तस्मात्साम्बः सुतो जज्ञे जाम्बवत्यां महाबलः ॥११
स तु पित्रा भृशं शप्तः कुष्ठरोगमवाप्तवान् । तेनायं स्थापितः सूर्यः स्वानाम्ना च पुरं कृतम् ॥१२

शतानीक उवाच

शप्तः कस्मिन्निमित्तेऽसौ पित्रा चैवात्मसम्भवः^८ । नात्पं हि कारणं विप्र येनासौ शप्तवान्सुतम् ॥१३

सुमन्तु बोले—इस द्वीप में मित्रवन, मुण्डीर तथा कोलप्रिय नामक ये तीन स्थान सूर्य के बताये गये हैं। इसके अतिरिक्त एक और स्थान है जिसे ब्रह्मा ने पहले बताया था, उसे बता रहा हूँ ॥४-५॥ इस द्वीप में चन्द्रभागा नदी के तट पर साम्ब नामक पुरी में सूर्य सदैव रहते हैं, एवं वही उनका नित्य का आवास स्थान भी है ॥६॥ साम्ब के प्रेमवश तथा वहाँ के निवासियों के ऊपर अनगढ़ करने के लिए सूर्य अपने बारहों भागों

सुमन्तुरुवाच

शृणुष्व्वावहितो राजंस्तस्य यच्छापकारणम् । दुर्वासो नाम भगवान् रुद्रस्यांशसमुद्भवः ॥१४
 अटमानः स भगवांस्त्रील्लोकान्प्रचचार ह । अथ प्राप्तो द्वारवतीं मधुसंज्ञोचितां पुरा ॥१५
 तमागतमृषिं दृष्ट्वा साम्बो रूपेण गर्वितः । पिङ्गाक्षं ^१क्षुधितं रूक्षं विरूपं सुकृशं तथा ॥१६
 अनुकारास्पदं चक्रे दर्शने गमने तथा । दृष्ट्वा तस्य मुखं साम्बो वक्र चक्रे तथात्मनः ॥१७
 मुखं कुरुकुलश्रेष्ठ गर्वितो यौवनेन तु । अथ क्रुद्धो महतेजा दुर्वासो ऋषिसत्तमः ॥१८
 साम्ब चोवाच भगवान् विधुन्वन्मुखमात्मनः । यस्माद्विरूपं मां दृष्ट्वा स्वात्मरूपेण गर्वितः ॥१९
 गमने दर्शने मह्यमनुकारं समाचरः । तस्मात्तु कुष्ठरोगित्वमचिरात्त्वं गमिष्यसि ॥२०

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे
 साम्बाय दुर्वाससा शापविसर्जनं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः

साम्बकृतसूर्याराधनवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

एतस्मिन्नेव काले तु नारदो भगवानृषिः । ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥१

सुमन्तु बोले—हे राजन् ! ध्यानपूर्वक उसके शाप के कारण को सुनो ! (मैं कह रहा हूँ) एक दुर्वासो नामक ऋषि, जो रुद्र के अंश से समुत्पन्न हैं, तीनों लोकों में विचरते हुए द्वारवती (द्वारका) पुरी

सर्वलोकचरः सोऽथ अटमानः समन्ततः । वासुदेवं स वै द्रष्टुं नित्यं द्वारवतीं पुरीम् ॥२
 आयाति ऋषिभिः सार्धं क्रोधनो मुनिसत्तमः । अथागच्छति तस्मिंस्तु सर्वे यदुकुमारकाः ॥३
 प्रद्युम्नप्रभृतयो ये प्रह्लाश्रावनताः स्थिताः । अभिवाद्यार्घ्यपाद्याभ्यां पूजां चक्रुः समन्ततः ॥४
 साम्बस्त्ववश्यभावित्वात्तस्य शापस्य कारणम् । अवज्ञां कुरते नित्यं नारदस्य महात्मनः ॥५
 रतः क्रीडामु वै नित्यं रूपयौवनगर्वितः । अविनीतं तु तं दृष्ट्वा चिन्तयामास नारदः ॥६
 अस्याहमविनीतस्य करिष्ये विनयं शुभम् । एवं सञ्चिन्तयित्वा तु वासुदेवमथाब्रवीत् ॥७
 इमाः षोडशसाहस्र्यः स्त्रियो यादवसत्तम । सर्वासां हि सदा साम्बे भावो देव समाश्रितः ॥८
 रूपेणाप्रतिमः साम्बो लोकेस्मिन्सचराचरे । सदा हीच्छन्ति तास्तस्य दर्शनं चापि हि स्त्रियः ॥९
 श्रुत्वैवं नारदाद्वाक्यं चिन्तयामास केशवः । यदेतन्नारदेनोक्तमन्यदत्र तु किं भवेत् ॥१०
 वचनं श्रूयते लोके चापत्यं स्त्रीषु विद्यते । श्लोकौ चेमौ पुरा गीतौ चित्तज्ञैर्योषितां द्विजैः ॥११
 पौश्रल्याच्चलचित्तत्वान्नैःस्नेह्याच्च स्वभावतः । रक्षिताः सर्वतो ह्येता विकुर्वन्ति हि भर्तृषु ॥१२
 नैता रूपं परीक्षन्ते नासां वयसि निश्रयः । सुरूपं वा विरूपं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥१३

लोकों में ख्याति प्राप्त एवं विचरते रहते हैं, और भगवान् वासुदेव (कृष्ण) के दर्शन करने के लिए नित्य द्वारकापुरी में ऋषियों के साथ आया करते हैं। तदुपरांत उस समय पर भी उनके आने पर प्रद्युम्न आदि कुमारों ने प्रतिदिन की भाँति अभिवादन, अर्घ्य एवं पाद्य प्रदान कर उनकी पूजा की। १-४। उनके द्वारा शाप अवश्यंभावी होने के नाते शाम्ब महात्मा नारद का सदैव अपमान ही करता रहा। अपने रूप एवं गौतम के गद से उत्पन्न होकर सर्वदा कीटा (खेल) में निरामन रहता था। ऐसे अतिनगार्ण उसके वातदार

सुमन्तुरुवाच

मनसा चिन्तयन्नेव कृष्णो नारदमब्रवीत् । न ह्यहं श्रद्धाम्येतद्यदेतद्भाषितं त्वया ॥१४
 ब्रुवाणमेवं देवं तु नारदो वाक्यमब्रवीत्^१ । तथाहं तत्करिष्यामि यथा श्रद्धास्यते भवान् ॥१५
 एवमुक्त्वा ययौ^२ स्वर्गं नारदस्तु यथागतः । ततः कतिपयाहोभिर्द्वारिकां पुनरभ्यगात् ॥१६
 तस्मिन्नहनि देवोऽपि सहान्तःपुरिकैर्जनैः । अनुभूय जलक्रीडां पानमासेवते रहः ॥१७
^३रम्यरैवतकोद्याने नानाद्रुमविभूषिते । सर्वर्तुकुसुमैर्नित्यं वासिते सर्वकानने ॥१८
 नानाजलजफुल्लाभिर्दीर्घिकाभिरलङ्कृते । हंससारससंघुष्टे चक्रवाकोपशोभिते ॥१९
 तस्मिन्स रमते देवः स्त्रीभिः परिवृतस्तदा । हारनूपुरकेयूररशनाद्यैर्विभूषणैः ॥२०
 भूषितानां वरस्त्रीणां चार्चङ्गीनां विशेषतः । ताभिः सम्पीयते पानं शुभगन्धान्वितं शुभम् ॥२१
 एतस्मिन्नन्तरे बुद्धा मद्यपानात्ततः स्त्रियः । उवाच नारदः साम्बं साम्बोत्तिष्ठ कुमारक ॥२२
 त्वां समाह्वायते देवो न युक्तं स्थातुमत्र ते । तद्वाक्यार्थमबुद्धैव नारदेनाथ चोदितः ॥२३
 गत्वा तु सत्वरं साम्बः प्रणाममकरोत्प्रभोः^४ । साष्टाङ्गं च हरेः साम्बो विधिवद्वल्लभस्य च ॥२४
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र यास्तु वै स्वल्पसात्त्विकाः । तं दृष्ट्वा सुन्दरं साम्बं सर्वाश्रुक्षुभिरे स्त्रियः ॥२५

सुमन्तु ने कहा—इस प्रकार अपने मन में विचार कर कृष्ण ने नारद से कहा—आपने जो कुछ कहा है, उस पर मुझे सहसा विश्वास नहीं हो रहा है । १४। नारद ने उनसे कहा—मैं उसके लिए ऐसा ही (प्रयत्न) करूँगा, जिससे आपको उस बात में विश्वास होगा । १५। ऐसा कहकर नारद स्वर्ग को, जिस

न स दृष्टः पुरा याभिरन्तःपुरनिवासिभिः^१ । मद्यदोषात्ततस्तासां स्मृतिलोपात्तथा नृप ॥२६
 स्वभावतोल्पसत्त्वानां जघनानि विमुस्रुवुः । श्रूयते चाप्ययं श्लोकः पुराणप्रथितः क्षितौ ॥२७
 ब्रह्मचर्येऽपि वर्तन्त्याः साध्व्या ह्यपि च श्रूयते । हृद्यं हि पुरुषं दृष्ट्वा योनिः संक्लिद्यते स्त्रियाः ॥२८
 लोकेऽपि दृश्यते ह्येतन्मद्यस्यात्यर्थसेवनात् । लज्जां मुञ्चन्ति निःशङ्का ह्रीमत्यो ह्यपि हि स्त्रियः ॥२९
 समांसैर्भोजनैः स्निग्धैः पानैः सीधुसुरासवैः । गन्धैर्मनोजैर्वस्त्रैश्च^२ कामः स्त्रीषु विजृम्भते ॥३०
^३सीधुप्रयुक्तं शुक्रेण सततं साधु हीच्छता । मद्यं न पेयमत्यर्थं पुरुषेण विपश्चिता ॥३१
 नारदोप्यथ तं साम्बं प्रेषयित्वा त्वरान्वितः । आजगामाथ तत्रैव साम्बस्यानुपदेन तु ॥३२
 आयान्ते ताश्च तं दृष्ट्वा प्रियं सौमनसमृषिम् । सहसैवोत्थिताः सर्वाः स्त्रियस्तं मदबिह्वलाः ॥३३
 तासामथोत्थितानां तु वासुदेवस्य पश्यतः । भित्त्वा वासांसि शुभ्राणि पत्रेषु पतितानि तु ॥३४
 ता दृष्ट्वा तु हरिः क्रुद्धः सर्वास्ता शप्तवान्स्त्रियः । यदस्माद्गतानि चेतांसि मां मुक्त्वान्यत्र च स्त्रियः ॥३५
^४तस्मात्पतिकृताँल्लोकानायुर्षोन्ते न यास्यथ । पतिलोकपरिभ्रष्टाः स्वर्गमार्गात्तथैव च ॥३६
 भूत्वा^५ चाशरणा यूयं दस्युहस्तं गमिष्यथ ॥३७

सुमन्तुरुवाच

शापदोषात्ततस्तस्मात्ताः स्त्रियः स्वर्गते हरौ । हृताः पाञ्चनदैश्चौरैरर्जुनस्य तु पश्यतः ॥
 अल्पसत्त्वास्तु यास्त्वासनातास्ता दूषणं स्त्रियः ॥३८

हो गया । २५। हे नृप ! मद्य पान के कारण स्मृति नष्ट हो जाने से तथा अल्प सत्व के नाते स्वभावतः उनकी जाँचे भीग गई । पुराणों में यह बात प्रसिद्ध है कि ब्रह्मचारिणी होती हुई सती स्त्रियों की भी योनि,

ने (सुमन्तु) ने देखा (सौमन्य के लिए) तर (रसपूर्ण) होने लगती हैं । २६-२८। लोक में देखा भी

रुक्मिणी सत्यभामा च तथा जाम्बवती प्रिया । नैता गता दस्युहस्तं स्वेन सत्त्वेन रक्षिताः ॥३९
 शप्तवैव ताः स्त्रियः कृष्णः साम्बमप्यशपत्ततः । यस्मादतीव ते कान्तं रूपं दृष्ट्वा इमाः स्त्रियः ॥४०
 क्षुब्धाः सर्वा यतस्तस्मात्कुष्ठरोगमवाप्नुहि । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा साम्बः कृष्णस्य भारत ॥४१
 उवाच प्रहसनराजन्संस्मरन्नृषिभाषितम् । अनिमित्तमहं तात भावदोषविवर्जितः ॥
 शप्तो न मेऽत्र वै क्रुद्धो दुर्वासा अन्यथा वदेत् ॥४२

सुमन्तुरुवाच

अस्मिञ्छप्तेऽनिमित्तेऽसौ पित्रा जाम्बवतीसुतः । प्राप्तवान्कुष्ठरोगित्वं विरूपत्वं च भारत ॥४३
 साम्बेन पुनरप्येव दुर्वासाः कोपितो मुनिः । तच्छापान्मुसलं जातं कुलं येनास्य घातितम् ॥४४
 श्रुत्वा ह्यविनयाद्दोषान्साम्बेनाप्तान्क्षमाधिप । नित्यं भाव्यं विनीतेन गुरुदेवद्विजातिषु ॥४५
 प्रियं च वाक्यं वक्तव्यं सर्वप्रीतिकरं विभो । किं त्वया न श्रुतौ श्लोकौ यावुक्तौ वेधसा पुरा ॥
 शृण्वतो देवदेवस्य व्योमकेशस्य भारत ॥४६

यो धर्मशीलो जितमानरोषो विद्याविनीतो न परोपतापी ।

स्वदारतुष्टः परदारवर्जितो न तस्य लोके भयमस्ति किञ्चित् ॥४७

होना पड़ा । ३८। रुक्मिणी, सत्यभामा एवं प्रिय जाम्बवती आदि स्त्रियाँ, जो अपने अधिक सत्वगुण से सुरक्षित थी, चोरो के अधीन नहीं हुई । ३९। उन्हें शाप देकर कृष्ण ने साम्ब को भी शाप दिया कि तुम्हारे इस अधिक सौन्दर्यपूर्ण रूप को देखकर इन स्त्रियों के मन में कामवासना उत्पन्न हुई अतः यह सौन्दर्य नष्ट होकर तुम्हें कुष्ठ रोग हो जाये । हे भारत ! एवं हे राजन् ! इस प्रकार कृष्ण की बात सुनकर साम्ब ने ऋषि द्वारा कही गयी उस (शापवाली) बात स्मरण करते हुए उनसे दूँस कर कहा—दे वाच । उनके प्रति

न तथा शीतलसलिलं न चन्दनरसो न शीतला छाया ।

प्रह्लादयति च पुरुषं यथा मधुरभाषिणी वाणी ॥४८

ततः शापाभिभूतेन सम्यगाराध्य भास्करम् । साम्बेनाप्तं तथारोग्यं रूपं^१ च परमं पुनः ॥४९

रूपमाप्य तथाऽऽरोग्यं भास्कराद्धरिसूनुना । निवेशितो रविर्भक्त्या स्वनाम्ना क्षमाधिपेश्वर ॥५०

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे

साम्बकृतसूर्याराधनवर्णनं नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

आदित्यद्वादशमूर्तिवर्णनम्

शतानीक उवाच

स्थापितो यदि साम्बेन सूर्यश्चन्द्रसरित्ते । तस्मान्नद्यमिदं स्थानं यथैतद्भूषते भवान् ॥१

सुमन्तुरुवाच

आद्यं स्थानमिदं भानोः पश्चात्साम्बेन भारत । विस्तरेणास्य चाद्यस्य कथ्यमानं निबोध मे ॥२

अत्राद्यो लोकनाथोऽसौ रश्मिमाली जगत्पतिः । मित्रत्वे च स्थितो देवस्तपस्तेपे पुरा नृप ॥३

वाणी पुरुष को प्रसन्न करती है, शीतल जल, चन्दन तथा शीतल छाया आदि कोई भी उस प्रकार प्रसन्न नहीं कर सकते हैं ॥४८॥ तदुपरांत शाप से दुःखी होकर साम्ब ने भास्कर की भली-भाँति आराधना करके आरोग्य तथा अपने पुराने रूप-सौन्दर्य को पुनः प्राप्त किया ॥४९॥ हे क्षमाधिपेश्वर । कृष्ण के पुत्र ने

अनादिनिधनो ब्रह्मा नित्यश्चाक्षय एव च । सृष्ट्वा प्रजापतीन्ब्रह्मा सृष्ट्वा च विविधाः प्रजाः ॥४
 ससर्ज मुखतो देवं पूर्वमम्बुजसन्निभम् । कञ्जस्तं ततो देवं वक्षस्तो निर्ममे नृप ॥५
 ललाटात्कुण्डलान् नीरजाक्षं दिगम्बरम्^१ । ऋभवः पादतः सर्वे सृष्टास्तेन महात्मना ॥६
 ततः शतसहस्रांशुरव्यक्तः पुरुषः स्वयम् । कृत्वा द्वादशधात्मानमदित्यामुदपद्यत ॥७
 इन्द्रो धाता च पर्जन्यः पूषा त्वष्टार्यमा भगः । विवस्वानंशुर्विष्णुश्च वरुणो मित्र एव च ॥८
 एभिर्द्वादशभिस्तेन आदित्येन महात्मना । कृत्स्नं जगदिदं व्याप्तं मूर्तिभिस्तु नराधिप ॥९
 तस्य या प्रथमा मूर्तिरादित्यस्येन्द्रसंज्ञिता । स्थिता सा देवराजत्वे दानवासुरनाशिनी ॥१०
 द्वितीया चास्य या मूर्तिर्नाम्ना धातेति कीर्तिता । स्थिता प्रजापतित्वे सा विधात्री सृजते प्रजाः ॥११
 तृतीया तस्य या मूर्तिः पर्जन्य इति विश्रुता । करेष्वेव स्थिता सा तु वर्षत्यमृतमेव हि ॥१२
 चतुर्थी तस्य या मूर्तिर्नाम्ना पूषेति विश्रुता^२ । मन्त्रेष्वेवस्थिता सा तु प्रजाः पुष्णाति भारत^३ ॥१३
 मूर्तिर्या पञ्चमी तस्य नाम्ना त्वष्टेति विश्रुता । वनस्पतिषु सा नित्यमोषधीषु च वै स्थिता ॥१४
 षष्ठी मूर्तिस्तु या तस्य अर्यमेति च विश्रुता । प्रजासम्बरणार्थं सा पुरेष्वेव स्थिता सदा ॥१५
 भानोर्या सप्तमी मूर्तिर्नाम्ना भग इति स्मृता । भूमौ व्यवस्थिता सा तु क्षमाधरेषु च भारत ॥१६
 अष्टमी चास्य या मूर्तिर्विवस्वानिति संज्ञिता । अग्नौ व्यवस्थिता सा तु^४ पचतेऽग्नं शरीरिणाम् ॥१७
 नवमी चित्रभानोर्या मूर्तिरञ्शुरिति स्मृता । वीर चन्द्रे स्थिता सा तु आप्याययति वै जगत् । १८

जगत् के स्वामी हैं, (जगत् के) कल्याण के निमित्त तप किया था । ३। जन्म-मरणहीन, नित्य, अक्षय एवं ब्रह्मा रूपी (सूर्य) ने प्रजापतियों की सृष्टि रचना करके अनेक भाँति की प्रजाओं की रचना की । ४। जिसमें सर्वप्रथम मुख द्वारा कमल की भाँति देव (विष्णु), वक्षस्थल द्वारा ब्रह्मा एवं भाल द्वारा कमलनेत्र

मूर्तिर्या दशमी तस्य विष्णुरित्यभिधीयते । प्रादुर्भवति सा नित्यं गीर्वाणारिविनाशिनी ॥१९
 मूर्तिस्त्वेकादशी या तु भानोर्वरुणसंज्ञिता । जीवाययति सा कृत्स्नं जगद्धि समुपाश्रिता ॥२०
 अपां स्थानं समुद्रस्तु वरुणोऽत्र प्रतिष्ठितः । तस्माद्वै प्रोच्यते वीर सागरो वरुणालयः ॥२१
 मूर्तिर्या द्वादशी भानोर्नामतो मित्रसंज्ञिता । लोकानां सा हितार्थं तु स्थिता चन्द्रसरित्ते ॥२२
 वायुभक्षा तपस्तेपे युक्ता मैत्रेण चक्षुषा । अनुगृह्णन्सदा भक्तान्वरैर्नानाविधैः सदा ॥२३
 एवमाद्यमिदं स्थानं पुण्यं मित्रपदं स्मृतम् । तत्र मित्रः स्थितो यस्मात्तस्मान्मित्रपदं स्मृतम् ॥२४
 तयाराध्य महाबाहो साम्बेनामिततेजसा । तत्प्रसादात्तदादेशात्प्रतिष्ठा तस्य वै कृता ॥२५
 आभिर्द्वादशभिस्तेन भास्करेण महात्मना । कृत्स्नं जगदिदं व्याप्तं मूर्तिभिस्तु नराधिप ॥२६
 तस्माद्वन्द्यो नमस्यश्च द्वादशस्वपि मूर्तिषु । ये नमस्यन्ति चादित्यं नरा भक्तिसमन्विताः ॥२७
 ते यास्यन्ति परं स्थानं^१ तिष्ठेद्यत्राम्बुजेश्वरः । इत्येवं द्वादशात्मानमादित्यं पूजयेत्तु यः ॥२८
 स मुक्तः सर्वपापेभ्यो याति हेलिसलोकताम् ॥२९

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे

सूर्यद्वादशमूर्तिवर्णनं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥७४॥

वृद्धि करती है । १८। उनकी दशवीं मूर्ति, जो विष्णुरूप है, देवों के शत्रुओं का विनाश करने के लिए वह नित्य (समयानुसार) उत्पन्न होती रहती है । १९। एवं भानु की ग्यारहवीं मूर्ति के जो वरुण नाम से ख्यात है, प्राणियों आदि को (जल द्वारा) प्राणदान देने के नाते समस्त जगत् (उसके) आश्रित रहता है । २०। हे जीन ! जब का स्थान समुद्र है उसमें वरुण रहते हैं । इसीलिए सागर वरुणालय कहा जाता है । २१। और

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

नारदोपसङ्गमनवर्णनम्

शतानीक उवाच

कथं साम्बः प्रपन्नोऽर्कं केन वा प्रतिपादितः । उग्रं शापं च तं प्राप्य पितरं स किमुक्तवान् ॥१

सुमन्तुरुवाच

उक्तमेव पुरा वीर यथा शप्तः स यादवः । पित्रा साम्बो महाराज हरिणाम्बुजधारिणा ॥२
 अथ शापाभिभूतस्तु साम्बः पितरमब्रवीत् । ^१विनयावनतो भूत्वा प्राञ्जलिः शिरसा गतः ॥३
 किं मयापकृतं देव येन शप्तोऽस्म्यहं त्वया । अहं त्वदाज्ञया देव त्वरमाणोऽत्र आगतः ॥४
 कस्मान्निपातितः शापो मयितेऽनपकारिणि । न वै जानाम्यहं किञ्चित्प्रसीद जगतः पते ॥५
 शापं नियच्छ मे देव प्रसादं कुरु मे प्रभो । कश्मलेनाभिभूतोऽहं येन मुच्येय किल्बिषात् ॥६
 तमुवाच ततः कृष्णः साम्बं बुद्धा ह्यनागसम् । नाहं पुत्र पुनः शक्तो रोगस्यास्य व्यपोहने ॥७
^२अस्यायं जगतो नाथो द्वादशात्मा दिवाकरः^३ । सहस्ररश्मिरादित्यः शक्तः पुत्र व्यपोहितुम् ॥८
 ज्ञातं मयाधुना चैव यथा त्वं नारदेन तु । रोषाद्विसर्जितः पुत्र मत्सकाशं महात्मना ॥९

अध्याय ७५

नारदोपसंगमन वर्णन

तस्मात्तमेव पृच्छ त्वं प्रसाद्य ऋषिसत्तमम् । आख्यास्यति स ते देवं शापं यस्तेऽपनेष्यति ॥१०
 अथैतत्स पितुर्वाक्यं श्रुत्वा जाम्बवतीसुतः । दीनः ^१शोकपरीतात्मा ततः सञ्चिन्त्य भारत ॥११
 द्वारवत्यां स्थितं विष्णुं कदाचिद्द्रष्टुमागतम् । विनयादुपसङ्गम्य साम्बः पप्रच्छ नारदम् ॥१२
 भगवन्वेधसः पुत्र सर्वलोकज्ञ सुव्रत । प्रसादं कुरु मे विप्र^२ प्रणतस्य महामते ॥१३
 ये मे नीरुजं कायं कश्मलं च प्रणश्यति । तं योगं ब्रूहि मे विप्र प्रणतस्यास्य सुव्रत ॥१४

नारद उवाच

यः स्तुत्यः सर्वदेवानां नमस्यः पूज्य एव च । पूजयित्वाशु तं देवं ततो व्याधिं प्रहास्यसि ॥१५

साम्ब उवाच

कः स्तुत्यः सर्वदेवानां नमस्यः पूज्य एव च । कः सर्वगश्च सर्वत्र शरणं यं वज्राम्यहम् ॥१६
 पितृशापानलेनाहं दह्यमानो महामुने । शान्त्यर्थमस्य कं देवं ^३शरणं च व्रजाम्यहम् ॥१७
 एतच्छ्रुत्वा तु साम्बस्य वचनं करुणावहम् । हित्वा तु ^४कामजं वीर नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥१८
 स्तुत्यो वन्द्यश्च पूज्यश्च नमस्य ईड्य एव च । भास्करो यदुशार्दूल ब्रह्मादीनां सदानघ ॥१९

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि साम्बोपाख्याने साम्बं प्रति
 कृष्णशापे साम्बस्य नारदोपसंगमनवर्णनं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः । ७५ ।

था । १९। इसलिए तुम उन्हीं ऋषि श्रेष्ठ नारद से ही पूछो ! वे उस देव को, जिसके द्वारा तुम्हारा दुःख दूर होगा, बतायेंगे । १०। इसके पश्चात् पिता की बातें सुनकर दीन एवं शोकग्रस्त होकर जाम्बवती सुत साम्ब ने द्वारकापुरी में कृष्ण के दर्शन के लिए आये हुए नारद से विनयपूर्वक पूछा—हे भगवन् ! हे ब्रह्मपुत्र, सर्वलोकज्ञ सुव्रत एवं दे मझामते ! मैं आप को प्रणाम करता हूँ, मेरे ऊपर कृपा कीजिए । ११-१३।

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः

नारदसाम्बसंवादे सूर्यपरिवारवर्णनम्

नारद उवाच

कदाचित्पर्यटल्लोकान्सूर्यलोकमहं गतः । तत्र दृष्टो मया सूर्यः सर्वदेवगणैर्वृतः ॥१
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च नागैर्यक्षैश्च राक्षसैः । तत्र गायन्ति गन्धर्वा नृत्यन्त्यप्सरसस्तथा ॥२
 रक्षन्त्युद्गतशस्त्रास्तं यक्षराक्षसपन्नगाः । ऋचो यजूषि सामानि मूर्तिमन्तीह सर्वशः ॥
 तत्कृतैर्विविधैः स्तोत्रैः स्तुवन्ति ऋषयो रविम् ॥३
 मूर्तिमत्यः स्थितास्तत्र तिस्रः संध्याः शुभाननाः । गृहीतवज्रनाराचाः परिवार्य रविं स्थिताः ॥४
 अरुणा वर्णतः पूर्वा मध्यमा चेन्दुसन्निभा । तृतीयाक्ष्माजसंकाशा^१ संध्या चैव प्रकीर्तिता ॥५
 आदित्या वसवो रुद्रा मरुतोथाश्विनौ तथा । त्रिसंध्यं पूजयन्त्यर्कं तथान्ये च दिवौकसः ॥६
 ईरयञ्जयशब्दं तु इन्द्रस्तत्रैव तिष्ठति । कविस्तु त्र्यम्बको देवस्त्रिसंध्यं पूजयन्ति वै ॥७
^२दिनादावम्बुजाकारं पूजयेदम्बुजासनम् । चक्ररूपं तु मध्याह्ने घृतार्चिः पूजयेत्सदा ॥८
 पूजयेत्सगणं रात्रौ विपुलाज्यस्वरूपिणम् । रविं भक्त्या सदा देवं^३ कंजार्धकृतशेखरः ॥९

अध्याय ७६

नारदसाम्बसंवाद में सूर्यपरिवार का वर्णन

सारथ्यं कुरुते तस्य पतगस्याग्रजः^१ सदा । वहमानो रथं दिव्यं कालावयवनिर्मितम् ॥१०
हरितैः सप्तभिर्भुक्तं छन्दोभिर्वाजिरूपिभिः ॥११
द्वे भार्ये पार्श्वयोस्तस्य राज्ञीनिक्षुभसंज्ञिता । तथान्यैर्नामभिर्देवाः परिवार्य रविं स्थिताः ॥१२
पिङ्गलो लेखकस्तत्र तथान्यो दण्डनायकः ।^२ राजाश्रोषौ च द्वौ द्वारे स्थितौ कल्माषपक्षिणौ ॥१३
ततो व्योम चतुःशृङ्गं मेरोःसदृशलक्षणम् । दिण्डिस्तथाग्रतस्तस्य दिक्षु चान्ये स्थिताः सुराः ॥१४
एवं सर्वगमं देवं प्रदीप्तं जगति द्विज । ब्रह्माद्यैः संस्तुतं देवं गीर्वाणैर्ऋषभोत्तमम् ॥
प्रदेशं भुनेशानमादित्यं शरणं व्रज ॥१५

साम्ब उवाच

तत्त्वतः श्रोतुमिच्छामि कथं सर्वगतो रविः ॥१६
कति वा रश्मयस्तस्य मूर्तयश्च कति स्मृताः । का राज्ञी निक्षुभाका च कश्चायं दण्डनायकः ॥१७
पिङ्गलश्चापि कस्तत्र किं चासौ लिखते सदा । राजाश्रोषौ च कौ तत्र कौ च कल्माषपक्षिणौ ॥१८
किं दैवत्यं च तद्व्योम मेरोः सदृशलक्षणम् । को दिण्डिरग्रतस्तत्र के देवा दिक्षु ये स्थिताः ॥१९
तत्त्वतो निगमैश्चैव विस्तरेण वदस्व माम् । येनाहं तत्त्वतो ज्ञात्वा व्रजामि शरणं द्विज ॥२०
इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे साम्बोपाख्याने
नारदसाम्बसंवादे सूर्यपरिवारवर्णनं नाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥७६॥

इसलिए चन्द्रशेखर (शिव) उनकी सदैव पूजा करते हैं । १। तथा गरुड़ के बड़े भाई (अरुण) उनके उस रथ के सारथी हैं जो दिव्य एवं समय रूपी अंगों द्वारा बनाया गया है । १०। और उस रथ में हरे रंग के छन्द रूपी सात घोड़े जोते जाते हैं । ११। आकाशरूपी रानी और पृथ्वी रूपी निक्षुभा नाम की दोनों स्त्रियाँ भी उनके पार्श्व

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः

साम्बोपाख्याने सूर्यवर्णनम्

नारद उवाच

विस्तरेणानुपूर्व्या च सूर्यं निगदतः शृणु । ततः शेषान्प्रवक्ष्येऽहं नमस्कृत्य विवस्वते ॥१
 अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकम् । प्रधानं प्रकृतिश्चेति यमाहुस्तत्त्वचिन्तकाः ॥२
 गन्धैर्वर्णै रसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् । जगद्योनिं महद्भूतं परं ब्रह्मा सनातनम् ॥३
 निग्रहं सर्वभूतानामव्यक्तमभवत्किल । अनाद्यन्तमजं सूक्ष्मं त्रिगुणं प्रभवाप्ययम् ॥४
 अनाकारमविज्ञेयं तमाहुः पुरुषं परम् । तस्यात्मना सर्वमिदं जगद्व्याप्तं महात्मनः ॥५
 तस्येश्वरस्य प्रतिमा ज्ञानवैराग्यलक्षणा । धर्मैश्वर्यकृता बुद्धिर्ब्राह्मी तस्याभिमानिनः ॥६
 अव्यक्ताज्जायते तस्य मनसा यद्यदिच्छति । चतुर्मुखस्य ब्रह्मत्वे कालत्वे चान्तकृद्भवेत् ॥७
 सहस्रमूर्धा पुरुषस्तिस्त्रोवस्थाः स्वयम्भुवः । सत्त्वं रजश्च ब्रह्मत्वे कालत्वे च रजस्तमः ॥८
 सात्त्विकं पुरुषत्वे च गुणवृत्तं स्वयंभुवः । ब्रह्मत्वे सृजते लोकान्कालत्वे चापि संक्षिपेत् ॥९
 पुरुषत्वे उदासीनस्तिस्त्रोऽवस्थाः प्रजापतेः । त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रिकालं सम्प्रवर्तते ॥१०

अध्याय ७७

साम्बोपाख्यान में सूर्य का वर्णन

नारद बोले—मैं सूर्य का विस्तारपूर्वक एवं आनुपूर्वी (क्रमशः) वर्णन कर रहा हूँ, सुनो ! तथा

सृजते प्रसते चैव वीक्षते च त्रिभिः स्वयम् । अग्रे हिरण्यगर्भस्तु प्रादुर्भूतः स्वयम्भुवः ॥११
 आदित्यस्यादिदेवत्वादजातत्वादजः स्मृतः । देवेषु समहान्देवो महादेवः स्मृतस्ततः ॥१२
 सर्वेशत्वाच्च लोकस्य अधीशत्वाच्च ईश्वरः । बृहत्त्वाच्च स्मृतो ब्रह्मा भवत्वाद्भूव उच्यते ॥१३
 पातियस्मात्प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरतः स्मृतः । पुरे शेते च वै यस्मात्तस्मात्पुरुष उच्यते ॥१४
 नोत्पाद्यत्वादपूर्वत्वात्स्वयंभूरिति विश्रुतः ॥१५
 हिरण्याण्डगतो यस्माद्ग्रहेशो वै दिवस्पतिः । तस्माद्धिरण्यगर्भोऽसौ देवदेवो दिवाकरः ॥१६
 आपो नारा इति प्रोक्ता ऋषिभिस्तत्त्वर्दाशिभिः । अयनं तस्य ता आपस्तेन नारायणः स्मृतः ॥१७
 अर इत्येष शीघ्रार्थो निपातः कविभिः स्मृतः । आप एवार्णवा भूत्वा न शीघ्रास्तेन ता नराः^१ ॥१८
 एकार्णवे पुरा तस्मिन्नष्टे स्थावरजङ्गमे । नारायणाख्यः पुरुषः सुष्वाप^२ सलिले तदा ॥
 सहस्रशीर्षा^३ सुमनाः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥१९
 सहस्रबाहुः प्रथमः प्रजापतिस्त्रयीपथे यः पुरुषो^४ निगद्यते^५ ।
 आदित्यवर्णो भुवनस्य गोप्ता अपूर्व एकः पुरुषः पुराणः ॥२०
 हिरण्यगर्भः पुरुषोमहात्मा सम्पद्यते वै तमसा परस्तात् ॥२१
 इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे
 साम्बोपाख्याने सूर्यवर्णनं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥

तथा निरीक्षण (पालन) का कार्य तीनों मूर्तियों द्वारा वह स्वयं करता है, और वही सर्वप्रथम हिरण्य गर्भ नाम से प्रादुर्भूत हुआ था ॥११॥ वह देवताओं में आदि देव और अनुत्पन्न होने के नाते अजन्मा कहा जाता है। इसी भाँति देवों में महान होने के नाते महादेव, समस्त लोकों के ईश एवं अधीश्वर होने के नाते ईश्वर,

अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः

सूर्यमहिमावर्णनम्

नारद उवाच

तुल्यं युगसहस्रस्य नैशं कालमुपास्य सः । शर्वर्यन्ते प्रकुरुते ब्रह्मत्वं सर्गकारणात् ॥१
 सलिलेनाप्लुतां भूमिं दृष्ट्वा कार्यं विचिन्त्य सः । भूत्वा स तु वराहो वै अपः संविशते प्रभुः ॥२
 सञ्चित्यैवं स देवेशो भूमेरुद्धरणे क्षमः । महीं महार्णवे मग्नमुद्धर्तुमुपचक्रमे ॥३
 उत्तिष्ठतस्तस्य जलार्द्रकुक्षेर्महावराहस्य महीं विधार्य ।

विधुन्वतो वेदमयं शरीरं रोमान्तरस्था मुनयो ^१जपन्ति ॥४

उद्धृत्योर्वीं स सलिलात्प्रजासर्गमकल्पयत् । मनसा जनयामास पुत्रानात्मसमाञ्जुभान् ॥५
 भृग्वङ्गिरसमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । मरीचिमथ दक्षं च वशिष्ठं नवमं तथा ॥६
 नव प्रजापतीन्सृष्ट्वा ततः स पुरुषोत्तमः । प्रादुर्भूतोऽदितेः पुत्रः प्रजानां हितकाम्यया ॥७
 मरीचात्कश्यपं ^२पुत्रं यं वेधा जनयज्जले । प्रजापतीनां दशमं तेजसा ब्रह्मणः समम् ॥८
 वृक्षकन्याऽदितिर्नाम्ना पत्नी सा कश्यपस्य तु । अण्डं सा जनयामास भूर्भुवःस्वस्त्रिसंयुतम् ॥९

अध्याय ७८

सूर्यमहिमा का वर्णन

नारद ने कहा—पुनः (वही) सहस्र युग के समान होने वाली रात के समय को व्यतीत कर शत्रु में

तत्रोत्पन्नः सहस्रांशुर्द्वादशात्मा दिवाकरः । नवयोजनसाहस्रो विस्तारोऽस्य महात्मनः ॥

विस्तारास्त्रिगुणश्चास्य परिणाहो विभावसोः

॥१०

यथापुष्पं कदम्बस्य समन्तात्केशरैर्वृतम् । तथैव तेजसां गोलं समन्ताद्द्रश्मिर्भिवृतम् ॥११

सहस्रशीर्षा पुरुषो ब्राह्मं योगमुदाहरन् । तैजसस्य च गोलस्य स तु मध्ये व्यवस्थितः ॥१२

आदत्ते स तु रश्मीनां सहस्रेण समन्ततः । अपो नदीसमुद्रेभ्यो हृदकूपेभ्य एव च ॥१३

सौरौ प्रभा या देवस्य अस्तं याते दिवाकरे । अग्निमाविशते रात्रौ तस्माद्द्वारात्प्रकाशते^१ ॥१४

उदिते च ततः सूर्ये तेज आग्नेयमाविशत् । पादेन तेजसश्चाग्नेस्तस्मात्स तपते रविः ॥१५

प्रकाशत्वं तथोष्णत्वं सूर्येऽग्नौ च प्रकीर्तिते । परस्परानुप्रवेशादाप्यायेते दिवानिशम् ॥१६

व्यापकत्वं च रश्मीनां नामानि च निबोध मे । हेतयः किरणा गावो रश्मयोऽथ गभस्तयः ॥१७

अभीषवो घनं चोत्सा वसवोऽथ मरीचयः । नाड्यो दीधितयः साध्या मयूखा भानवोऽशवः ॥१८

सप्तार्चयः सुपर्णाश्च कराः पादास्तथैव च । एषां तु नाम्नां रश्मीनां पर्याया विंशतिः स्मृताः ॥१९

चन्दनादीनि वक्ष्यामि नामान्येषां पृथक्पृथक् । सहस्रं तात कथितं शीतवर्षोष्णनिःश्रवम् ॥२०

तेषां चतुःशतं नाड्यो वर्षते चित्रमूर्तयः । चन्दनाच्चैव मन्दाश्च कोतनामानुमास्तथा ॥

॥२१

अमृता नाम ते सर्वे रश्मयो वृष्टिहेतवः

हिमोद्बहास्तु तत्रान्ये रश्मयस्त्रिशतं स्मृताः । चन्द्रास्ते नामतः सर्वे पीतास्ते तु गभस्तयः ॥२२

उसी अंश से द्वादश रूप सूर्य का आविर्भाव हुआ, जिसका नव सहस्र योजन का विस्तार और सत्ताइस सहस्र योजन की परिणाह (मंडल) है ॥१०॥ इस प्रकार चारों ओर केशरों से आवृत कदम्बपुष्प की भाँति योजन का परिणाह (मंडल) है ॥११॥ इसी प्रकार सहस्र शिर वाला वह

सौम्येशाश्रैव^१ वामश्च ह्लादिनो हिमसर्जनाः । शुक्लाश्च ककुभश्चैव गावो विश्वभृतस्तथा ॥२३
 शुक्लास्ते नामतः सर्वे त्रिशतं धर्मसर्जनाः । समं बिभ्रति ते सर्वे मनुष्या देवतास्तथा ॥२४
 मनुष्याणोषधीभिस्तु स्वधया च पितृ नपि । अमृतेन सुरान्सर्वास्त्रयस्त्रिभिरतर्पयन् ॥२५
 वसन्ते चैव प्रीष्मे च शतैः स तपते त्रिभिः । वर्षाशरत्सु चैवेशस्तपते सम्प्रवर्षते ॥२६
 हेमन्ते शिशिरं चैव हिमोत्सर्गं च स त्रिभिः । ओषधीषु बलं धत्ते स्वधायां च स्वधां पुनः ॥
 अमरेष्वमृतं सूर्यस्त्रयं त्रिषु नियच्छति ॥२७
 कालोर्गिर्वत्सरश्चैव द्वादशात्मा प्रजापतिः । तपत्येषु सुरश्रेष्ठस्त्रींल्लोकान्सचराचरान् ॥२८
 एष ब्रह्मा तथा विष्णुरेष एव महेश्वरः । ऋचो यजूषि सामानि एष एव न संशयः ॥२९
 ऋचाभिः स्तूयते पूर्वं मध्याह्ने यजुर्भिः सदा । सामभिस्त्वपराह्णेषु महेशानैः प्रपूज्यते ॥३०
 पूज्यमानस्तु नित्यं वै तपत्येष दिवस्पतिः । सदैष तेजसां राशिर्दीप्तिमान्सर्वलोकगः ॥३१
 पाशर्वतोर्ध्वमधश्चैव तापयत्येष सर्वतः । ब्रह्मविष्णुमहेशानैः पूज्यमानस्तु नित्यशः ॥३२
 यथा सर्वगतो वायुर्वहमानस्तु तिष्ठति । तद्वत्सहस्रकिरणो ग्रहराजो दिवस्पतिः ॥३३
 सूर्यो गोभिर्जगत्कृत्स्नमादीपयति सर्वशः । त्रीणि रश्मिशतान्यस्य भूलोकं द्योतयन्ति वै ॥३४

सौ किरणें, जो सौम्य, वासवीय, ह्लादिनी एवं हिम सर्जना कही जाती हैं, बर्फ बरसती हैं और शुक्लवर्ण की ककुभ, गो, एवं विश्वभृत नामकी तीन सौ किरणें धर्म का सर्जन करती हैं । इस प्रकार वे किरणें देवताओं और मनुष्यों को समभाव से पालन-पोषण करती हैं । २२-२४। औपधियों द्वारा मनुष्यों का, स्वधा द्वारा पितरों का और अमृत द्वारा देवताओं का पालन करती हैं । २५-२६।

श्रीणित्रीणि तथा चान्यौ द्वौ लोकौ तापयन्त्युत । शतं चापि अधस्तात्तु पातालं तापयन्त्युत ॥३५
 इत्येतन्मण्डलं शुक्लं भास्वरं हेलिसंज्ञितम्^१ । नक्षत्रग्रहसोमानां प्रतिष्ठायोनिरेव च ॥
 विधुऋक्षग्रहाः सर्वे विज्ञेयाः सूर्यसम्भवाः ॥३६
 रवेः करसहस्रं यत्प्राङ्मया समुदाहृतम् । तेषां श्रेष्ठाः पुनः सप्त रश्मयो ग्रहसंज्ञिताः ॥३७
 सुषुम्णो हरिकेशश्च विश्वकर्मा तथैव च । सूर्यश्चैवापरो रश्मिर्नाम्ना विष्णुरिति^२ स्मृतः ॥३८
 ससत्त्वः सर्वबन्धुस्तु जीवायति च वै जगत् । सप्तजः प्रथमस्तत्र कञ्जजश्च तथा परः ॥३९
 तारेयश्चापरस्तत्र गुरुः सुमनसां तथा । उप्राह्वः पञ्चमस्तेषां पुत्रोऽन्यो वनमालिनः ॥
 कः शेषः सप्तमस्तेषामेते वै सप्त रश्मयः ॥४०
 आदित्यमूलमखिलं त्रैलोक्यं सचराचरम् । भवत्यस्माज्जगत्सर्वं स देवासुरमानुषम् ॥४१
 हरेन्द्रोपेन्द्रचन्द्राणां विप्रेन्द्र त्रिदिवौकसाम् । महद्युतिमतः कृत्स्नं तेजो यत्सार्वलौकिकम् ॥४२
 सर्वात्मा सर्वलोकेशो देवदेवः प्रजापतिः । सूर्य एव त्रिलोकस्य मूलं परमदैवतम् ॥४३
 अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥४४
 सूर्यात्प्रसूयते सर्वं तस्मिन्नेव प्रलीयते । भावाभावौ तु लोकानामादित्याग्निःसृतौ पुरा ॥४५
 एतत्तु ध्यानिनां ध्यानं मोक्षश्चाप्येव मोक्षिणाम् । अत्र गच्छन्ति निर्वाणं जायन्तेऽस्मात्पुनः प्रजाः ॥४६

सौ किरणों द्वारा अधोलोक (पाताल) को प्रकाशित करते हैं । ३४-३५। यही सूर्य का प्रदीप्त एवं शुक्ल मंडल है । इसी प्रकार नक्षत्र, ग्रह और सोम (लता) के उत्पत्ति स्थान एवं चन्द्र, नक्षत्र और ग्रहों का उत्पन्न होना भी इन्हीं के द्वारा जानना चाहिए । ३६ इस भाँति सूर्य के सहस्र किरणों हैं, जिन्हें मैंने पहले ही बताया है । उनकी यह नाम की श्रेष्ठ मान किरणों और हैं जो सपत्ना, हरिकेश, विश्वकर्मा, सूर्य,

क्षणा मुहूर्ता दिवसा निशाः पक्षास्तु नित्यशः । मासाः सम्बत्सराश्चैव ऋतवोऽथ युगानि च ॥
 अथादित्यमृते ह्येषां कालसंख्या न विद्यते ॥४७
 कालादृते न नियमा नाग्नेर्विहरणक्रिया । ऋतू नामविभागाच्च पुष्पमूलफलं कुतः ॥४८
 अभावो व्यवहाराणां जन्तूनां दिवि चेह च । जगत्प्रतापनमृते भास्करं वारितस्करम् ॥४९
 नावृष्ट्या तपते सूर्यो नावृष्ट्या परिवेष्यते । आदित्यस्य च नामानि सामान्यानीह द्वादश ॥५०
 द्वादशैव पृथक्त्वेन तानि वक्ष्याम्यनेकशः । आदित्यः सविता सूर्यो मिहिरोऽर्कः प्रतापनः ॥५१
 मार्तण्डो भास्करो भानुश्चित्रभानुर्दिवाकरः । रविर्वै द्वादशश्चैव ज्ञेयः सामान्यनामभिः ॥५२
 विष्णुर्धाता भगः पूषा मित्रेन्द्रो वरुणोऽर्यमा । विवस्वानंशुमांस्त्वष्टा पर्जन्यो द्वादश स्मृताः ॥५३
 इत्येते द्वादशादित्याः पृथक्त्वेन प्रकीर्तिताः । उत्तिष्ठन्ति सदा ह्येते मासैर्द्वादशभिः क्रमात् ॥५४
 विष्णुस्तपति चैत्रे च वैशाखे चार्यमा तथा । विवस्वाञ्ज्येष्ठमासे तु आषाढे चांशुमांस्तथा ॥५५
 पर्जन्यः श्रावणे मासि वरुणः प्रोष्ठसंज्ञके । इन्द्रश्चाश्वयुजे मासि धाता तपति कार्तिके ॥५६
 मार्गशीर्षे तथा मित्रः पौषे पूषा दिवाकरः । माघे भगस्तु विज्ञेयस्त्वष्टा तपति फाल्गुने ॥५७
 तैश्च द्वादशभिर्विष्णू रश्मीनां दीप्यते सदा । दीप्यते गोसहस्रेण शतैश्च त्रिभिरर्यमा ॥५८
 द्विसप्तकैर्विवस्वांस्तु अंशुमान्पञ्चकैस्त्रिभिः । विवस्वानिव पर्जन्यो वरुणश्चार्यमा इव ॥५९
 इन्द्रस्तु द्विगुणैः षड्भिर्धातैकादशभिः शतैः । मित्रवद्भूगवत्त्वष्टा सहस्रेण शतेन च ॥६०

॥४६॥ क्षण, मुहूर्त, दिन, रात, पक्ष, मास, वर्ष, ऋतु और युगरूपी काल की व्यवस्था बिना सूर्य के कभी भी सम्भव नहीं हो सकती है ॥४७॥ उसी प्रकार बिना काल व्यवस्था के नियम और अग्नि की विहरण क्रिया (हवन) कैसे हो सकती है और अग्नि...

उत्तरोपक्रमेऽर्कस्य वर्धन्ते रश्मयः सदा । दक्षिणोपक्रमे भूयो ह्रसन्ते सूर्यरश्मयः ॥६१
 एवं रश्मिसहस्रं तु सौर्यं लोकार्थसाधकम् । भिद्यते ऋतुमासैस्तु सहस्रं बहुधा ^१भृशम् ॥६२
 एवं नाम्नां चतुर्विंशदिकस्यैषा प्रकीर्तिता । विस्तरेण सहस्रं तु पुनरेवं प्रकीर्तितम् ॥६३
 आसां परमयत्नेन ब्रुवते भिन्नदर्शनाः । तामसा बुद्धिमोहाच्च ^२दृष्टान्तानि ब्रुवन्ति हि ॥६४
 ब्रह्माणं कारणं केचित्केचिदाहुर्दिवाकरम् । केचिद्भ्रूवं परत्वेन आहुर्विष्णुं तथापरे ॥६५
 कारणं तु स्मृता ह्येते नानार्थेषु सुरोत्तमाः । एकः स तु पृथक्त्वेन स्वयंभूरिति विश्रुतः ॥६६
 वनमालिनमुपेशं दिवि चक्षुरिवान्तकम् । तं स्वयंभूरिति प्रोक्तं स सोपर्णिमनौपमम् ॥६७
 यथानुरज्यते वर्णैर्विविधैः स्फाटिको मणिः । तथा गुणवशात्तस्य स्वयंभोरनुरञ्जनम् ॥६८
 एको भूत्वा यथा मेघः पृथक्त्वेन प्रतिष्ठितः । वर्णतो रूपतश्चैव तथा गुणवशात्तु सः ॥६९
 नभसः पतितं तोयं याति स्वादान्तरं यथा । भूमे रसविशेषेण तथा गुणवशात्तु सः ॥७०
 यथेन्धनवशादग्निरेकस्तु बहुधायते । वर्णतो रूपतश्चैव तथा गुणवशात्तु सः ॥७१
 यथा द्रव्यविशेषाच्च वायुरेकः पृथग्भवेत् । सुगन्धिः पूतिगन्धिर्वा तथा गुणवशात्तु सः ॥७२
 यथा वा गार्हपत्योन्निरन्यत्संज्ञान्तरं व्रजेत् । दक्षिणाहवनीयादिब्रह्मादिषु तथा ह्यसौ ॥७३

उत्तरायण में सूर्य की किरणें सदैव बढ़ती रहती हैं, उसी भाँति दक्षिणायन में अत्यन्त घटती जाती हैं ॥६१।
 इस प्रकार सूर्य की सहस्र किरणें, जो ऋतुओं द्वारा घटती-बढ़ती हैं, प्राणियों के प्रयोजनों को सफल करती
 हैं ॥६२। जिस प्रकार इन एक सूर्य के चौबीस नाम हैं इनके सहस्र नाम भी इसी प्रकार विस्तार पूर्वक बताये
 गये हैं ॥६३। इस प्रकार भिन्न-भिन्न प्रकार के दर्शनवादी इनकी किरणों को कुछ और ही कहने के लिए
 महान प्रयत्नशील रहते हैं, जैसे तामस प्रधान पुरुष अपनी बुद्धि के भ्रमवश इन्हें देखते हुए भी (अपने

एकत्वे च पृथक्त्वे च प्रोक्तमेतन्निदर्शनम् । तस्मान्भक्तिः सदा कार्या देवे ह्यस्मिन्दिवाकरे ॥७४
 एषोऽण्डजोऽधिगश्चैव एष एव भृगुस्तथा । एष रजस्तमश्चैव एष सत्त्वगुणस्तथा ॥७५
 एष वेदाश्च यज्ञाश्च सर्वश्चैव न संशयः । सूर्यव्याप्तमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥७६
 ईज्यते पूज्यते चासावत्र यानात्मको रविः । सर्वत्र सविता देवस्तनुभिर्नामभिश्च सः ॥७७
 वसत्यग्रौ तथा वाते व्योम्नि तोये तथा विभो । एवंविधो ह्ययं सूर्यः सदा पूज्यो विजानता ॥७८
 आदित्यं वेत्ति यस्त्वेवं स तस्मिन्नेव लीयते । अप्येकं वेत्ति यो नाम धात्वर्थनिगमै रवेः ॥७९
 स रोगैर्वर्जितः सर्वैः सद्यः १पापात्प्रमुच्यते । न हि पापकृतः साम्ब भक्तिर्भवति भास्करे ॥८०
 तथा त्वं परया भक्त्या प्रपद्यस्व दिवाकरम् । येन व्याधिविनिर्मुक्तः सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥८१
 यथा तव पिता साम्ब यथा वेधा यथा हरः । यथा गुणवशात्तस्य स्वयम्भोरनुरञ्जनम् ॥८२
 एकीभूय यथा मेघः पृथक्त्वेन प्रतिष्ठते । वर्णतो रूपतश्चैव तथा गुणवशात्तु सः ॥८३

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे
 सूर्यमहिमवर्णनं नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥७८॥

अनेक होने में यही दृष्टान्त बताये गये हैं । अतः इस दिवाकर देव की सदैव भक्ति करनी चाहिए ॥७४ यही अण्डज (मार्तण्ड) (सर्वत्र) व्यापक, भृगु, रजस्, तमस् एवं सत्त्वगुण, वेद, यज्ञ और सर्वरूप हैं इसमें संदेह नहीं तथा स्थावर जंगम रूप से समस्त जगत् में व्याप्त हैं ॥७५-७६॥ इसी प्रकार यानात्मक सविता सूर्यदेव का बारहों रूपों और नामों द्वारा सर्वत्र यजन और पूजन होता है ॥७७॥ इसी भाँति सूर्य को अग्नि, वायु, आकाश, एवं जल के निवासी भी जानते हुए उनकी सदैव पूजा करनी चाहिए ॥७८॥

अथैकोनाशीतितमोऽध्यायः

आदित्यमहिमवर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

एतच्छ्रुत्वा तु कात्स्न्येन हृष्टो जाम्बवतीसुतः । जातकौतूहलो भूयः परिपप्रच्छ नारदम्^१ ॥१

साम्ब उवाच

अहो सूर्यस्य माहात्म्यं वर्णितं हर्षवर्धनम् । येन मे भक्तिरुत्पन्ना परा ह्यस्मिन्विभावसौ ॥२
ततो राज्ञी महाभागां निक्षुभां च महामुने । दिण्डिनं पिङ्गलादींश्च सर्वान्कथय मे मुने ॥३

नारद उवाच

प्रागुक्तेऽर्कस्य द्वे भार्ये राज्ञी निक्षुभसंज्ञिते । तयोर्हि राज्ञी द्यौर्ज्ञेया निक्षुभा पृथिवी स्मृता ॥४
सौम्यमासस्य^२ सप्तम्यां द्यावार्कः सह युज्यते । माघकृष्णस्य सप्तम्यां मह्या सह भवेद्रविः ॥

भूरादित्यश्च भगवान्गच्छतः सङ्गमं तथा

॥५

ऋतुस्नाता मही तत्र गर्भं गृह्णाति भास्करात् । द्यौर्जलं सूयते गर्भं वर्षास्विह च भूतले ॥६
ततस्त्रैलोक्यभूत्यर्थं^३ मही सस्यानि सूयते । सस्योपयोगसंहृष्टा जुह्वत्याहुतयो द्विजाः ॥७

स्वाहाकारस्वधाकारैर्यजन्ति पितृदेवताः

॥८

निक्षुभा सूयते यस्मादन्नौषधिसुधामृतैः । मत्यान्पितृंश्च देवांश्च तेन भूर्निक्षुभा स्मृता ॥९
 यथा राज्ञी द्विधा भूता यस्य चेयं सुता मता । अपत्यानि च यान्यस्यास्तानि वक्ष्याम्यशेषतः ॥१०
 मरीचिर्ब्रह्मणः पुत्रो मरीचेः कश्यपः सुतः । तस्माद्धिरण्यकशिपुः प्रह्लादस्तस्य चात्मजः ॥११
 प्रह्लादस्य सुतो नाम्ना विरोचन इति श्रुतः । विरोचनस्य भगिनी संज्ञाया जननी शुभा ॥१२
 हिरण्यकशिपोः पौत्री दितेः पुत्रस्य सा स्मृता । सा विश्वकर्मणः पुत्री प्राह्लादी प्रोच्यते बुधैः ॥१३
 अथ नाम्ना मुरूपेति मरीचेर्दुहिता शुभा । पुत्री ह्यङ्गिरसः सा तु जननी तु बृहस्पतेः ॥१४
 बृहस्पतेस्तु भगिनी विश्रुता ब्रह्मवादिनी । प्रभासस्य तु सा पत्नी वसूनामष्टमस्य तु ॥१५
 प्रसूता विश्वकर्मणं सर्वशिल्पकरं वरम् । स वै नाम्ना पुनस्त्वष्टा त्रिदशानां च वार्धकिः ॥१६
 देवाचार्यश्च तस्येयं दुहिता विश्वकर्मणः । सुरेणुरिति विख्याता त्रिषु लोकेषु भामिनी ॥१७
 राज्ञी संज्ञा च द्यौस्त्वाष्ट्री प्रभा सैव विभाव्यते । तस्यात्तु या तनुच्छाया निक्षुभा सा महीमयी ॥१८
 सा^१ तु भार्या भगवतो मार्तण्डस्य महात्मनः । साध्वी पतिव्रता देवी रूपयौवनशालिनी ॥१९
 न तु तां नररूपेण सूर्यो भजति वै पुरा । आदित्यस्येह तद्रूपं महता स्वेन तेजसा ॥२०
 गात्रेष्वप्रतिरूपेषु नातिकान्तमिवाभवत् । अनिष्पन्नेषु गात्रेषु गोलं दृष्ट्वा पितामहः ॥२१

प्रसन्नतापूर्ण होकर द्विज लोग हवन करते हैं, स्वधाकार द्वारा पितरों और स्वाहाकार द्वारा देवताओं की पूजा होती है । ७-८। इस प्रकार उत्पन्न किये हुए उस अन्न, औषधि एवं सुधा द्वारा मनुष्य, पितर और देवताओं को प्राण प्रदान करने के नाते पृथ्वी को निक्षुभा कहा गया है । ९।

उसी भाँति राज्ञी के दो रूप का होना तथा ये किसकी पुत्री हैं और इनके कितनी सन्तान हैं, मैं बता

मार्तस्त्वं भव चाण्डस्तु मार्तण्डस्तेन स स्मृतः । देवानां च यतस्त्वादित्तेनादित्य इति स्मृतः ॥२२
 अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रजास्तस्य महात्मनः । त्रीण्यपत्यानि संज्ञायां जनयामास वै रविः ॥२३
 वर्षाणां तु सहस्रं वै वसमाना पितुर्गृहे । भर्तुः समीपं याहीति पित्रोक्ता सा पुनःपुनः ॥२४
 अगच्छद्ब्रह्मवा भूत्वा त्यक्त्वा रूपं यशस्विनी । उत्तरांश्च कुरून्वात्वा तृणान्यनुचचार ह ॥२५
 पितुः समीपं या भार्या संज्ञा या वचनेन सा । संज्ञाया धारयद्रूपं छाया सूर्यमुपस्थिता ॥२६
 द्वितीयायां तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिन्तयन् । आदित्यो जनयामास पुत्रौ कन्यां च रूपिणीम् ॥२७
 पूर्वजस्य मनोस्तुल्यौ सादृश्येन च तावुभौ । श्रुतश्रवाश्च धर्मज्ञः श्रुतकर्मा तथैव च ॥२८
 श्रुतश्रवा मनुस्ताभ्यां सावर्णियो भविष्यति । श्रुतकर्मा तु विज्ञेयो ग्रहो यो वै शनैश्चरः ॥२९
 कन्या च तपती नाम रूपेणाप्रतिरूपिणी । संज्ञा तु पार्थिवी तेषामात्मजानां यथाकरोत् ॥३०
 न स्नेहं पूर्वजानां तु तथा कृतवती तु सा । मनुस्तु क्षमते तस्या यमस्तस्या न चक्षमे ॥३१
 बहुशो यात्यमानस्तु पितुः पत्न्या मुदुःखितः । स वै कोपाच्च बाल्याच्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ॥३२
 पदा सन्तर्जयामास संज्ञां वैवस्वतो यमः । तं शशाप ततः क्रोधात्संज्ञा सा पार्थिवी भृशम् ॥३३
 पदा तर्जयसे यन्मां पितुर्भार्या गरीयसीम् । तस्मात्तवैष चरणः पतिष्यति न संशयः ॥३४
 यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडितमानसः । मनुना सह तन्मातुः पितुः सर्वं न्यवेदयत् ॥३५

के कहने पर कि तुम मृत (मिट्टी) के अंडे हो जाओ, सूर्य मार्तण्ड कहे जाते हैं और देवों में आदि होने के नाते आदित्य भी उन्हें कहा जाता है । २०-२२

अब मैं उनकी संतानों को बता रहा हूँ सुनो ! सूर्य द्वारा संज्ञा के गर्भ से तीन सन्तान उत्पन्न हुए । २३। यद्यपि एक सहस्र वर्ष तक पिता के यहाँ रहने पर उसे 'अपने पति (सूर्य) के घर जाओ, इस प्रकार जात जात उसके पिता ने कहा था । २४। किन्तु उस पण्य स्वरूपा संज्ञा ने अपने मनुष्य रूप को त्यागकर

स्नेहेन तुल्यमस्मानु माता देव न वर्तते । निःस्नेहाञ्ज्यायसो ह्यस्मान्कनीयां सं बुभूषति ॥३६
 तस्या मयोद्यतः पादो न तु देव निपातितः । बाल्याद्वा यदि वा मोहात्तद्भ्रुवान्क्षन्तुमर्हति ॥३७
 शप्तोऽहमस्मिँल्लोकेश जनन्या तपतां वर । तव प्रसादाच्चरणस्त्रायतां महतो भयात् ॥३८

रविरुवाच

असंशयं महत्पुत्र भविष्यत्यत्र कारणम् । येन त्वामाविशत्क्रोधो धर्मज्ञं धर्मशालिनम् ॥३९
 सर्वेषामेव शापानां प्रतिघातस्तु विद्यते । न तु मात्राभिः शप्तानां क्वचिन्मोक्षो भवेदिह ॥४०
 न शक्यमेतन्मिथ्या मे कर्तुं मातुर्वचस्तव । किञ्चित्तेऽहं विधास्यामि पितृस्नेहादनुग्रहम् ॥४१
 कृमयो मांसमादाय यास्यन्ति तु महीतले । कृतं तस्या वचः सत्यं त्वं च त्रातो भविष्यसि ॥४२

सुमन्तुरुवाच

आदित्यस्त्वब्रवीच्छायां किमर्थं तनयावुभौ । तुल्येष्वभ्यधिकः स्नेह एकत्र क्रियते त्वया ॥४३
 सा^१ तत्पुराभवं तस्मै नाचक्षे विवस्वते । आत्मानं स समाधाय वक्तुं तस्यामपश्यत् ॥४४
 तां शप्तुकामो भगवानुद्यतः कुपितस्ततः । ततश्छाया यथावृत्तमाचक्षे विवस्वते ॥४५
 विवस्वान्स्तु ततः क्रुद्धः श्रुत्वा श्वशुरमागतः । सा चापि तं यथान्यायमर्चयित्वा दिवाकरम् ॥

कहा—हे देव ! स्नेह के समान पात्र होते हुए भी हम लोगों में माँ समान भाव नहीं रखती है, वह छोटे को अधिक चाहती है हम लोगों को नहीं । ३६। हे देव ! यद्यपि (उसे मारने के लिए) पैर मैंने अवश्य उठाया था, पर प्रहार नहीं किया था । अतः लड़कपन या मोहवश किये गये इस मेरे अपराध को आप क्षमा करें । ३७। हे लोकेश, हे तपस्वियों में श्रेष्ठ ! इसीलिए माँ (छाया) ने मुझे शाप दिया है, अतः आपकी कृपा ही उस महाभय से मेरे चरण को मुक्त कर सकती हैं (यह मझे विश्वास) है । ३८।

निर्दग्धुकामं रोषेण सान्त्वयामास तं शनैः

॥४६

विश्वकर्मोवाच

तवातितेजसाविष्टमिदं रूपं सुदुःसहम् । असहन्ती तु संज्ञा च वने चरति शाद्वले ॥४७
 द्रक्ष्यते तां भवानद्य स्वां भार्या शुभचारिणीम् । रूपार्थं भवतोरण्ये चरन्तीं सुमहत्तपः ॥४८
 रूपं ते ब्रह्मणो वाक्याद्यदि वै रोचते विभो । प्रशातयामि देवेन्द्र श्रेयोऽर्थं जगतः प्रभो ॥४९
 सन्नुष्टस्तस्य तद्वाक्यं बहु मेने महातपाः । ततोऽन्वजानात्त्वष्टारं रूपनिर्वर्तनाय तु ॥५०
 विश्वकर्मा ह्यनुज्ञातः शाकद्वीपे विवस्वतः । भ्रमिमारोप्य तत्तेजः शातयामास तस्य वै ॥५१
 आजानुलिखितश्चासौ निपुणं विश्वकर्मणा । लेखनं नाभ्यनन्दतु ततस्तेन निवारितः ॥५२
 तत्र तद्भ्रासितं रूपं तेजसा प्रकृतेन तु । कान्तात्कान्ततरं भूत्वा अधिकं शुशुभे ततः ॥५३
 ददर्श योगमास्थाय स्वां भार्या वडवां तथा । अदृश्यां सर्वभूतानां तेजसा स्वेन सम्भृताम् ॥५४
 अश्वरूपेण मार्तण्डस्तां मुखेन समासदत् । मैथुनाय विचेष्टन्तीं परपुंसो विशङ्कया ॥५५
 सा तं विवस्वतः शुक्रं नासाभ्यां समधारयत् । देवौ तस्यामजायेतामश्विनौ भिषजां वरौ ॥५६
 नासत्यश्रैव दत्तश्च तौ स्मृतौ नामतोऽश्विनौ । अतः परं स्वकं रूपं दर्शयामास भास्करः ॥
 तद्दृष्ट्वा चापि संज्ञा तु तुतोष च मुमोह च

॥५७

मे भस्म करने की इच्छा वाले सूर्य को शांत किया ।४६

विश्वकर्मा ने कहा—अतितेजस्वी एवं सुदुःसह तुम्हारे इस तेज का सहन न कर सकने के कारण

—ते जंगल में गए रही है ।४७। इसलिए पण्यकर्म करने वाली उस स्त्री को, जो आपकी

ततस्तु जनयामास संज्ञा सूर्यसुतं शुभम् । रूपेण चात्मनस्तुल्यं रेवतं नाम नामतः ॥५८
 पितृगृह्याष्टमं सोऽश्वं जातमात्रः पलायत । स तस्मिन्त्सकृदारूढस्तमश्वं नैव मुञ्चति ॥५९
 ततोऽर्केण समादिष्टौ दण्डनायकपिङ्गलौ । अश्वं प्रत्यानयेथां मे मा बलाच्छिद्रतोऽस्य तु ॥६०
 पार्श्वस्थौ तिष्ठतस्तस्य अश्वच्छिद्राभिकाञ्छिणौ । न च्छिद्रं तु लभेते तौ तस्याद्यापि महात्मनः ॥६१
 प्लवन्गच्छत्यसौ यस्मात्संज्ञायाः शान्तिदः सुतः । रेवृस्तु च गतौ धातू रेवन्तस्तेन स स्मृतः ॥६२
 मनुष्यमो यमी चैव सावर्णिः स शनैश्वरः । तपती चाश्विनौ चैव रेवन्तश्च रवेः सुताः ॥६३
 एवमेषा पुरा संज्ञा द्वितीया पार्थिवी स्मृता । या संज्ञा सा स्मृता राज्ञी छाया या सा तु निक्षुभा ॥६४
 राजृदीप्तौ स्मृतो धातू राजा राजति यत्सदा । अधिकः सर्वभूतेभ्यो राजते च दिवाकरः ॥६५
 अधिकं राजते यस्मात्तस्माद्राजा स उच्यते । राज्ञः पत्नी तु सा यस्मात्तस्माद्राज्ञी प्रकीर्तिता ॥६६
 क्षुभ सञ्चलने धातुर्निश्चला तेन निक्षुभा । भवन्तीत्यथ वा यस्मात्स्वर्गीयाः^१ क्षुद्विवर्जिताः ॥
 छायां तां विशते दिव्यां स्मृता सा तेन निक्षुभा
 ॥६७
 दृष्ट्वा जनं सदा तात भृशं पीडितमानसम् । धर्मेण रञ्जयामास धर्मराजस्ततः स्मृतः ॥६८

नासत्य और दस्र उनका नामकरण हुआ । पश्चात् सूर्य ने अपने रूप को प्रकट किया जिसे देखकर संज्ञा संतुष्ट और अत्यन्त मुग्ध हुई ॥५७॥ उसके अनन्तर संज्ञा ने एक और पुत्र उत्पन्न किया, जो रूप-सौन्दर्य आदि में सूर्य के ही समान था । उसका रेवतक नामकरण हुआ ॥५८॥ उत्पन्न होते ही वह अपने पिता के आठवें घोड़े को लेकर भाग गया । यद्यपि एक ही बार उस पर सवार हुआ पर उसका त्याग कभी नहीं कर सका ॥५९॥ पश्चात् सूर्य ने दंडनायक और पिङ्गल को आज्ञा प्रदान की कि मेरे घोड़े को लाओ, किन्तु (लडके से) बलात् अपहरण कर न लाना, कोई दोष ही देखकर उसका आहरण करा ॥६०॥ पार्श्वस्थ

शुद्धेन कर्मणा तात शुभेन परमद्युतिः । पितृ णामाधिपत्यं च लोकपालत्वमाप च ॥६९
 साम्प्रतं वर्तते योऽयं मनुर्लोके महामते । यस्यान्ववाये जातस्तु शङ्खचक्रगदाधरः ॥७०
 यमस्य भगिनी या तु यमी कन्या यशस्विनी । साभवत्सरितां श्रेष्ठा यमुना लोकपावनी ॥७१
 मनुः प्रजापतिस्त्वेष सावर्णिः स महायशाः । भविष्यन्स मनुस्तात अष्टमः परिकीर्तितः ॥७२
 मेरुपृष्ठे तपो दिव्यमद्यापि चरते प्रभुः । भ्राता शनैश्चरस्तस्य ग्रहत्वं स तु लब्धवान् ॥७३
 तपती नाम या नाम्ना तयोः कन्या गरीयसी । सा बभूव शुभा पत्नी राज्ञः सम्वरणस्य तु ॥७४
 तापी नाम नदी चेयं विन्ध्यमूलाद्विनिःसृता । नित्यं पुण्यजला स्नाने पश्चिमोदधिगामिनी ॥७५
 सौम्यया सङ्गता सा तु सर्वपापभयापहा । वैवस्वती यथा वीर सङ्गता ^१शिवकान्तया ॥७६
 अश्विनौ देववैद्यत्वं लब्धवन्तौ यदूत्तम । तयोः कर्मोपजीवन्ति लोकेस्मिन्भिषजः सदा ॥७७
 रेवन्तो नाम योऽर्कस्य रूपेणार्कसमः सुतः । ^२अश्वानामाधिपत्ये तु योजितः स तु भानुना ॥७८
 क्षेमेण गच्छतेऽध्वानं यस्तं पूजयते पथि । सुखप्रसाद्यो मर्त्यानां सदा यदुकुलोद्वह ॥७९
 त्वष्टापि तेजसा तेन मार्तण्डस्यैव चाज्ञया । भोजानुत्पादयामास पूजायै सत्य मुव्रत ॥८०

को) धर्मराज कहा गया है । ६८। हे तात ! इसी प्रकार उन्होंने शुभ और शुद्ध कर्मों एवं परमप्रकाश प्राप्त करने के कारण पितरों का आधिपत्य भी प्राप्त किया है तथा लोकपालन की प्राप्ति भी । ६९। हे महामते ! आधुनिक समय में वर्तमान इसी मनु के कुल को जन्म ग्रहण कर शंख, चक्र, गदाधारी भगवान् ने विभूषित किया था । ७०। यम की पुण्य स्वरूपा वह यमी नाम की भगिनी नदियों में श्रेष्ठ एवं लोक को पवित्र करने वाली यमुना नाम की नदी हुई है । ७१। इसी भाँति मनु प्रजापति भी महायशस्वी सावर्णि

य इदं जन्म देवस्य शृणुयाद्वा पठेत वा । विवस्वतो हि पुत्राणां सर्वेषाममितौजसाम् ॥८१॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो याति सूर्यसलोकताम् । इह राजा भवत्येव पुनरेत्य न संशयः ॥८२॥
 इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे
 आदित्यमाहात्म्यवर्णनं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥७९॥

अथाशीतितमोऽध्यायः

आदित्यमहिमावर्णनम्

सुमन्तुरुवाच

इत्थं श्रुत्वा कथां दिव्यां हेलिमाहात्म्यमाश्रिताम् । साम्बः पप्रच्छ भूयोऽपि नारदं मुनिसत्तमम् ॥१॥

साम्ब उवाच

सूर्यपूजाफलं यच्च यच्च दानफलं महत् । प्रणिपाते फलं यच्च गीतवाद्ये च यत् फलम् ॥२॥
 भास्करस्य द्विजश्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि समन्ततः । येन सम्पूजयाम्येष भानुं देवैः^१ सदा र्चितम् ॥३॥

नारद उवाच

इममर्थं पुरा पृष्टो ब्रह्मा लोकपितामहः । दिण्डिना यदुशार्दूल शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥४॥

सूर्य के अनुपम तेज वाले इन पुत्रों की जन्म कथाएँ सुनता या पढ़ता है, वह समस्त पापों से मुक्त होकर सूर्य के लोक को प्राप्त होता है और फिर यहाँ आकर निश्चित राजा होता है ॥८१-८२॥

श्री भविष्य महापुराण के ब्राह्मपर्व के सप्तमी कल्प में आदित्य माहात्म्य वर्णन

सुखासीनं तथा देवं सुरज्येष्ठं पितामहम् । प्रणम्य शिरसा दिण्डिरिदं वचनमब्रवीत् ॥५

दिण्डिरुवाच

सूर्यपूजाफलं ब्रूहि ब्रूहि दानफलं तथा । प्रणामे यत्फलं देव यच्चोक्तं तौर्यकत्रये ॥६
इतिहासपुराणाभ्यां कारिते श्रवणे तथा । पुरतो देवदेवस्य यत्फलं स्यात्तदुच्यताम् ॥७
मार्जने लेपने यच्च देवदेवस्य मन्दिरे । भास्करस्य कृते ब्रूहि मम लोकपितामह ॥८

ब्रह्मोवाच

स्तुतिजप्योपहारेण पूजया न नरो रवेः । उपवासेन षष्ठ्यां च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥९
प्रणिधाय शिरो भूमौ नमस्कारपरो रवेः । तत्क्षणात्सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥१०
भक्तियुक्तो नरो यस्तु रवेः कुर्यात्प्रदक्षिणाम् । प्रदक्षिणी कृता तेन सप्तद्वीपा ^१भवेन्मही ॥११
सूर्यलोकं व्रजेच्चापि इह रोगैश्च मुच्यते । उपानहौ परित्यज्य अन्यथा नरकं व्रजेत् ॥१२
सोपानत्को नरो यस्तु आरोहेत्सूर्यमन्दिरम् । स याति नरकं घोरमसिपत्रवनं विभो ॥१३
सूर्यं मनसि यः कृत्वा कुर्याद्ब्योमप्रदक्षिणाम् । प्रदक्षिणी कृतास्तेन सर्वे देवा भवन्ति हि ॥१४
परितुष्टाश्च ते सर्वे प्रयच्छन्ति गतिं शुभाम् । सर्वे देवा महाबाहो ह्यभीष्टं तु परन्तप ॥१५

मैं वही कह रहा हूँ, ध्यानपूर्वक सुनो ! एक बार देवश्रेष्ठ ब्रह्मा से, जो वहाँ सुखपूर्वक बैठे थे, शिर से नमस्कार करके दिंडी ने इस भाँति कहा ।४-५

दिंडि ने कहा—हे देव ! लोक पितामह ! सूर्य की पूजा का फल, दान फल, नमस्कार-फल एवं उनके सम्मुख नृत्य-गान करने और वाद्यों के बजाने के फल, उसी भाँति देवाधिदेव के सामने इतिहास एवं

एकाहारो नरो भूत्वा षष्ठ्यां योऽर्चयते रविम् । सप्तम्यां वा महाबाहो सूर्यलोकं स गच्छति ॥१६
 अहोरात्रोपवासी स पूजयेद्यस्तु भास्करम् । सप्तम्यां वाथ षष्ठ्यां वा स गच्छेत्परमां गतिम् ॥१७
 कृष्णपक्षस्य सप्तम्यां सोपवासो जितेन्द्रियः । सर्वरक्तोपहारेण पूजयेद्यस्तु भास्करम् ॥१८
 पङ्कजैः करवीरैर्वा कुङ्कुमोदकचन्दनैः । मोदकैश्च गणश्रेष्ठ सूर्यलोकं स गच्छति ॥१९
 शुक्लपक्षस्य सप्तम्यामुपवासरतः सदा । सर्वशुक्लोपहारेण पूजयेद्यस्तु भास्करम् ॥२०
 जातीमुद्गरकैश्चैव श्वेतोत्पलकदम्बकैः । पायसेन तथा देवं सवज्रेणार्चयेद्रविम् ॥२१
 सर्वपापविशुद्धात्मा विधुः कान्त्या न संशयः । हंसयुक्तेन यानेन हंसलोकमवाप्नुते ॥२२

दिण्डिहवाच

ब्रूहि मे विस्तराद्देव सप्तमीकल्पमुत्तमम् । उपोष्य सप्तमीं येन गमिष्ये शरणं रवेः ॥२३

ब्रह्मोवाच

साधु पृष्टोऽस्मि भवता सप्तमीकल्पमुत्तमम् । यथा सहस्रकिरणः पुरा पृष्टोऽरुणेन वै ॥२४
 कथिताः सप्त सप्तम्यो भानुना श्रेयसे नृणाम् । अरुणस्य गणश्रेष्ठ पृच्छतः कारणान्तरे ॥२५
 कस्यचित्त्वथ कालस्य देवदेवं दिवाकरम् । ध्यानमाश्रित्य तिष्ठन्तमरुणो वाक्यमब्रवीत् ॥२६

होकर सभी देवता उसे उत्तम गति प्रदानपूर्वक सफल मनोरथ करते हैं । १५। हे महाबाहो! जो मनुष्य एकाहारी रहकर षष्ठी या सप्तमी में सूर्य की अर्चना करता है, उसे सूर्यलोक की प्राप्ति होती है । १६। तथा केवल दिन रात का उपवास करके जो षष्ठी या सप्तमी में भास्कर की पूजा करता है, उसे उत्तम गति की प्राप्ति होती है । १७। और जो इन्द्रिय संयम पूर्वक उपवास रहकर कृष्णपक्ष की सप्तमी में रक्तवर्णमय

किमर्थं देवदेवश ध्यानमाश्रित्य तिष्ठसि । दिनं न याति देवेश कारणं मम कथ्यताम् ॥२७
 कुरु चङ्क्रमणं देव वह्मानो दिवस्पते । इत्येवं भगवान्पृष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ॥२८
 शृणु त्वं द्विजशार्दूल यदर्थं ध्यानमाश्रितः । अर्वावसुर्द्विजश्रेष्ठः स चापुत्रः खगोत्तम ॥२९
 आराधयति मां नित्यं गन्धपुष्पोपहारकैः । पुत्रकामः खगश्रेष्ठ न च जानात्ययं यथा ॥३०
 पुत्रदोऽहं भवे येन विधिना पूजितः खग । श्रूयतां च विधिः सर्वे येन प्रीतो भवे नृणाम् ॥३१
 सप्तमीकल्पसंज्ञो वै विधीनामुत्तमो विधिः । यस्तु मां पूजयेन्नित्यं तस्य पुत्रान्ददाम्यहम् ॥३२
 गृह्णीष्व सप्तमीकल्पं गत्वा ब्रूहि द्विजोत्तमम् । येनाहं बहुपुत्रत्वं दद्यां तस्य तथा खग ॥३३
 श्रुत्वा भानोः क्षणादेव जगाम स खगोत्तमः । कथयामास तत्सर्वं भानोर्वचनमादितः ॥३४
 ब्राह्मणस्य खगश्रेष्ठ स च श्रुत्वा द्विजोत्तमः । चकार सप्तमीकल्पं यथाख्यातं खगेन तु ॥३५
 ऋद्धिं वृद्धिं तथारोग्यं प्राप्य पुत्रांश्च पुष्कलान् । गतोऽसौ सूर्यलोकं च तेजसा तत्समो भवत् ॥३६

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि

सप्तमीकल्पमाहात्म्यवर्णनं नामाशीतितमोऽध्यायः । ८० ।

हैं, और यह दिन व्यतीत क्यों नहीं हो रहा है, इसका कारण मुझे बताने की कृपा करें। २७। तथा हे देव, हे दिवस्पते ! आप अब चलने का भी उपक्रम करें। इस प्रकार उनके पूछने पर भगवान् (सूर्य) ने कहा ॥२८॥ हे द्विजशार्दूल ! जिसके लिए ध्यान लगाकर मैं ठहरा हूँ, उसे बता रहा हूँ, सुनो ! हे खगोत्तम ! अर्वावसु नामक एक द्विजश्रेष्ठ के पुत्र नहीं है। अतः वह पुत्र की कामना से गंध एवं पुष्पोपहार द्वारा नित्य

अथैकाशीतितमोऽध्यायः

विजयसप्तमीवर्णम्

ब्रह्मोवाच

जया च विजया चैव जयन्ती चापराजिता । महाजया च नन्दा च भद्रा चान्या प्रकीर्तिता ॥१
 शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां सूर्यवारो भवेद्यदि । सप्तमी विजया नाम तत्र दत्तं महाफलम् ॥२
 स्नानं दानं तथा होम उपवासस्तथैव च । सर्वं विजयसप्तम्यां महापातकनाशनम् ॥३
 पञ्चम्यामेकभक्तं स्यात्षष्ठ्यां नक्तं प्रचक्षते । उपवासस्तु सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥४
 केचिद्देवमुशन्त्येव नेति चान्ये गणाधिप । अभिप्रेतस्तु मे^१ षष्ठ्यामुपवासो गणोत्तम ॥५
 चतुर्थ्यामेकभक्तं तु पञ्चम्यां नक्तमादिशेत् । उपवासस्तु षष्ठ्यां स्यात्सप्तम्यां पारणं भवेत् ॥६
 उपवासपरः षष्ठ्यामब्देशं पूजयेद्बुधः । गन्धपुष्पोपहारैश्च भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥७
 प्रकल्प्य पूजां भूमौ तु देवस्य पुरतः स्वपेत् । जपमानस्तु^२ गायत्रीं सौरसूक्तमथापि वा ॥८
 अक्षरं वा महाश्वेतं षडक्षरमथापि वा । विबुद्धस्त्वथ सप्तम्यां कृत्वा स्नानं गणाधिप ॥९
 ग्रहेशं पूजयित्वा तु होमं कृत्वा विधानतः । ब्राह्मणान्भोजयेद्भूक्त्या शक्त्या च गणनायक ॥१०

अध्याय ८१

विजय सप्तमी वर्णन

शाल्योदनमपूपांश्च खण्डवेष्टांश्च शक्तितः । सघृतं पायसं दद्यात्तथा विप्रेषु शक्तितः ॥११
 दत्त्वा च दक्षिणां भक्त्या^१ ततो विप्रान्विसर्जयेत् । इत्येषा कथिता देव पुण्या विजयसप्तमी ॥१२
 यामुपोष्य नरो गच्छेत्पदं वैरोचनं परम् । करवीराणि रक्तानि कुङ्कुमं च विलेपनम् ॥१३
 विजयं धूपमस्यां तु भानोस्तुष्टिकराणि वै । एषा पुण्या पापहरा महापातकनाशिनी ॥१४
 अत्र दत्तं हुतं चापि क्षीयते न गणाधिप । स्नानं दानं तथा होमः पितृदेवाभिपूजनम् ॥१५
 सर्व^२ विजयसप्तम्यां महापातकनाशनम् । आदित्यवारेण युता स्मृता विजयसप्तमी ॥१६
 इत्येषा कथिता वीर सर्वकामप्रदायिनी । धन्यं यशस्यमायुष्यं कीर्तितं श्रवणं तथा ॥१७
 स्मरणं तु तथास्यां तु पुण्यदं त्रिपुरान्तक ॥१८

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे
 विजयसप्तमीवर्णनं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥८१॥

अथ द्वचशीतितमोऽध्यायः

नन्दवर्णनम्

दिण्डिहवाच

ये त्वादित्यदिने ब्रह्मन्पूजयन्ति दिवाकरम् । स्नानदानादिकं तेषां किं फलं स्याद्ब्रवीतु मे ॥१

मिश्रित भक्ष्य पदार्थ और शक्त्यनुसार घृत पूर्ण खीर भी ब्राह्मणों को अर्पित करे । ११। पुनः शक्त्यनुसार उन्हें दक्षिणा प्रदान करके भक्ति पूर्वक विसर्जित करे । इस प्रकार पुण्य स्वरूप विजया सप्तमी की व्याख्या मैंने सुना दी, जिसमें उपवास रहकर मनुष्य सूर्य लोक की प्राप्ति करता है । सूर्य के पूजन में लाल केश के मास्य संस्कार का योग्य और शक्त्या धूप से उन्हें पसल करने वाली कड़ी गयी वस्तु है । इस प्रकार

पुण्या सा सप्तमी प्रोक्ता युक्ता तेन पितामह । विजयेति तथा नाम वर्ण्यतामस्य^१ पुण्यता ॥२

ब्रह्मोवाच

ये त्वादित्यदिने ब्रह्मञ्छ्राद्धं^२ कुर्वन्ति मानवाः । सप्तजन्मसु ते जाताः सम्भवन्ति विरोगिणः ॥३
 नक्तं कुर्वन्ति ये तत्र मानवाः स्थैर्यमाश्रिताः । जपमानाः परं जाप्यमादित्यहृदयं परम् ॥४
 आरोग्यमिह वै प्राप्य सूर्यलोकं व्रजन्ति ते । उपवासं च ये कुर्युरादित्यस्य दिने सदा ॥५
 जपन्ति च महाश्वेतां ते लभन्ते यथेप्सितम् । अहोरात्रेण नक्तेन त्रिरात्रनियमेन वा ॥६
 जपमानो, महाश्वेतामीप्सितं लभते फलम् । विशेषतः सूर्यदिने जपमानो गणाधिप ॥७
 षडक्षरं^३ तथा श्वेतां गच्छेद्वैरोचनं पदम् । द्वादशेह स्मृता वारा आदित्यस्य महात्मनः ॥८
 नन्दो भद्रस्तथा सौम्यः कामदः पुत्रदस्तथा । जयो जयन्तो विजय आदित्याभिमुख स्थितः ॥९
 हृदयो रोगहा चैव महाश्वेतप्रियोऽपरः । शुक्लपक्षस्य षष्ठ्यां तु माघे मासि गणाधिप ॥१०
 यः^४ कुर्यात्स भवेद्भूपः सर्वपापभयापहः । अत्र नक्तं स्मृतं पुण्यं घृतेन स्नपनं रवेः ॥११
 अगस्त्यकुसुमानीह भानोस्तुष्टिकराणि तु । विलेपनं सुगन्धस्तु श्वेतचन्दनमुत्तमम् ॥१२
 धूपस्तु गुग्गुलुः श्रेष्ठो नैवेद्यं पूपमेव हि । दत्त्वा पूपं तु विप्रस्य ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥१३

किस फल की प्राप्ति होती है, इसे मुझे बताने की कृपा कीजिये । १। हे पितामह यदि उस दिन की सप्तमी पुण्य रूपा एवं विजय नाम वाली कही जाती है, तो उसकी (विशेषता) का भी वर्णन कीजिये । २

ब्रह्मा ने कहा—हे ब्रह्मन् ! जो मनुष्य रविवार के दिन श्राद्ध करता है वह सात जन्म तक आरोग्य

नक्षत्रदर्शनान्नक्तं केचिदिच्छन्ति मानद^१ । मुहूर्तोऽनं दिनं केचित्प्रवदन्ति मनीषिणः ॥१४
 नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहम्मन्ये गणाधिप । प्रस्थमात्रं भवेत्पूषं गोधूममयमुत्तमम् ॥१५
 यवोद्भवं वा कुर्वीत सगुडं सर्पिषान्वितम् । सहिरण्यं च दातव्यं ब्राह्मणे सेतिहासके^२ ॥१६
 भौमे दिव्येऽथ वा देयं न्यसेद्वा पुरतो रवेः । दातव्यो मन्त्रतश्चायं मण्डको^३ ग्राह्य एव हि ॥१७
 भूत्वादित्येन वै भक्त्या आदित्यं तु नमस्य च । आदित्यतेजसोत्पन्नं राज्ञीकरविनिर्मितम् ॥
 श्रेयसे मम विप्र त्वं प्रतीच्छापूपमुत्तमम् ॥१८
 कामदं सुखदं धर्म्यं धनदं पुत्रदं तथा । सदास्तु ते प्रतीच्छामि मण्डकं भास्करप्रियम् ॥१९
 एतौ चैव महामन्त्रौ दानादाने रविप्रियौ । अपूपस्य गणश्रेष्ठ श्रेयसे नात्र संशयः ॥२०
 एष नन्दविधिः प्रोक्तो नराणां श्रेयसे विभो । अनेन विधिना यस्तु नरः^४ पूजयते रविम् ॥
 'सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥२१
 न दरिद्रं न रोगश्च कुले तस्य महात्मनः । योऽनेन पूजयेद्भ्रान्तं न क्षयः सन्ततेस्तथा ॥२२
 सूर्यलोकाच्च्युतश्चासौ राजा भवति भूतले । बहुरत्नसमायुक्त^५स्तेजसा द्विजसन्निभः^६ ॥२३

नक्तव्रत निर्णय के विषय में कुछ लोग नक्षत्र (तारा) दर्शन के उपरान्त भोजन करने को नक्त व्रत कहते हैं और कुछ बुद्धिमान् व्यक्ति मूर्हत मात्र दिन शेष रहने पर ही भोजन करने को नक्तव्रत स्वीकार करते हैं। हे गणाधिप ! मैं तो तारादर्शन के अनन्तर ही (भोजन) करने को नक्तव्रत मानता हूँ। इस प्रकार एक सेर गेहूँ के आटे का उत्तम मालपूआ बनाना चाहिए उसके अभाव में जौ के आटे का बनाने का

पठतां शृण्वतां चेदं विधानं त्रिपुरान्तक । कं^१ ददात्यचलं दिव्यमम्बुजामचलां तथा ॥२४

इति श्री भविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि आदित्यवारकल्पे नन्दविधिवर्णनं
नाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः । ८२ ।

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः

भद्रविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

मासि भाद्रपदे वीर शुक्ले^२ पक्षे तु यो भवेत् । षष्ठ्यां गणकुलश्रेष्ठ स भद्रः परिकीर्तितः ॥१
तत्र नक्तं तु यः कुर्यादुपवासमथापि वा । हंसयानसमारूढो याति हंससलोकताम् ॥२
मालतीकुसुमानीह तथा श्वेतं च चन्दनम् । विजयं च तथा धूपं नैवेद्यं पायसं परम् ॥३
पूजायां भास्करस्येह कुर्यात्त्रिपुरसूदनम् । इत्थं सम्पूज्य देवेशं मध्याह्ने च दिनाधिपम् ॥४
दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या ततो भुञ्जीत वाग्यतः । पायसं गणशार्दूल सगुडं सर्पिषा सह ॥५
य एवं पूजयेद्भक्त्या^३ मानवस्तिमिरापहम् । सर्वकामानवाप्नोति पुत्रदारधनादिकान् ॥६

रत्न पूर्ण एवं तेजस्वी राजा होता है । २३ । हे त्रिपुरान्तक ! इस भाँति विधान के सुनने तथा पढ़ने वाले को भी सुख एवं अचल सम्पत्ति की प्राप्ति होती है । २४

श्री भविष्य महापुराण में ब्राह्मपर्व के आदित्यवार कल्प में सौम्यविधि वर्णन नामक

विमुक्तः सर्वपापेभ्यो ब्रजद्भानुसलोकताम् । एष भद्रा विधिः प्रोक्तो मया यस्ते गणाधिप ॥७
श्रुत्वा कृत्वा च यत्पापान्मुच्यते मानवो भुवि ॥८

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे भद्रविधिवर्णनं नाम
त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः

सौम्यविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

नक्षत्रं रोहिणी वीर यदा वारेऽस्य वै भवेत् । यात्यसौ सौम्यतां वीर^१ स सौम्यः परिकीर्तितः ॥१
स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवादितर्पणम् । अक्षयं स्यान्न सन्देहस्त्वत्र वारे महात्मनः ॥२
रक्तं समाश्रितो योऽत्र पूजयेद्भ्रास्करं नरः । याति लोकं स देवस्य भास्करस्य न संशयः ॥३
रक्तोत्पलानि वै तत्र तथा रक्तं च चन्दनम् । सुगन्धश्चापि धूपस्तु नैवेद्यं पायसं तथा ॥
ब्राह्मणाय च दातव्यं भोक्तव्यं चात्मना तथा ॥४

य एवं पूजयेत्सौम्ये चित्रभानुं गवाम्पतिम् । स विमुक्तस्तु पापेभ्यस्त्वाष्ट्रीं कान्तिमवाप्नुयात् ॥५
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि आदित्यवारकल्पे सौम्यविधिवर्णनं

नामचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८४॥

है । पृथ्वी पर जिसे सुनकर या उसके सम्पन्न करने के द्वारा मनुष्य पाप मुक्त होते रहेंगे । ३-८

श्री भविष्य महापुराण में ब्राह्मपर्व के आदित्यवार कल्प में भद्रविधि वर्णन नामक

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः

कामदविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

प्राप्ते मार्गशिरे मासि शुक्लषष्ठ्यां तु यो भवेत् । स ज्ञेयः कामदो वारः सदेष्टो भास्करस्य तु ॥१
 तत्र यः पूजयेद्भ्रानुं भक्त्या श्रद्धासमन्वितः । विमुक्तः सर्वपापैस्तु प्राप्नुते नन्दनाधिपम्^१ ॥२
 रक्तचन्दनमिश्राणि करवीराणि सुव्रत । धूपं घृताहुतिं वीर भास्करस्य प्रयोजयेत् ॥३
 नैवेद्यं चापि कृशरं सुगन्धं तीक्ष्णमेव च । कृत्वोपवासमथ वा नक्तं त्रिपुरसूदन ॥४
 इत्थं प्रपूजितो ह्यत्र^२ भास्करो लोकभास्करः । कामान्ददाति सर्वान्वै अतोयं कामदः स्मृतः ॥५
 स पुत्रं पुत्रकामस्य धनकामस्य वा धनम् । विद्यार्थिने शुभां विद्यामारोग्यं रोगिणे विभो ॥६
 अन्यांश्च विविधान्कामान्मन्त्रैः सम्पूजितो रविः । ददाति गणशार्दूल अतोयं कामदः स्मृतः ॥७
 दद्याद्यो मण्डकं चात्र गोपतेर्गोत्रभूषणः । गोत्रारितेजसा^३ तुल्यो गोपतेर्गोपुरं व्रजेत् ॥८
 इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि आदित्यवारकल्पे कामदविधिवर्णनं

नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥८५॥

अध्याय ८५

कामद विधि का वर्णन

ब्रह्मा ने कहा—मार्गशीर्ष (अगहन) मास के शुक्ल पक्ष की षष्ठी में प्राप्त रविवार को 'कामद' नामक कहा गया है, जो सूर्य को अत्यन्त प्रिय है। भक्ति पर्वक श्रद्धाल होकर जो उस दिन सूर्य की

अथ षडशीतितमोऽध्यायः

जयवारतिथिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

पञ्चतारं भवेद्यत्र नक्षत्रं ते वृषध्वज । वारे तु देवदेवस्य स वारः पुत्रदः स्मृतः ॥१
 उपवासो भवेत्तत्र श्राद्धं कार्यं तथा भवेत् । प्राशनं चापि पिण्डस्य मध्यमस्य प्रकीर्तितम् ॥२
 सोपवासस्तु यो भक्त्या पूजयेदत्र गोपतिम् । धूपमाल्योपहारैस्तु दिव्यगन्धसमन्वितैः ॥३
 एवं पूज्य विवस्वन्त तस्यैव पुरतो निशि । भूमौ स्वपिति वै वीर जपञ्छ्वेतां महामते ॥४
 प्रातरुत्थाय च स्नानं कृत्वा दत्त्वार्घ्यमुत्तमम् । रक्तचन्दनसम्मिश्रैः करवीरैर्गणाधिप ॥५
 प्रपूज्य ग्रहभूतेशमंशुमन्त त्रिलोचन । वीर^१ च पूजयित्वा तु ततः श्राद्धं प्रकल्पयेत् ॥६
 पञ्चभिर्ब्राह्मणैर्देव दिव्यैर्भूमैश्च^२ सुव्रत । मगसंज्ञौ^३ तत्र दिव्यौ ब्राह्मणौ परिकल्पयेत् ॥७
 त्रीनत्र ब्राह्मणान्भीमान्प्रकल्प्यान्धकसूदन । कुर्यादेवं ततः श्राद्धं पार्वणं भास्करप्रियम् ॥८
 श्राद्धे त्वथ समाप्ते तु दद्यात्पिण्डं तु मध्यमम् । पुरतो देवदेवस्य स्थित्वा मन्त्रेण सुव्रत ॥९
 स एष पिण्डो देवेश योऽभीष्टस्तव सर्वदा । अश्नामि पश्यते तुभ्यं तेन मे सन्ततिर्भवेत् ॥१०
 प्रसादात्तव देवेश इति मे भावितं मनः । इत्थं सम्पूजितो ह्यत्र भास्करः पुत्रदो भवेत् ॥११

अध्याय ८६

जयवारतिथि का वर्णन

अतोऽयं पुत्रदो वारो देवस्य परिकीर्तितः । एवमत्र सदा यस्तु भास्करं पूजयेन्नरः ॥१२
 उपवासपरः श्राद्धे स पुत्रं लभते ध्रुवम् । धनं धान्यं हिरण्यं च आरोग्यं सुखदं तथा ॥
 सूर्यलोकं च सम्प्राप्य ततो राजा भवेन्नृषु ॥१३
 प्रभया द्विजसंकाशः कान्त्या चाम्बुजसन्निभः । वीर्येण गोपतेस्तुल्यो गाम्भीर्ये सागरोपमः ॥१४

(इति पुत्रदविधिवर्णनम्)

ब्रह्मोवाच

दक्षिणे त्वयने यः स्यात्स जयः परिकीर्तितः ॥१५
 अत्रोपवासो नक्तं च स्नानं दानं जपस्तथा । भवेच्छतगुणं देव भास्करप्रीतये कृतम् ॥१६
 तस्मान्नक्तादि कर्तव्यं यत्स्याच्छतगुणं विभो ॥१७

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि आदित्यवारकल्पे जयवारतिथिवर्णनं नाम
 षडशीतितमोऽध्यायः । ८६ ।

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः

जयन्तविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

जयन्तो ह्युत्तरे ज्ञेयश्रायने गणनायक । वारो देवस्य यः स्याद्वै तत्र पूज्योदिवाकरः ॥१

रहा है । इस प्रकार विधान पूर्वक पूजित होने पर सूर्य अवश्य पुत्र प्रदान करते हैं, और इसीलिए इसे देव का 'पुत्रद' नामक वार कहा गया गया है । इस भाँति जो पुरुष उपवास रहकर इस दिन सूर्य की सदा आराधना करता है वह दिव्य पुत्र की प्राप्ति सेवन धन धान्य सन्तान सुख एवं आरोग्य तथा सूर्य लोक

पूजितस्तत्र देवेशः सहस्रगुणितं फलम् । ददाति देवशार्दूल स्नानदानादिकर्मणाम् ॥२
 घृते पयसा यत्र स्नानमिक्षुरसेन तु । विलेपनं कुङ्कुमं तु प्रशस्तं भास्करे प्रियम् ॥३
 धूपक्रिया गुग्गुलेन नैवेद्ये मोदकः स्मृतः । इत्थं सम्पूज्य देवेशं कुर्याद्धोमं ततस्तिलैः ॥
 ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चान्मोदकांस्तिलशष्कुलीः ॥४
 इत्थं यः पूजयेद्भ्रानुं मन्त्रेणैव गणाधिप । सहस्रगुणितं तस्य फलं देवो ददाति वै ॥५
 स्नानदानजपादीनामुपवासस्य वै विभो ॥६

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे जयन्तविधिवर्णनं नाम
 सप्ताशीतितमोऽध्यायः । ८७।

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः

विजयवारविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां प्राजापत्यर्क्षसंयुतः । स ज्ञेयो विजयो नाम सर्वपापभयापहः ॥१
 तत्र कोटिगुणं सर्वफलं पुण्यस्य कर्मणः । ददाति भगवान्देवः पूजितश्चन्दनाधिपः ॥२
 स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवादिपूजनम् । नक्तं चाप्युपवासस्तु सर्वमत्र दिवाकरः ॥३

नामक कहा जाता है, उसमें अवश्य सूर्य की पूजा करनी चाहिए । १। हे देव शार्दूल ! उसमें पूजित होने पर सूर्य स्नान आदि कर्मों के सहस्रगुने फल प्रदान करते हैं । २। घी, दूध, ऊख के रस द्वारा स्नान और

कुर्यात्कोटिगुणं सर्वं पूजितो ह्यत्र गोपतिः । तस्मादत्र सदा देवं पूजयेद्भक्तिमान्नरः ॥४
 सर्वेशं सप्तद्वीपेशं सप्तसैन्धववाहनम् । सप्तम्यां तु समाराध्य सप्तप्रकृतिसम्भवम् ॥५
 सप्तलोकाधिपत्यं तु प्राप्नुते सप्तरश्मिभिः ॥६

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे विजयवारविधिवर्णनं
 नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥

अथ नवाशीतितमोऽध्यायः

आदित्याभिमुखविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

कृष्णपक्षस्य सप्तम्यां माघमासे भवेत्तु यः । सादित्याभिमुखो^१ ज्ञेयः शृणु चास्य विधिं परम् ॥१
 कृत्वैकभक्तं कृष्णस्य वारे त्रिपुरसूदन^२ । प्रातः कृत्वा ततः स्नानं पूजयित्वा दिवाकरम् ॥२
 आदित्याभिमुखस्तिष्ठेद्यावदस्तमनं रवेः । जपमानो महाद्वेतां लाभमाश्रित्य सुव्रत ॥३
 चतुर्हस्तमृजं श्लक्ष्णमव्रणं सुसमं दृढम् । रक्तचन्दनवृक्षस्य स्तम्भं कृत्वा गणाधिप ॥४
 तमाश्रित्य महाभक्त्या देवदेवं दिवाकरम् । पश्यमानो जपञ्चेतां तिष्ठेदस्तमनाद्रवेः ॥५

प्रदान करते हैं । इसलिए भक्तिपूर्वक मनुष्यों को सदैव सूर्य की आराधना करनी चाहिए । ३-४। इस भाँति सर्वेश, सातों द्वीपों के स्वामी तथा सात घोड़ों के वाहन वाले (सूर्य) की सप्तमी में आराधना करने पर उसे सूर्य द्वारा सातों प्रकृतियों से उत्पन्न उन सातों लोकों के आधिपत्य की प्राप्ति होती है । ५-६।

श्रीभविष्य महापुराण में ब्राह्मपर्व के आदित्यवार कल्प में विजयवार विधि वर्णन

गन्धपुष्पोपहारैस्तु पूजयित्वा दिवाकरम् । ब्राह्मणे दक्षिणां दत्त्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥६
इत्यमेतं तु यः कुर्यादादित्यप्रीतये नरः । भानुमांस्तस्य प्रीतः स्यात्सर्वं प्रीतो ददादि हि ॥७
धनं धान्यं तथा पुत्रमारोग्यं भार्गवीं यशः । तस्मात्सम्पूजयेदत्र गीर्वाणाधिर्पातं हर ॥८
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे आदित्याभिमुखविधिवर्णनं

नाम नवाशीतितमोऽध्यायः ॥८९॥

अथ नवतितमोऽध्यायः

हृदयवारविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

रविसङ्क्रमणे यः स्याद्रवेर्वारो गणाधिप । स ज्ञेयो हृदयो नाम आदित्यहृदयप्रियः ॥१
तत्र नक्तं समाश्रित्य देवं सम्पूज्य भक्तितः । गत्वा च सदने भानोरादित्याभिमुखस्थितः ॥२
जपेदादित्यहृदयं सङ्ख्ययाष्टशतं बुधः । अथ वास्तमनं यावद्भास्करं चितयेद्दृदि ॥३
गृहमेत्य ततो विप्रान्भोजयेच्छक्तितः शिव । भुक्त्वा तु पायसं वीर ततो भूमौ स्वपेद्बुधः ॥४
योऽत्र सम्पूजयेद्भानुं भक्त्या श्रद्धासमन्वितः । स कामाँल्लभते सर्वान्भास्करादृदयस्थितान् ॥५

दक्षिणा प्रदान करने के उपरान्त स्वयं को भी मौन होकर भोजन करना बताया गया है ॥५-६॥ इस भाँति जो

तेजसा यशसा तुल्यः प्रभयैषां महात्मनः । शक्रगोपाण्डजानां तु गोपतेर्गोवृषेक्षण ॥६
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे हृदयवारविधिवर्णनं
नाम नवतितमोऽध्यायः ॥१०॥

अथैकनवतितमोऽध्यायः

रोगहरविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

पूष्णो भवेद्यदा ऋक्षं भवेच्च भगदैवतम् । वासरः स महान्प्रोक्तः सर्वरोगभयापहः ॥१
योऽत्र पूजयते भानुं शुभगन्धविलेपनैः । सर्वरोगविनिर्मुक्तो याति भानुसलोकताम् ॥२
अर्कपत्रपुटे कृत्वा पुष्पाण्यर्कस्य सुव्रत । देवस्य पुरतो रात्रौ भक्त्या यः स्थापयेद्बुधः ॥३
पूजयित्वा र्कपुष्पैस्तु अर्कमर्कप्रियं सदा । प्राशयित्वा र्कपुष्पं^१ तु दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥४
भक्त्या च पायसं वीर रात्रौ स्वपिति भूतले । अनेन विधिना यस्तु पूजयेदत्र वै रविम्^२ ॥५
स मुक्तः सर्वरोगैस्तु^३ गच्छेद्दिनकरालयम्^४ । तस्मादपि व्रजेल्लोकं फुंकाररवहेतिनः ॥६
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यकल्पे रोगहरविधिवर्णनं
नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥११॥

हैं ॥५॥ हे गोवृषेक्षण ! उसे इन्द्र, गोप और अण्डज तथा सूर्य के समान तेज, यश एवं कान्ति की भी प्राप्ति होती है ॥६॥

श्री भविष्य महापुराण में ब्राह्मपर्व के आदित्यवार कल्प में हृदय वार विधि वर्णन

अथ द्विनवतितमोऽध्यायः

महाश्वेतवारविधिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

यस्त्वादित्यग्रहस्यास्य वारो देवस्य सुव्रत । शस्यः प्रोक्तः प्रियो लोके ख्यातो गोश्रुतिभूषणः ॥१
 यस्तु पूजयते तस्मिन्पतङ्गं पतगप्रियम् । गन्धपुष्पोपहारैस्तु सूर्यलोकं स गच्छति ॥२
 सोपवासो गणश्रेष्ठ आदित्यग्रहणे शुचिः । जपमानो महाश्वेतां खपोषमथवा शिवम् ॥३
 पूजयेज्जगतामीशं तमोनाशनमाशुगम् । पूजयित्वा खपोषं तु महाश्वेतां ततो जपेत् ॥४
 पूजयित्वा महाश्वेतां रविं देवं समर्चयेत्^१ । महाश्वेतां प्रतिष्ठाप्य गन्धपुष्पैः सुपूजिताम् ॥५
 तस्या एव बहिः^२ कार्यं स्थण्डिलं सुसमाहितः । शुचौ भूमिविभागे तु वीरं संस्थाप्य यत्नतः ॥६
 कुर्याद्धोमं तिलैः स्नातः सर्पिषा च विशेषतः । आदित्यग्रहवेलायां जपेच्छ्वेतां महामते ॥७
 मुक्ते दिनकरे पश्चात्स्नानं कृत्वा समाहितः । पूजयित्वा महाश्वेतां खगोल्कं^३ च ग्रहाधिपम् ॥८
 ब्राह्मणान् वाचयित्वा च ततो भुञ्जीत वाग्यतः । आदित्यग्रहयुक्तेऽस्मिन्वारे त्रिपुरसूदन ॥९
 यत्कर्म क्रियते पुण्यं तत्सर्वं शुभदं भवेत् । स्नानदानजपादीनां कर्मणां गोवृषध्वज ॥१०

अनन्तं हि फलं तेषां भवत्यस्मिन्न संशयः । कृतानां तु गणश्रेष्ठा भास्करस्य वचो यथा ॥११
 तस्माद्द्विजगणैः कार्यं पुण्यकर्मविचक्षणैः । एकभक्तं च नक्तं च उपवासं गणाधिप ॥१२
 ये वादित्यदिने कुर्युस्ते यान्ति परमं पदम् । धर्म्यं पुण्यं यशस्यं च पुत्रीयं कामदं तथा ॥१३
 तस्मिन्दानमपूपस्य गोदानेन समं भवेत् । द्वादशैते महाबाहो वीरभानोर्महात्मनः ॥१४
 तुष्टिदाः कथितास्तुभ्यं सर्वपापभयापहाः । पठतां शृण्वतां तात कुर्वतां च विशेषतः ॥१५
 कृत्वैकमेषां विधिवद्वारं वृषभवाहन । वृषादित्रितयं प्राप्य चात्रिजामचलां तथा ॥१६
 ततो याति परं लोकं वृषकेतो महात्मनः । तेजसाम्बुजसंकाशः प्रभयाण्डजसन्निभः ॥१७
 पविहेतिसमो वीर्ये कान्त्या चन्द्रसमप्रभः ॥१८

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे महाश्वेतवारविधिवर्णनं
 नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥१२॥

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः

भानुमहिमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

येषां धर्मक्रियाः सर्वाः सदैवोद्दिश्य भास्करम् । न कुले जायते तेषां दरिद्रो व्याधितोऽपि वा ॥१

निश्चित उनकर्मों को सुसम्पन्न करने पर अनन्त फल की प्राप्ति होती है । हे गणश्रेष्ठ ! क्योंकि यह सब सूर्य के कथनानुसार ही कहा गया है ॥११॥ हे गणाधिप ! इस लिए पुण्य कर्मों के परिवेत्ता को एकाद्वार-

देवायतनभूमेस्तु गोमयेनोपलेपनम् । यः करोति नरो भक्त्या सद्यः पापात्प्रमुच्यते ॥२
 श्वेतया रक्तया वापि पीतमृत्तिकयापि वा । उपलेपनकर्ता वै चिन्तितं लभते फलम् ॥३
 चित्रभानुं विरञ्चयैव^१ कुसुमैर्यः सुगन्धिभिः । पूजयेत्सोपवासस्तु स कामानीप्सितांल्लभेत् ॥४
 घृतेन दीपकं ज्वाल्य तिलतैलेन वा रवेः । प्रयाति सूर्यलोकं स दीपकोटिशतैर्वृतः ॥५
 दीपतैलप्रदानेन न याति नरकं नरः । दीपतैलं तिलाश्रैव^२ महापातकनाशनाः ॥६
 दीपं ददाति यो नित्यं भास्करायतनेषु^३ च । चतुष्पथेषु तीर्थेषु रूपौजस्वी ह जायते ॥७
 यस्तु कारयते^४ दीपं रवेर्भक्तिसमन्वितः । स कामानीप्सितान्प्राप्य वृन्दारकपुरं व्रजेत् ॥८
 यः समालभते सूर्यं चन्दनागुरुकुङ्कुमैः । कर्पूरेण विमिश्रैश्च तथा कस्तूरिकान्वितैः ॥९
 शुभं कालं कोटिशतं विहृत्य^५ च भवालये । पुनः सञ्जायते भूमौ राजराजो न संशयः ॥
 सर्वकामसमृद्धात्मा सर्वलोकनमस्कृतः ॥१०
 चन्दनोदकमिश्रैश्च दत्त्वार्य्यं कुसुमै रवेः । सपुत्रपौत्रपत्नीकः स्वर्गलोके महीयते^६ ॥११
 सुगन्धोदकमिश्रैस्तु दत्त्वार्य्यं कुसुमै रवेः । देवलोके चिरं स्थित्वा राजा भवति भूतले ॥१२
 स हिरण्येन चार्घ्येण रक्तोदकयुतेन वा । कोटीशतं तु वर्षाणां स्वर्गलोके महीयते ॥१३

उनके कुल में दारिद्र्य एवं कोई रोग नहीं होता । १। अतः जो मनुष्य भक्तिपूर्वक देव-मंदिरों की भूमि को गोमय (गोबर) से शुद्ध (लीपना) करता है, वह उसी समय पाप मुक्त हो जाता है । २। और श्वेत या रक्त वर्ण, अथवा पीली मिट्टी द्वारा (मंदिर की दीवाल) आदि लीपने वाले को मनोवांछित फल प्राप्त होते हैं । ३। इस प्रकार जो चित्र भानु (सूर्य) की मूर्ति बनाकर उपवास रहते हुए सुगन्धित पुष्पों द्वारा उनकी अर्चना करता है, उसके अभिलषित मनोरथ की सफलता प्राप्त होती है । ४

जो घी या तिल का दीपक जलाकर सूर्य के सम्मुख स्थापित करता है, वह करोड़ों दीपकों के प्रकाश

की प्राप्ति करता है । ५। और तेल के दीपक प्रदान करने से मनुष्य को

पञ्चैरभ्यर्चनं कृत्वा रवेः स्वर्गगतो नरः । पद्मे वसति वर्षाणां स्त्रीपद्मशतसंवृतः ॥१४
 गुग्गुलं सघृतं दत्त्वा रवेर्भक्तिसमन्वितः^१ । तत्क्षणात्सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥१५
 पक्षं तु गुग्गुलं दत्त्वा मुच्यते ब्रह्महत्याया । संवत्सरेण लभते अश्वमेधफलं शिव ॥१६
 धूपेन लभते स्वर्गं तुरुष्केण सुगन्धिना । कर्पूरागुरुधूपेन राजसूयफलं लभेत् ॥१७
 पूर्वाह्णे मानवो भक्त्या श्रद्धया योऽर्चयेद्रविम् । स तत्फलमवाप्नोति यद्दत्ते कपिलाशते ॥१८
 मध्याह्णे योऽर्चयेत्सूर्यं प्रयतात्मा जितेन्द्रियः । लभते भूमिदानस्य गोशतस्य च तत्फलम् ॥१९
 पश्चिमायां तु सन्ध्यायां योऽर्चयेद्भास्करं नरः । शुचिः शुक्लाम्बरोष्णीषो गोसहस्रफलं लभेत् ॥२०
 अर्धरात्रे तु यो हेलिं भक्त्या सम्पूजयेन्नरः । जातिस्मरत्वमाप्नोति कुले जातो वृषान्वितः ॥२१
 प्रदोषरात्रिवेलायां यः पूजयति भास्करम् । स गत्वा सहसा वीर क्रीडेत्सौमनसं^२ क्षयम् ॥२२
 दण्डनायकवेलायां प्रभातसमये पुनः । पूजयित्वा रविं भक्त्या ब्रजेदनिमिषालयम् ॥२३
 एवं वेलासु सर्वासु अवेलासु च मानवः । भक्त्या पूजयते योऽर्कमर्कपुष्पैः समाहितः ॥
 तेजसादित्यसंकाशो ह्यर्कलोके महीयते ॥२४
 अयने तूत्तरे सूर्यमथ वा दक्षिणायने । पूजयेद्यस्तु वै भक्त्या स गच्छेत्कञ्जजालयम् ॥२५

कमलों द्वारा सूर्य की अर्चना करने पर मनुष्य स्वर्ग में सैकड़ों पद्मिनी स्त्रियों (अप्सरारों) के साथ करोड़ों वर्ष तक विहरता रहता है । १४

उसी प्रकार भक्तिपूर्वक सूर्य के लिए घी समेत गुग्गुल की धूप प्रदान करने पर उसी समय समस्त पापों से निश्चित मुक्ति हो जाती है । १५। एक पक्ष (१५ दिन) तक नित्य गुग्गुल की धूप प्रदान करने से ब्रह्महत्या से मुक्ति होती है और संपूर्ण वर्ष तक करने से अश्वमेध के फल की प्राप्ति होती है । १६। एवं लोहवान की धूप देने से स्वर्ग की प्राप्ति होती है एवं कपूर मिश्रित अगुरु की धूप प्रदान करने से राजसूय (सुवस्त्र) देने से स्वर्ग की प्राप्ति होती है । १७।

तत्रस्थः पूज्यते केशैः^१ सर्वैः सुमनसैस्तथा । गोपतिः पूज्यते यद्वद्गोपतिप्रमुखैः सुरैः ॥२६
 विषुवेषूपरागेषु षडशीतिमुखेषु च । पूजयित्वा रविं भक्त्या नात्मानं शोचते नरः ॥२७
 विबुध्य^३ वा स्वयं वापि यो नमस्कुरुते रविम् । सन्तुष्टो भास्करस्तस्मै गतिमिष्टां प्रयच्छति ॥२८
 कृशरापायसापूपपललोन्मिश्रमोदकैः । बलिं कृत्वा तु सूर्याय सर्वकामवाप्नुयात् ॥२९
 मोदकानां प्रदानेन^३ पायसस्य च सुव्रत । मधुमांसरसैश्चापि^५ प्रीयतेऽतीवभास्करः ॥३०
 घृतेन तर्पणं कृत्वा सदा स्निग्धो भवेन्नरः । तर्पयित्वा तु मांसेन सद्यः पापात्प्रमुच्यते ॥३१
 घृतेन स्नपनं कृत्वा एकाहमुदये रवेः । गवां शतसहस्रस्य दत्तस्य फलमश्नुते ॥३२
 गवां क्षीरेण सन्तर्प्य पुण्डरीकफलं लभेत् । रसेन स्नापयेद्देवमश्वमेधफलं^५ लभेत् ॥३३
 सूर्याय तरुणीं^६ धेनुं गामेकां यः प्रयच्छति । कञ्जजामचलां प्राप्य पुनर्लेखपुरं व्रजेत् ॥३४
 गोशरीरे तु रोमाणि यावन्ति त्रिपुरान्तक । स तावद्वर्षकोटीस्तु लेखलोके महीयते ॥३५
 गोशतं भानवे दत्त्वा राजसूयफलं लभेत् । अश्वमेधफलं तस्य यः सहस्रं प्रयच्छति ॥३६
 गुग्गुलं देवदारुं च दहेन्नित्यं घृतस्रवम् । आज्यधूमो^६ हि देवानां प्रकृत्यैव प्रियः सदा ॥३७
 भेयादीनि च वाद्यानि शङ्खवेण्वादिकानि च । ये प्रयच्छन्ति सूर्याय यान्ति ते हंसमन्दिरम् ॥३८

वह अत्यन्त प्रभापूर्ण होकर प्रमुख देवों द्वारा सूर्य की भाँति, पूजित होता है । २६। एवं विषुव, ग्रहण एवं संक्रान्ति समय में सूर्य की पूजा करने पर मनुष्य को कभी भी (अपने मुक्त होने के लिए) चिंतित होना नहीं पड़ता है । २७। जो किसी के कहने से या स्वयं सूर्य को नमस्कार करता है उसे प्रसन्नता पूर्वक सूर्य अभिलषित गति प्रदान करते हैं । २८। खिचड़ी (मिले अन्नो का भक्ष्य), खीर, मालपुआ, तथा तिलचूर्ण मिष्ठान मोदक को बलि रूप में सूर्य के लिये प्रदान करने पर सभी कामनाएँ सफल होती हैं । २९। हे

वज्रमाहरते यस्तु रवेर्भक्तिसमन्वितः । तीर्थोदकमथैवान्यः स याति विबुधालयम् ॥३९
विमानैः स्त्रीशताकीर्णैः क्रीडयित्वा चिरं नरः । मानुषत्वमनुप्राप्य राजा भवति धार्मिकः ॥४०
छत्रं ध्वजं वितानं च पताकाश्रामराणि च । हेमदण्डानि वै दद्याद्रवेर्यो भक्तिमान्नरः ॥४१
विमानेन स दिव्येन किङ्किणीजालमालिना । सूर्यलोकमतो गत्वा भवत्यप्सरसां पतिः ॥४२
तत्रोष्य सुचिरं कालं स्वर्गात्प्रत्यागतः पुनः । मानुष्ये जायते राजा सर्वराजनमस्कृतः ॥४३
दत्त्वा वासांसि सूर्याय अलङ्कारांस्तथैव च । क्रीडते जनलोकस्थो यावदाभूतसंप्लवम् ॥४४
गीतवादित्रनृत्यैश्च कुर्याज्जागरणं रवेः । गन्धर्वाप्सरसां मध्ये क्रीडते सुचिरं नरः ॥४५
गन्धैः पुष्पैस्तथा पत्रैः स्तोत्रैर्वा विविधैस्तथा । ये स्तुवन्ति रविं भक्त्या ते यान्ति पतगालयम् ॥४६
उषः स्तुवन्ति ये सूर्यमुपगायन्ति ते सदा । पाठकाश्रारणाश्चैव सर्वे ते स्वर्गगामिनः ॥४७
अश्वयुक्तं युगैर्युक्तं यो दद्याद्रवये रथम् । काञ्चनं वापि रौप्यं वा मणिरत्नान्वितं शुभम् ॥४८
स यानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना । स्वर्गलोकमितो गत्वा क्रीडतेऽप्सरसा सह ॥४९
यस्तु दारुमयं कुर्याद्रवे रथमनुत्तमम् । स यात्यर्कसवर्णेन^१ विमानेनार्कमण्डलम् ॥५०
यात्रां कुर्वन्ति ये भानोर्नराः संवत्सरादपि । षण्मासाद्वा गणश्रेष्ठ तेषां पुण्यफलं शृणु ॥५१

है ॥३८॥ उसी भाँति भक्ति पूर्वक सूर्य के लिए वज्र पुष्प एवं तीर्थ जल के प्रदान करने वाले को स्वर्ग की प्राप्ति होती है ॥३९॥ तथा सैकड़ों स्त्रियों के साथ विमान पर स्थित होकर चिर काल तक क्रीड़ा करने के पश्चात् वह मनुष्य योनि में उत्पन्न होकर धार्मिक राजा होता है ॥४०॥ जो मनुष्य भक्तिपूर्वक छत्र, ध्वजा, वितान (चाँदनी) पाताका, एवं सुवर्ण के दंडों से विभूषित चामर सूर्य के लिए समर्पित करता है वह दिव्य विमान पर जिसमें किंकड़ी (छोटी-छोटी घंटिया) माला की भाँति लगी हो, बैठकर सूर्य लोक

ध्यानिनो योगिनश्चैव प्राप्नुवन्तीह यां गतिम् । तां गतिं प्रतिपद्यन्ते सूर्यवर्त्माविगाहिनः ॥५२
 रथं वहन्ति ये भानोर्नरा भक्तिसमन्विताः । अरोगाश्चादरिद्राश्च जातौ जातौ भवन्ति ते ॥५३
 कर्तारो रथयात्राया ये नरा भास्करस्य तु । ते भानुलोकमासाद्य विहरन्ति यथासुखम् ॥५४
 यात्राभङ्गं तु यो मोहात्क्रोधाद्वा कुरुते नरः । मन्देहास्ते नरा ज्ञेया राक्षसाः पापकारिणः ॥५५
 धनं धान्यं हिरण्यं वा वासांसि विविधानि च । ये प्रयच्छन्ति सूर्याय ते यान्ति परमां गतिम् ॥५६
 गा वाथ महिषीर्वापि गजानशवांश्च शोभनान् । य प्रयच्छति सूर्याय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥५७
 अक्षयं सर्वकामीयमश्वमेधफलं लभेत् । सहस्रगुणितं तच्च दानमस्योपतिष्ठति ॥५८
 महीं ददाति योऽर्क्या कृष्टां फलवतीं शुभाम् । स तारयति वै वंश्यान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥५९
 विमानेन च दिव्येन गोपुरं गोपतेर्ब्रजेत् । क्रीडत्यप्सरसां मध्ये करीव करिणीगणे ॥६०
 ग्रामं ददाति यो भक्त्या सूर्याय मतिमान्नरः^१ । विमानेनार्कवर्णेन स याति परमां गतिम् ॥६१
 आरामान्ये प्रयच्छन्ति पत्रपुष्पफलोपगान् । भानवे भक्तियुक्तास्तु ते यान्ति परमां गतिम् ॥६२
 मानसं वाचिकं वापि कर्मजं यच्च दुष्कृतम् । सर्वं सूर्यप्रसादेन अशेषं च प्रणश्यति ॥६३

रहा हूँ सुनो ! १५१। सूर्य की रथयात्रा करने वाले को ध्यानी एवं योगी के समान जाति की प्राप्ति होती है, ऐसा बताया गया है १५२। इस भाँति भक्तिपूर्वक जो मनुष्य उनके रथ का वहन करते हैं, वे प्रत्येक जन्म में आरोग्य रहते हैं एवं कभी दरिद्र नहीं होते हैं १५३। सूर्य की रथयात्रा करने वाले मनुष्य सूर्य लोक की प्राप्ति करके सुख पूर्वक सदैव विहार करते हैं १५४

उसी प्रकार से मोह अथवा क्रुद्ध होकर उनकी यात्रा भंग करने वाले पुरुष को पापकर्मा मंदेह

आर्तो वा व्याधितो वापि दरिद्रो दुःखितोऽपि वा । आदित्यं शरणं गत्वा नात्मानं शोचते नरः ॥६४
 एकाहेनापि यद्भूतानोः पूजायाः प्राप्यते फलम् । तद्वै क्रतुशतैरिष्टैः प्राप्यते फलमुत्तमम् ॥६५
 कृत्वा प्रेक्षणकं भानोर्दिव्यमायतने शुभम् । अक्षयं सर्वकामीयं राजसूयफलं लभेत् ॥६६
 वेद्याकदम्बकं यस्तु दद्यात्सूर्याय भक्तितः । स गच्छेत्परमं स्थानं यत्र तिष्ठति भानुमान् ॥६७
 पुस्तकं भानवे दद्याद्भारतस्य गणाधिप । सर्वपापविमुक्तात्मा विष्णुलोके महीयते ॥६८
 रामायणस्य दत्त्वा तु पुस्तकं त्रिपुरान्तक । वाजपेयफलं प्राप्य गोपतेः पुरमाव्रजेत् ॥६९
 भविष्यं साम्बसंज्ञं वा दत्त्वा सूर्याय पुस्तकम् । राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥७०
 सर्वाङ्कामानवाप्नोति याति सूर्यसलोकताम् । सूर्यलोके चिरं स्थित्वा ब्रह्मलोकं व्रजेत्पुनः ॥
 स्थित्वा कल्पशतं तत्र राजा भवति भूतले ॥७१
 भानोरायतने यस्तु प्रपां कुर्याद्गणाधिप । स याति परमं स्थानं दिव्यं सौमनसं नरः ॥७२
 शीतकाले घनं दद्यान्नराणां शीतनाशनम् । भानोरायतने देव अश्वमेधफलं लभेत् ॥७३
 इतिहासपुराणाभ्यां पुण्यं पुस्तकवाचनम् । अश्वमेधसहस्रं यो नित्यं कर्तुं प्रवर्तते ॥
 न तत्फलमवाप्नोति यदाप्नोत्यस्य कर्मणः ॥७४
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्यं पुस्तकवाचनम् । इतिहासपुराणाभ्यां भानोरायतने शुभम् ॥७५

हैं । ६३। क्योंकि आर्त, रोगी एवं दुःख से पीड़ित किसी को भी सूर्य की शरण प्राप्त होने पर अपने (मोक्ष के) लिए चिंतित नहीं होना पड़ता है । ६४। और सूर्य की एक दिन की ही पूजा का फल सौ यज्ञों के समान होता है । ६५। सूर्य के मुख से निकलने वाले अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है । ६६। अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है । ६७। अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है । ६८। अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है । ६९। अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है । ७०। अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है । ७१। अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है । ७२। अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है । ७३। अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है । ७४। अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है । ७५। अक्षय्य जल को पीने से अक्षय्य फल प्राप्त होता है ।

नान्यत्पुष्टिकरं भानोस्तथा तुष्टिकरं परम् । पुण्याख्यानकथा यास्तु यथा तुष्यतिभास्करः ॥७६
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमी कल्पे भानुमहिमवर्णनं
नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥९३॥

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः

पुण्यश्रवणमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अत्राख्यानमुशन्तीह संवादं गणपुङ्गव । पितामहकुमाराभ्यां पुण्यं पापहरं शिवम् ॥१
ब्रह्मष्टारं सर्वलोकानां सुखासीनं पितामहम् । प्रणम्य शिरसा देवं श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥२
कुमारो देवशार्दूल इदं वचनमब्रवीत् । गतोऽहमद्य भगवन्द्रष्टुं देवं दिवाकरम् ॥३
कृत्वा प्रदक्षिणं देवः स मया पूजितो रविः । प्रणम्य शिरसा भक्त्या परया श्रद्धया विभो ॥४
अनुज्ञातस्ततस्तेन सुखासीनो ह्यहं स्थितः । आसीनेन मया तत्र दृष्टमाश्रयमद्भुतम् ॥५
काञ्चनेन विमानेन किङ्किणीजालमालिना । मणिमुक्ताविचित्रेण वैदूर्यवरवेदिना ॥६
आगतं पुरुषं तत्र दृष्ट्वा देवो दिवाकरः^१ । ससम्भ्रमं समुत्थाय आसनादेव सत्तम ॥७

लिए उतनी पुष्टि एवं तुष्टि प्रदान करने वाली और कोई वस्तु नहीं है, जितनी कि उनके उपाख्यान की पुण्यकथा ॥७६

श्री भविष्य महापुराण में ब्राह्मपुराण के सप्तमी कल्प में भानुमहिमावर्णन नामक

गृहीत्वा^१ दक्षिणे पाणौ पुरतः प्राप्य तं नरम् । शिरस्याघ्राय देवेश पूजयामास वै रविः ॥८
 उपविष्टं तु तं भानुरिदं वचनमब्रवीत् । सुस्वागतं भद्रं सुखकृता प्रीतास्त्वया वयम् ॥९
 समीपे मम तिष्ठ त्वं यावदाभूतसंप्लवम् । पुनर्यास्यसि तत्स्थानं यत्र ब्रह्मा स्वयं स्थितः ॥१०
 एतस्मिन्नंतरे चान्यो विमानवरमास्थितः । आगतः पुरुषो देवो यत्र तिष्ठति भास्करः ॥११
 स चाप्येवं नरो देव पूजितो भानुना तदा । सामपूर्वं तथोक्तस्तु प्रश्रयावनतः स्थितः ॥१२
 तत्र मे कौतुकं जातं दृष्ट्वा पूजां कृतां तयोः । भानुना देवशार्दूलं पृष्टो भानुर्मया ततः ॥१३
 किमनेन कृतं देव योज्यं पूर्वमिहागतः । नरस्तव सकाशं वै यस्य तुष्टो भवान्भृशम् ॥१४
 यदस्य भवता पूजा कृता हि स्वयमेव तु । अत्र मे कौतुकं जातं विस्मयश्च विशेषतः ॥१५
 तथैवास्य कृता पूजा द्वितीयस्य नरस्य च । सर्वथा पुण्यकर्माणाविमौ नरवरोत्तमौ ॥१६
 ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैस्तु पूज्यते भगवान्सदा । यस्त्वमाभ्यां परं पूजां कृतवान्देवसत्तम ॥१७
 कथ्यतां मम देवेश किमेतौ कर्म चक्रतुः । यस्येदृक्परमं पुण्यं फलं दिव्यमवापतुः ॥
 श्रुत्वा तद्वचनं देव इदं वचनमब्रवीत् ॥१८

सूर्य उवाच

साधु पृष्टोऽस्मि भवता कर्मणो निर्णयं परम्

॥१९

दाहिने हाथ को पकड़ कर उसके शिर का आघ्राण किया (सूधा) और तदुपरान्त सूर्य ने उसकी पूजा भी की । ८। पुनः बैठ जाने पर उससे सूर्य ने इस भाँति ये कहना आरम्भ किया हे भद्र ! आप का स्वागत है, आप ने हमें सुख प्रदान किया अतः हम लोग अत्यन्त प्रसन्न हैं । अतः आप महाप्रलय काल पर्यंत यहाँ मेरे समीप हों और पश्चात् जहाँ ब्रह्मा स्वयं स्थित हैं, उस स्थान पर चले जाइयेगा १९-१०

यदनेन कृतं कर्म नरेण मुनिसत्तम । योऽसौ सूर्यमिहायातस्तच्छृणुष्व महामते ॥२०
 येयं मदंशसम्भूतैः पार्थिवैः पालिता सदा । अयोध्या नाम नगरी प्रख्याता पृथिवीतले ॥२१
 तत्रासौ वैश्यजातीयो धनपाल इति स्मृतः । तस्याः पुर्यां द्विजश्रेष्ठ दिव्यमायतनं व्यधात्^१ ॥२२
 तस्मिन्नायतने दिव्ये ह्याम्नायार्थं तथाश्रितः । ब्राह्मणानां विशिष्टानां पूजयित्वा कदम्बकम् ॥२३
 इतिहासपुराणाभ्यां वाचकं च विशेषतः । पूजयित्वा द्विजश्रेष्ठं मुनश्रेष्ठं महामुनिम् ॥२४
 पुस्तकं चापि सम्पूज्य गन्धपुष्पोपहारतः । तस्य विप्रकदम्बस्य व्यासस्य च यथाप्रतः ॥२५
 प्रकल्प्योक्तो द्विजोऽनेन पाठको^२ वाचकोत्तमः । एष तिष्ठति देवेशः सहस्रकिरणो रविः ॥२६
 चातुर्वर्ण्यमिदं वापि श्रोतुकामं कदम्बकम् । तिष्ठ चेह द्विजश्रेष्ठ कुरु पुस्तकवाचनम् ॥२७
 येन मे वरदो भानुः^३ सप्त जन्मानि वै भवेत् । यावत्संवत्सरं विप्र प्रगृह्य वृत्तिमुत्तमाम् ॥२८
 स्वर्णनिष्कशतं विप्र ततो दास्ये तथापरम् । पूर्णे वर्षे द्विजश्रेष्ठ श्रेयोऽर्थमहमात्मनः ॥२९
 एवं प्रवर्तिते तस्मिन्पुण्ये पुस्तकवाचने । षण्मासागतमात्रे तु काले सुरवरोत्तम ॥
 तथैवान्तरतश्चायं कालधर्ममुपेयिवान् ॥३०
 मया चास्य विमानं तु प्रेषितं कुर्वतो व्रतम् । इत्येषा कर्मणस्तुष्टिः पुण्याख्यानकर्जाचिता ॥३१
 गन्धपुष्पोपहारैस्तु न तथा जायते मम । प्रीतिर्देववर श्रेष्ठ पुराणश्रवणे यथा ॥३२

महामते ! जो यहाँ (सूर्य के) मेरे समीप आ कर स्थित करते हैं उनके कर्म मैं बता रहा हूँ सुनो !
 ११९-२०। इस पृथिवी पर अयोध्या नाम की एक प्रख्यात नगरी है जो मेरे अंशों से उत्पन्न राजाओं द्वारा
 सदैव पाली पोषी जाती है ॥२१। उसी पुरी में वैश्य वंश का रत्नरूप धनपाल नामक वैश्य रहता था । हे
 श्रेष्ठ ! मैं तुम्हें कदम्बक नामक पुस्तक पढ़ाने के लिये यहाँ आया हूँ और उसने मन्दिर में विशिष्ट ब्राह्मणों के एक

गोसुवर्णहिरण्यानां वस्त्राणां चापि कृत्स्नशः । ग्रामाणां नगराणां च दानं प्रीतिकरं मम ॥३३
 न तथा स्यात्सुरश्रेष्ठ यथा प्रीतिकरं गुह । इतिहासपुराणाभ्यां श्रवणं सुरसैन्यप ॥३४
 श्राद्धं कुर्वन्ति ये मह्यं भक्ष्यभोज्यैरनेकशः । न करोति तथा प्रीतिर्यथा पुस्तकवाचनम् ॥३५
 कर्णश्राद्धे यथा प्रीतिर्मम स्यात्सुरसत्तम । न तथा जायते प्रीतिर्भोज्यश्राद्धे तथैव च ॥३६
 अथ किं बहुनोक्तेन नान्यत्प्रीतिकरं मम । पुण्याख्यानादृते देव गुह्यमेतत्प्रकीर्तितम् ॥३७
 यश्चायमपरो विप्र इहायतो नरोत्तमः । अयमासीद्विजश्रेष्ठस्तस्मिन्नेव पुरोत्तमे ॥३८
 एकदा तु गतश्चायं धर्मश्रवणमुत्तमम् । श्रोतुं भक्त्या दिद्वजश्रेष्ठ श्रद्धया परया वृतः ॥३९
 श्रुत्वा तत्र ततो भक्त्या पुण्याख्यानमनुत्तमम् । कृत्वा प्रदक्षिणं तस्य वाचकस्य महात्मनः ॥
 एष विप्रोऽमरश्रेष्ठ दत्तवान्स्वर्णमाषकम् ॥४०
 दत्त्वा तु दक्षिणां तस्मै वाचकायमितौजसे^१ । आनन्दमगमद्विप्रः प्राप्तवान्काञ्चनं यथा ॥४१
 एतद्धि सफलं चास्य न चान्यत्कृतवानयम् । यदनेन कृता पूजा वाचकस्य महात्मनः ॥
 फलं हि कर्मणस्तस्य यन्मया पूजितः स्वयम् ॥४२
 वाचकं पूजयेद्यस्तु श्रद्धाभक्तिसमन्वितः । तेनाहं पूजितः स्यां वै को विष्णुः शङ्करस्तथा ॥४३

हे देवश्रेष्ठ ! इसलिए पुराण के सुनने से मैं जितना प्रसन्न होता हूँ गंध एवं पुष्पोपहार द्वारा उतना प्रसन्न कभी नहीं होता । ३२। हे सुरश्रेष्ठ ! हे गुह ! हे सुरसैन्धव ! गौएँ, सुवर्ण, रत्नों, वस्त्रों, गाँवों एवं नगरों के दान देने से मुझे उतनी प्रसन्नता ही नहीं है, जितनी कि इतिहास एवं पुराण के (पारायण) सुनने, सुनाने से । ३३-३४। एवं जो कोई मेरे उद्देश्य से भाँति-भाँति के भक्ष्य पदार्थों द्वारा श्राद्ध करते हैं, उनके (इस) कर्म से भी मुझे उतनी प्रसन्नता नहीं होती है, जितनी कि पुस्तक के (पाठ) से होती

वाचकं भोजयेद्यस्तु भक्त्या भोज्यैरनुत्तमैः । तेनाहं पूजितः स्यां वै दश वर्षाणि पञ्च च ॥४४
 न यमो न यमी चापि न मन्दो न मनुस्तथा । तपती न तथान्विष्टा यथेष्टो वाचको मम ॥४५
 वाचके सत्कृते देव भोजिते सुरसैन्यप । तृप्तिर्भवति मे देव संवत्सरशतद्वयम् ॥४६
 न केवलं मम प्रीतिर्वाचके भोजिते भवेत् । कृत्स्नशो देवतानां च इन्द्रादीनां तथा भवेत् ॥४७
 ब्रह्माविष्णुशिवादीनां स चेष्टो वाचको मम । प्रीते तस्मिन्देवताः स्युःसर्वाः प्रीता न संशयः ॥४८
 इत्येतत्कथितं सर्वमाभ्यां कर्म महाबल ॥४९
 न चान्यच्चक्रतुः कर्म किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि । एतद्दृष्ट्वाहमाश्रयं तवाभ्याशमिहागतः ॥
 किमत्र तथ्यं देवेश कथ्यतां कौतुकं मम ॥५०
 श्रुत्वा कुमारवचनं सर्वलोकपितामहः ॥५१

ब्रह्मोवाच

हन्त भोः साधु पुण्योऽसि नास्ति तुल्यस्त्वयापरः । यद्दृष्टौ भवता तौ हि सुपुण्यौ पुण्यकारिणौ ॥५२
 यदुक्तं भानुना वत्स तत्तथा नान्यथा भवेत् । यदासीन्मे मुखं पुत्र प्रथमं लोकपूजितम् ॥५३
 तस्मादेतानि सर्वाणि निर्गतानि समन्ततः । इतिहासपुराणानि लोकानां हितकाम्यया ॥५४
 यथैतानि ममेष्टानि पुराणानि महामते । न तथा वै चतुर्वेदी न चाङ्गिनि महामते ॥५५
 शृण्वन्त्येतानि ये भक्त्या नित्यं श्रद्धासमन्विताः । दत्त्वा तु वाचके वृत्तिं ते गच्छन्ति परं पदम् ॥५६

वाचक को भोजन कराता है, उसने यानी पन्द्रह वर्ष तक निरन्तर मेरी ही आराधना की है ऐसा समझना चाहिए । ४४। क्योंकि यम, यमी, शनैश्चर, मनु, एवं तपती ये सभी मेरे सन्तान भी कथा वाचक के समान

धर्मार्थकाममोक्षाणां स्पष्टीकरणमुत्तमम् । इतिहासपुराणानि मया सृष्टानि सुव्रत ॥५७
 चत्वारो य इमे वेदा गूढार्थाः सततं स्मृताः । अतस्त्वेतानि सृष्टानि बोधायैषां महामते ॥५८
 यस्तु कारयते नित्यं धर्मश्रवणमुत्तमम् । आदित्याद्भ्रास्करं प्राप्य याति तत्परमं पदम् ॥५९
 दत्त्वा तु दक्षिणां तत्र आदित्यस्य पुरं व्रजेत् । किमाश्चर्यं सुरश्रेष्ठ दानपात्रं हि तत्परम् ॥६०
 यथा देववरो लेखो यथा हेतिः परं पविः । ब्राह्मणानां तथा श्रेष्ठो वाचको नात्र संशयः ॥६१
 हेतिर्यथा तेजसां तु सरसां सागरो यथा । तथा सर्वद्विजेभ्यस्तु वाचकः प्रवरः स्मृतः ॥६२
 वाचकं पूजयेद्यस्तु नरो भक्तिपुरः सरम् । पूजितं सकलं तेन जगत्यान्नात्र संशयः ॥६३
 सत्यमुक्तं न सन्देहो भानुना मत्कुलोद्बह । वाचकेन समं पात्रं न जात्वन्यद्भ्रवेत्क्वचित् ॥६४
 तच्छ्रुत्वा ब्रह्मणो वाक्यं कुमारो वाक्यमब्रवीत् ॥६५
 अहो हि धन्यता तस्य पुण्यश्रवणकारिणः । दानं च ददतोऽत्यर्थं पुण्यता वाचकाय वै ॥६६

ब्रह्मोवाच

इत्थं दिण्डे सदा यस्तु देवदेवस्य मन्दिरे । कुर्यात्तु धर्मश्रवणं स याति परमां गतिम् ॥६७
 श्रीभविष्यमहापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे पुण्यश्रवणमाहात्म्य वर्णनं
 नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥९४॥

सुव्रत ! धर्म, अर्थ, काम एवं मोक्ष के रूप को स्पष्ट प्रदर्शित करने के लिए ही मैंने इतिहास एवं पुराणों की रचना की है ॥५७॥ हे महामते ! इन चारों वेदों का अर्थ अत्यन्त गूढ़ है, इसलिए इनके अर्थ का भली भाँति बोध (ज्ञान) होने के लिए भी इनकी रचना हुई है ॥५८॥ अतः जो नित्य इन धार्मिक कथाओं का

अथ पञ्चनवतितमोऽध्यायः

आदित्यालयमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

त्रिभिः प्रदक्षिणां कृत्वा यो नमस्कुर्वते रविम् । भूमौ गतेन शिरसा स याति परमां गतिम् ॥१
 सोपानत्को देवगृहमारोहेद्यस्तु मानवः । स याति नरकं घोरं तामिखं नाम नामतः ॥२
 श्लेष्ममूत्रपुरीषाणि समुत्सृजति यस्तु वै । देवस्यायतने भानोः स गच्छेन्नरकं क्रमात् ॥३
 घृतं मधु पयस्तोयं तथेश्वरसमुत्तमम् । स्नपनार्थं तु देवस्य ये ददतीह मानवाः ॥
 सर्वकामानवाप्येह ते यान्ति हेलिमण्डलम् ॥४
 स्नाप्यमानं रविं भक्त्या ये पश्यन्ति वृषध्वज । तेऽश्वमेधफलं प्राप्य लयं यान्ति वृषध्वजे ॥५
 स्नपनं ये च कुर्वन्ति भानोर्भक्तिसमन्विताः । लभन्ते तत्फलं भीम राजसूयाश्वमेधयोः ॥६
 यथा न लङ्घयेत्कश्चित्स्नपनं भास्करस्य तु । तथा कार्यं प्रयत्नेन लङ्घितं ह्यसुखावहम् ॥७
 तामिखं नरकं याति लङ्घयेच्च स रौरवान् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्यं स्नपनमादितः ॥८
 घृतेन स्नापयेद्देवं कञ्जमाप्नोति मानवः । मधुना प्रियमायाति तोयेनापि घृतौकसम् ॥९

अध्याय ९५

आदित्यालयमाहात्म्य का वर्णन

इक्षुरसेन संस्नाप्य पयसा कञ्जशध्वजम् । एवमेभिः स्नापयेद्वै रविमीहितमाप्नुयात् ॥१०

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मोपर्वणि सप्तमीकल्पे आदित्यालयमाहात्म्यवर्णनं
नाम पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥१५॥

अथ षण्णनवतितमोऽध्यायः

जयानामसप्तमीवर्णनम्

दिण्डरुवाच

यच्चैताः सप्त सप्तम्यो भवता कथिता मम । तासां या प्रथमा देव कथिता सा सविस्तरा ॥१
यास्त्वन्या देवशार्दूल ताः सर्वाः कथयस्व मे । येनोपोष्य ततस्तास्तु ब्रजेऽहं हेलिसद्य वै ॥२

ब्रह्मोवाच

शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां नक्षत्रं पञ्चतारकम् । यदा स्यात्सा तदा ज्ञेया जया नामेति सप्तमी ॥३
तस्यां दत्ता^१ हृतं जापस्तर्पणं देवपूजनम् । सर्वं शतगुणं प्रोक्तं पूजा चापि दिवाकरे ॥४
भास्करस्य प्रिया ह्येषा सप्तमी पापनाशिनी । धन्या यशस्या पुत्र्या च कामदा कञ्जजावहा ॥५
विधिनानेन कर्तव्या तिथिर्या मम विद्यते । तं शृणुष्व विधिं मत्तो येन कृत्वार्थमश्नुमते ॥६

सभी वस्तुओं के मिश्रण द्वारा स्नान कराने से मनुष्य को अभीष्ट की सिद्धि होती है । ७-१०

श्री भविष्य महापुराण में ब्राह्मपर्व के सप्तमी कल्प में आदित्यालय माहात्म्य वर्णन

हृते हंसमारूढे शुक्लेयं सप्तमी पुरा । समुपोष्य च कर्तव्या विधिनानेन शङ्कर ॥७
 पारणा तृतीयाऽहे स्यात्कथितं गोवृषावहम् । प्रथमं चतुरो मासान्पारणं कथितं बुधैः ॥८
 कथितान्यत्र पुष्पाणि करवीरस्य सुव्रत । चन्दनं च तथा रक्तं धूपार्थं गुग्गुलं परम् ॥९
 कांसारं तु सुपक्वं च नैवेद्यं भास्कराय वै । अनेन विधिनापूज्य मार्तण्डं विबुधाधिपम् ॥१०
 पूजयेद्ब्राह्मणान्भीम भक्ष्यभोज्यैर्यथाविधि । कांसारं भोजयेद्विप्रान्पारणेऽस्मिन्विचक्षणः ॥
 स्वयमेव तथाऽनीयात्प्रयतो मौनमाश्रितः ॥११
 पञ्चम्यामेकभक्तं तु षष्ठ्यां नक्तं प्रवर्तते । कृत्वोपवासं सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥१२
 षष्ठ्या समेता कर्तव्या नाष्टम्येयं कदाचन । यस्योपवासनायैव षष्ठ्यामाहुरूपोषितम् ॥१३
 यथैकादश्यां कुर्वन्ति उपवासं मनीषिणः । उपवासनाय द्वादश्यां तथेयं परिकीर्तिता ॥१४
 सिद्धार्थकैः ज्ञानमन्त्रः प्राशनं गोमयस्य तु । भानुर्मे प्रीयतामत्र दन्तकाष्ठं तथार्कजम् ॥१५
 इत्येष कथितस्तात प्रथमे पारणे विधिः । द्वितीयं श्रूयतां भीम पारणं गदतो मम ॥१६
 मालतीकुसुमानीह श्रीखण्डं चन्दनं तथा । नैवेद्यं पायसं भानोर्धूपं विजयमादिशेत् ॥१७
 ब्राह्मणान्भोजयेद्वापि तथाऽनीयात्स्वयं विभो । रविर्मे प्रीयतामत्र नाम देवस्य कीर्तयेत् ॥१८

हे शंकर ! पहले समय की बात है जबकि सूर्य के एकबार अश्वारूढ होने (उदयकाल) के समय यह सप्तमी शुक्लवर्ण की हो गई थी, अतः उपवास पूर्वक इसी विधान द्वारा इसे उसी भाँति सुसम्पन्न करना चाहिए । ७। और इस सप्तमी के व्रतानुष्ठान में तीसरे दिन पारण करना बताया गया है ऐसा शंकर जी से उन्होंने कहा । इस प्रकार चार मास के व्रत विधान सुसम्पन्न करने के उपरान्त यह पहला पारण करना विद्वानों ने बताया । ८। हे सुव्रत ! इसमें करवीर के पुष्प, रक्त चन्दन, गुग्गुल की धूप, पके कसेरू के फल

प्राशयेत्पञ्चगव्यं तु खदिरं दन्तधावने । द्वितीये पारणे वीर विधिरुक्तो मयाधुना ॥१९
 तृतीयं पारणं चापि कथ्यमानं निबोध मे । अगस्तिकुसुमैरत्र भास्करं पूजयेद्बुधः ॥२०
 समालम्भनमत्रोक्तं श्रीखण्डं कुसुमं तथा । सिल्लको धूप उद्दिष्टो भानोः प्रीतिकरः परः ॥२१
 शाल्योदनं तु नैवेद्यं रसालोपरिसंयुतम् । ब्राह्मणानां तु दातव्यं भक्षयेत् तथात्मना ॥२२
 कुशोदकप्राशनं तु बदर्या दन्तधावनम् । विकर्तनः प्रीयतां मे नाम देवस्य कीर्तयेत् ॥२३
 वर्षामु देवदेवस्य पूजा कार्या विधानतः । गन्धपुष्पोपहारैस्तु नानाप्रेक्षणकैस्तथा ॥२४
 गोदानैर्भूमिदानैर्वा ब्राह्मणानां च तर्पणैः । इत्थं सम्पूज्य देवेशं देवस्य पुरतः स्थितः ॥२५
 कारयेत्परमं पुण्यं धन्यं पुस्तकवाचनम् । वस्त्रैर्गन्धैस्तथा धूपैर्वाचकं पूजयेत्ततः ॥२६
 देवस्य पुरतः स्थित्वा ततो मन्त्रमुदीरयेत् । देवदेव जगन्नाथ सर्वरोगार्तिनाशन ॥
 ग्रहेश लोकेनयन विकर्तन तमोऽपह ॥२७

कृतेयं देवदेवेश जया नामेति सप्तमी । मया तव प्रसादेन धन्या पापहरा शिवा ॥२८
 अनेन विधिना वीर यः कुर्यात्सप्तमीमाम् । तस्य स्नानादिकं सर्वं भवेच्छतगुणं विभो ॥२९
 कृत्वेमां सप्तमीं वीर पुरुषः प्राप्नुयाद्यशः । धनं धान्यं सुवर्णं च पुत्रमार्यबलं श्रियम् ॥३०
 प्राप्येह देवशार्दूल सूर्यलोकं स गच्छति । तस्मादेत्य पुनर्भूमौ राजराजो भवेद्बुधः ॥३१

इसमें पंचगव्य का प्राशन और खैर की दातून भी करनी चाहिए । इस भाँति इस दूसरे पारण के विधान को भी मैंने बता दिया है । १९। अब तीसरे पारण को मैं बता रहा हूँ, सुनो ! इसके विधान में विद्वानों को अगस्त्य पुष्पों द्वारा सूर्य का पूजन करना बताया गया है । उबटन के लिए श्रीखंड चंदन और पुष्पों को पहले ही बता दिया गया है । एवं सहूलक धूप, जो सूर्य को अत्यन्त प्रिय है अवश्य समर्पित करना

इत्येषा कथिता वीर जया नामेति सप्तमी । कृता स्मृता श्रुता सा तु हेलिलोकप्रदायिनी ॥३२
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे जयानामसप्तमीमाहात्म्यवर्णनं
नाम षण्णवतितमोऽध्यायः । १६।

अथ सप्तनवतितमोऽध्यायः

जयन्तीकल्पवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

माघस्य शुक्लपक्षे तु सप्तमी या त्रिलोचन । जयन्ती नाम सा प्रोक्ता पुण्या पापहरा शिवा ॥१
सोपोष्या येन विधिना शृणु तं पार्वतीप्रिय । पारणानि तु चत्वारि कथितान्यत्र पण्डितैः ॥२
पञ्चम्यामेकभक्तं तु षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्तितम् । उपवासस्तु सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥३
माघे च फाल्गुने मासि तथा चैत्रे च सुव्रत । बकपुष्पाणि रम्याणि कुङ्कुमं च विलेपनम् ॥४
नैवेद्यं मोदकांश्चात्र धूप आज्यमुदाहृतः । प्राशनं पञ्चगव्यं तु पवित्रीकरणं परम् ॥५
मोदकैर्भोजयेद्विप्रान्यथाशक्त्या गणाधिप । शाल्योदनं च भूतेश दद्याच्छक्त्या द्विजेषु वै ॥६
इत्थं सम्पूजयेद्यस्तु भास्करं लोकपूजितम् । सर्वस्मिन्पारणे वीर सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥७

राजा (महाराज) होता है। ३०-३१। हे वीर ! इस प्रकार जया नामक सप्तमी के महत्त्व को जिसके आचरण स्मरण एवं कथा पारायण करने या सुनने से सूर्य लोक की प्राप्ति होती है, मैंने तुम्हें बता दिया। ३२

श्री भविष्य महापुराण में ब्रह्मचर्य के सप्तमी कल्प में जया नाम सप्तमी माहात्म्य वर्णन

द्वितीये पारणे पूज्य राजसूयफलं लभेत् । वैशाखापाढज्येष्ठेषु श्रावणे मासि सुव्रत ॥
 पूजार्थमथ भानो वै शतपत्राणि सुव्रत ॥८
 श्वेतं च चन्दनं भीम धूपो गुग्गुलुहच्यते । नैवेद्यं गुडपूपास्तु प्राशनं गोमयस्य तु ॥
 भोजने चापि विप्राणां गूडपूपाः प्रकीर्तिताः ॥९
 द्वितीयमिदमाख्यातं पारणं पापनाशनम् । राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलदं भास्करप्रियम् ॥१०
 तृतीयं शृणु देवस्य पूजार्थं भास्करस्य तु । मासि भाद्रपदे वीर तथा चाश्वयुजे विभो ॥११
 कार्तिके चापि मासे तु रक्तचन्दनमादिशेत् । मालतीकुसुमानीह धूपो विजय उच्यते ॥१२
 नैवेद्यं घृतपूपास्तु भोजनं च द्विजन्मनाम् । कुशोदकप्राशनं तु कायशुद्धिकरं परम् ॥१३
 तृतीयमपि चाख्यातं पारणं पापनाशनम् । राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलदं भास्करप्रियम् ॥१४
 चतुर्थमपि ते वच्मि पारणं पापनाशनम् । राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलदं भास्करप्रियम् ॥१५
 तदद्य देवशार्दूल पारणं श्रेयसे शृणु । मासि मार्गशिरे वीर पौषे मासि तथा शिव ॥१६
 माघे च देवशार्दूल शृणु पुण्यान्यशेषतः । करवीराणि रक्तानि तथा रक्तं च चन्दनम् ॥१७
 अमृताख्यस्तथा धूपो नैवेद्यं पायसं परम् । आर्जनीयं तथा तक्रं प्राशनं परमं स्मृतम् ॥१८
 अगहं चन्दनं मुस्तं सिल्लकं त्र्यूषणं तथा । समभागैस्तु कर्तव्यमिदं चामृतमुच्यते ॥१९

और दूसरे पारण में राजसूय के फल की प्राप्ति होती है । हे पूज्य सुव्रत ! इसी भाँति वैशाख, ज्येष्ठ, आपाढ तथा सावन के मासों में सूर्य की पूजा के निमित्त कमल पुष्प, श्वेत चन्दन, गुग्गुलु की धूप और नैवेद्य में गुड के मालपुष्प उन्हें अर्पित करते हुए गोमय प्राशन करना बताया गया है । उसी प्रकार